JOURNALS & BOOKS

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

SCIENCE AND INNOVATION IN AN ERA OF GLOBAL CHANGE: INTERDISCIPLINARY COOPERATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Conference date: 17 October 2026

Indexed in:

Google Scholar | zenodo | OpenAIRE

https://academscience.com/

Academic Research Publisher (United Kingdom)

UniScience journal (Republic of Uzbekistan)

Hamroh books (Uzbekistan)

****

MATERIALS

The international scientific-practical conference

«SCIENCE AND INNOVATION IN AN ERA OF GLOBAL CHANGE: INTERDISCIPLINARY COOPERATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT»

Tashkent, London

October 17, 2026

****

Science and innovation in an era of global change: interdisciplinary cooperation and sustainable development // Materials International Scientific-Practical Conference. Tashkent-London. October 17, 2026.

Editorial board of the conference

Temnova L.V. - DSc, Professor (Moscow, Russia); **Sagatbayev Y.N.** - PhD, professor (Astana, Kazakhstan); **Duyshenaliev CH.D.** - DSc, Professor (Bishkek, Kyrgyzstan); **Pashkov S.V.** - PhD, professor (Petropavlovsk, Kazakhstan); **Khakimov K.A.** - PhD, docent (Tashkent, Uzbekistan); **Melekoglu M.** - DSc, professor (Eskisehir, Turkey); Jurayev J. - PhD, docent (Samarkand, Uzbekistan); Azimov S. -PhD, docent (Tashkent, Uzbekistan); Shonazarov J. -PhD, docent (Qarshi, Uzbekistan); Gapparov B. - Docent, (Jizzakh, Uzbekistan); Qo‘shayev T. - Teacher, (Termiz, Uzbekistan); Arifxodjayeva L. - Teacher, (Tashkent, Uzbekstan)

The event aims to discuss contemporary research across various scientific fields, exchange new scientific ideas, and support scientific activities aligned with global innovative processes.

Within the conference framework, scientists, researchers, young scholars, and practicing specialists will have the opportunity to present their research findings, exchange scientific ideas, and expand international collaboration.

The main objective of this International Scientific-Practical Conference is to consolidate the results of contemporary research across various scientific fields and strengthen the integration of science and practice through advanced scientific approaches.

**The authors are responsible for the content of the articles, the information, facts, and figures presented therein.*

The proceedings of the International Scientific-Practical Conference have been discussed by the Scientific-Technical Council of the international publisher „**ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING“** and recommended for publication (**October 15**, 2026, Protocol No. **43**).

CONTENTS

1. FUNDAMENTAL, NATURAL AND EXACT SCIENCES. 6

KOMPLEKS SON VA ULAR USTIDA AMALLARNI O‘QITISH METODIKASI 7

3. INFORMATION TECHNOLOGY, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY. 15

THE GAP BETWEEN THEORY AND PRACTICE IN MARKETING EDUCATION IN UZBEKISTAN: RESULTS OF AN EMPIRICAL STUDY 16

SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA INKLYUZIV TA’LIM IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH 23

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БИБЛИОТЕЧНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА 30

6. MEDICINE, PHARMACY, BIOLOGY AND PUBLIC HEALTH. ... 39

TA’SIRLANGAN ICHAK SINDROMIDA DAVOLASHNI INDIVIDUALLASHTIRISH VA KLINIK JAVOB BARQARORLIGINI BAHOLASH 40

TA’SIRLANGAN ICHAK SINDROMIDA MEDIKAMENTOZ DAVOLASH VA PARHEZ TERAPIYASINING QIYOSIY SAMARADORLIGI 44

7. ECONOMICS, MANAGEMENT, FINANCE, LAW AND TOURISM. 48

THE RATIO OF RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE STUDENT AND THE FACULTY MEMBER IN SELF-DIRECTED LEARNING RELATIONS 49

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TOURISM DEVELOPMENT 54

8. EDUCATION, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY. 60

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORLASHNING MOTIVATSION MEXANIZMLARI 61

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA LOYIHA ASOSIDA O‘QITISH ORQALI KREATIV FIKRLASH VA MUAMMOLARNI HAL ETISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH 65

METHODS FOR IMPROVING STUDENTS’ ANALYTICAL THINKING COMPETENCE THROUGH AN INTEGRATIVE APPROACH 70

TALABALARDA AKADEMIK PROKRASTINATSIYANING YOSHGA OID DIFFERENSIAL XUSUSIYATLARI 75

OLIY TA’LIM TIZIMIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI ZO‘RAVONLIKNI OLDINI OLISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI 84

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH 90

OLIY TA’LIMDA TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA DEONTOLOGIK TAYYORGARLIKNI TA’MINLOVCHI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR, METODLAR VA VOSITALAR 96

9. PHILOLOGY, LINGUISTICS, LITERATURE, TRANSLATION STUDIES AND MEDIA. 104

TECHNOLOGY IN VOCABULARY LEARNING IN EFL CLASSROOMS... 105

MAQOLLARNING SEMANTIK VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI (NEMIS VA O‘ZBEK MAQOLLARI) 113

10. HISTORY, PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, POLITICAL SCIENCE, CULTURE AND THE ARTS. 122

YOSHLARNİNG HUQUQİY MADANİYATİ VA ONGİNİ YUKSALTİRİSHDA DAVLAT ORGANLARİ HAMDA FUQAROLİK JAMİYATİ İNSTİTUTLARİ VA JAMOAT BİRLASHMALARİNİNG O‘ZARO MUNOSABATLARİ VA İJTİMOİY SHERİKLİGİNİ TAKOMİLLASHTİRİSH 123

JADIDCHILIK MATBUOTI SHAKLLANISHI TARIXIDAN 128

1. FUNDAMENTAL, NATURAL AND EXACT SCIENCES.

KOMPLEKS SON VA ULAR USTIDA AMALLARNI O‘QITISH METODIKASI

Omonova Nargiza Raximovna
Qarshi davlat texnika universiteti
omonovanargiza92@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “Kompleks sonlar” mavzusini, xususan, kompleks son tushunchasi, uning berilish usullari va kompleks sonlar ustida amallarni o‘qitish metodikasi yoritiladi. Mavzuni o‘rganishda haqiqiy sonlar to‘plamidan kompleks sonlar to‘plamiga o‘tish zarurati,* $i^2=-1$ *tenglikning mazmuni, algebraik* $(a+ib)$*, juftlik* (a,b)*, geometrik (kompleks tekislik), trigonometrik va ko‘rsatkichli ko‘rinishlar o‘zaro bog‘liq holda bayon etiladi. Qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish, bo‘lish, qo‘shma kompleks son, modul va argument tushunchalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, tipik xatolarni bartaraf etish, muammoli ta’lim, ko‘rgazmalilik, amaliy va mustaqil topshiriqlarni tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kompleks sonni faqat formal algebraik obyekt sifatida emas, balki geometrik va operator mazmuni bilan ham tushuntirish talabaning mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishiga xizmat qilishi asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *kompleks son, mavhum birlik, algebraik ko‘rinish, geometrik ko‘rinish, kompleks tekislik, trigonometrik ko‘rinish, ko‘rsatkichli ko‘rinish, modul, argument, qo‘shma kompleks son, amallar, matematik analiz, oliy matematika.*

Abstract. *This article outlines the methodology for teaching the topic of "Complex Numbers," specifically covering the concept of complex numbers, their representations, and operations performed on them. The study of the topic addresses the transition from the set of real numbers to the set of complex numbers and the significance of the equality* $i^2=-1$ *, while presenting the algebraic* $(a+ib)$*, ordered pair* (a,b)*, geometric (complex plane), trigonometric, and exponential forms in an interconnected manner. Methodological recommendations are developed for the step-by-step formation of concepts such as addition, subtraction, multiplication, division, complex conjugates, modulus, and argument, as well as for addressing common errors and implementing problem-based learning, visual aids, and practical or independent assignments. The article argues that explaining complex numbers not merely as formal algebraic objects but also through their geometric*

and operator interpretations facilitates a deeper understanding of the subject by students.

Keywords: *complex number, imaginary unit, algebraic form, geometric form, complex plane, trigonometric form, exponential form, modulus, argument, complex conjugate, operations, mathematical analysis, higher mathematics.*

Аннотация. *В статье изложена методика преподавания темы «Комплексные числа», охватывающая понятие комплексного числа, способы его представления и операции над ними. Рассматривается переход от множества действительных чисел к множеству комплексных чисел и значение равенства* $i^2 = -1$, *при этом во взаимосвязи представлены алгебраическая форма* $(a + ib)$, *запись в виде упорядоченной пары* (a,b), *а также геометрическая (комплексная плоскость), тригонометрическая и показательная формы. Разработаны методические рекомендации по поэтапному формированию понятий сложения, вычитания, умножения, деления, комплексно-сопряженного числа, модуля и аргумента, а также по работе с типичными ошибками и применению методов проблемного обучения, наглядных пособий и практических или самостоятельных заданий. Обосновывается тезис о том, что объяснение комплексных чисел не только как формальных алгебраических объектов, но и через их геометрическую и операторную интерпретации способствует более глубокому пониманию предмета учащимися.*

Ключевые слова: *комплексное число, мнимая единица, алгебраическая форма, геометрическая форма, комплексная плоскость, тригонометрическая форма, показательная форма, модуль, аргумент, комплексно-сопряженное число, операции, математический анализ, высшая математика.*

Kirish

Kompleks sonlar matematikadagi son tushunchasining tabiiy kengaytmasi bo‘lib, algebra, matematik analiz, differensial tenglamalar, signal va tizimlar nazariyasi hamda boshqa ko‘plab fanlarda qo‘llanadi. Oliy ta’limda bu mavzuni o‘qitishning asosiy qiyinchiligi shundaki, talaba avval real sonlar haqidagi shakllangan tasavvurini kengaytirishi kerak. Tadqiqotlarda real sonlardan kompleks sonlarga o‘tish oddiy yangi formula yodlash emas, balki sonlar haqidagi matematik diskursning o‘zgarishini talab qiluvchi konseptual o‘tish sifatida tavsiflangan.

Kompleks sonlarni o‘qitishda faqat algebraik hisoblashga tayanish mavzuning geometrik mazmunini cheklab qo‘yishi mumkin. Kompleks sonlarning geometrik talqini ularning matematikada qabul qilinishida muhim rol o‘ynagan va bir nechta tasvirlash usullarini qo‘llash tushunchani boyitishi mumkin.

Maqolaning maqsadi —kompleks son tushunchasini ilmiy jihatdan to‘g‘ri, metodik jihatdan izchil va amaliy misollar bilan bog‘langan holda kiritish, kompleks sonning turli berilish usullarini o‘zaro bog‘lash hamda ular ustida amallarni ongli o‘rgatish metodikasini ishlab chiqish.

Kompleks son tushunchasini kiritishning metodik asoslari

Mavzuni boshlashda $x^2+1=0$ tenglamasining haqiqiy sonlar to‘plamida yechimi yo‘qligi muammoli vaziyat sifatida qo‘yiladi. Talabaga “Algebraik tenglamalar yechimga ega bo‘lishi uchun sonlar to‘plamini qanday kengaytirish mumkin?” degan savol beriladi. Shu muammo orqali yangi son tushunchasiga ehtiyoj shakllantiriladi.

Mavhum birlik i shunday son sifatida kiritiladiki, $i^2=-1$. Shunda kompleks son $z=a+ib$ ko‘rinishida aniqlanadi, bunda $a,b\in R$ a,b∈R. Bu yerda a — haqiqiy qism, b — mavhum qism koeffitsienti. $z=a+ib$ va $w=c+id$ kompleks sonlar teng bo‘lishi uchun a=c va b=d bo‘lishi kerak.

Pedagogik nuqtai nazardan $i=\sqrt{(-1)}$ yozuvini boshlang‘ich ta’rif sifatida mexanik berishdan ko‘ra $i^2=-1$ munosabatini asosiy obyekt sifatida kiritish aniqroq bo‘lishi mumkin.

Kompleks sonning algebraik va juftlik ko‘rinishlari

Kompleks sonning algebraik ko‘rinishi $z=a+ib$ oliy matematika kursida asosiy hisoblash shaklidir. Bu ko‘rinishda qo‘shish, ayirish va ko‘paytirish amallari odatdagi algebraik qoidalar asosida bajariladi, faqat $i^2=-1$ tenglikdan foydalaniladi.

Kompleks sonni (a,b)tartibli juftlik sifatida qarash ham metodik jihatdan muhim. Bunda qo‘shish $(a,b)+(c,d)=(a+c,b+d)$, ko‘paytirish esa $(a,b)(c,d)=(ac-bd,ad+bc)$ ko‘rinishida beriladi. Shu yo‘l bilan kompleks sonni “sirli yangi son” emas, balki real sonlar juftligidan tuzilgan matematik obyekt sifatida tushuntirish mumkin.

Juftlik va algebraik ko‘rinishning ekvivalentligini ko‘rsatish talabaning mavhum tushunchani konkretlashtirishiga yordam beradi. Bunda $(a,0)$ juftlik real a soniga, $(0,1)$ esa i ga mos qo‘yiladi. Natijada $i^2=-1$ tenglik juftliklar ustidagi ko‘paytirish qoidasi bilan ham asoslanadi.

Kompleks sonning geometrik berilishi

Kompleks son $z=a+ib$ ni koordinatalar tekisligidagi $M(a,b)$ nuqta yoki OM vektor bilan tasvirlash mumkin. Gorizontal o‘q haqiqiy o‘q, vertikal o‘q mavhum o‘q deb ataladi. Bu tasvir kompleks sonni ikki o‘lchovli geometrik obyekt sifatida ko‘rish imkonini beradi.

Geometrik tasvirni o‘qitishda birinchi navbatda oddiy misollar olinadi: $2+3i$ nuqta $(2,3)$, $-1+2i$ nuqta $(-1,2)$, $3-i$ nuqta $(3,-1)$ bilan tasvirlanadi. Keyin qo‘shish va ayirish amallarining vektoriy mazmuni ko‘rsatiladi.

Shuningdek, kompleks sonlarni turli tasvirlarda berish o‘quvchiga bir xil matematik obyektning turli xususiyatlarini ko‘rish imkonini beradi. Shu sababli algebraik ifodani grafik nuqta bilan, modulni masofa bilan, argumentni esa musbat haqiqiy o‘q bilan hosil qiladigan burchak bilan bog‘lash tavsiya etiladi.

Trigonometrik va ko‘rsatkichli ko‘rinish

$z=a+ib$ kompleks son uchun $r=|z|=\sqrt{a^2+b^2}$ modul va $\varphi=\arg z$ argument kiritilgach $a=r\cos\varphi, b=r\sin\varphi$ bo‘ladi. Demak, $z=r(\cos\varphi+i\sin\varphi)$ trigonometrik ko‘rinishga ega. Eyler formulasi orqali $z=re^{i\varphi}$ ko‘rsatkichli ko‘rinishga o‘tiladi.

Metodik jihatdan trigonometrik ko‘rinish algebraik shakldan keyin kiritilib, uning afzalligi ko‘paytirish va bo‘lishda ko‘rsatilishi kerak. Masalan, $z_1=r_1(\cos\varphi_1+i\sin\varphi_1)$ va $z_2=r_2(\cos\varphi_2+i\sin\varphi_2)$ bo‘lsa, $z_1z_2=r_1r_2(\cos(\varphi_1+\varphi_2)+i\sin(\varphi_1+\varphi_2))$. Bu formula kompleks sonlarni ko‘paytirishning geometrik ma’nosini, modulning ko‘payishi va argumentlarning qo‘shilishini ochib beradi.

O‘qituvchi talabalardan bir kompleks sonni uch xil shaklda yozishni talab qilishi mumkin: algebraik, trigonometrik va ko‘rsatkichli. Bunday topshiriq shakllar o‘rtasida o‘tish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Kompleks sonlar ustida qo‘shish va ayirish amallarini o‘rgatish

$z_1=a+ib$ va $z_1=c+id$ bo‘lsa, $z_1+z_2=(a+c)+i(b+d)$, $z_1-z_2=(a-c)+i(b-d)$. Bu amallarni o‘qitishda haqiqiy va mavhum qismlarni alohida guruhlash tamoyili asos qilib olinadi.

Masalan, $(3+2i)+(-1+5i)=2+7i$. Talaba hisoblashdan oldin “haqiqiy qismlar alohida, i koeffitsientlari alohida qo‘shiladi” qoidasini aytishi kerak. Geometrik talqinda esa qo‘shish vektorlarni qo‘shishga mos kelishi ko‘rsatiladi.

Metodik jihatdan “xatoni toping” topshiriqlari foydali: $(2+3i)+(4-3i)=6$ deb yozilgan bo‘lsa, talaba natijani tekshiradi va 3i−3i=0 ekanini asoslaydi. Shu bilan birga, kompleks sonlar ustidagi amallar real sonlar algebra qoidalarining izchil kengaytmasi ekanligi ta’kidlanadi.

Ko‘paytirish va bo‘lish amallarini o‘rgatish

Ko‘paytirishda $z_1z_2=(a+ib)(c+id)=ac+adi+bci-bd$ formulasi hosil qilinadi. Eng muhim metodik nuqta $i^2=-1$ ni o‘z vaqtida qo‘llashdir.

Masalan, $(2+3i)(1-i)=2-2i+3i-3i^2=5+i$. Hisoblashning har bir bosqichi yozdirilishi talabaga formulani yodlashdan ko‘ra uning qanday hosil bo‘lishini tushunishga yordam beradi.

Bo‘lish amalida maxrajni haqiqiy songa keltirish uchun qo‘shma kompleks sondan foydalaniladi. $\frac{z_1}{z_2}$ kasrida $z_2 = a + ib$ bo‘lsa, surat va maxraj $z_2 = a - ib$ ga ko‘paytiriladi. Chunki $(a+ib)(a-ib) = a^2 + b^2$. Masalan, $\frac{1+2i}{3+i}$ ifodasida maxrajni 10 ga keltirib, natija $\frac{1}{2} + \frac{1}{2}i$ ekanini olish mumkin. Bu usul qo‘shma kompleks sonning algebraik mohiyatini amaliy tarzda ko‘rsatadi.

Qo‘shma kompleks son, modul va argument

$z = a + ib$ kompleks sonining qo‘shmasi $\bar{z} = a - ib$ ko‘rinishida aniqlanadi. Uning muhim xossalari $z\bar{z} = |z|^2 = a^2 + b^2$ va $|z| = \sqrt{a^2 + b^2}$. Ushbu munosabatlar bo‘lish amalini o‘rgatishda ham, geometrik talqinda ham tayanch bo‘ladi.

Argumentni o‘rgatishda faqat $\arctan\left(\frac{b}{a}\right)$ formulasini yodlatish yetarli emas, chunki nuqtaning qaysi chorakda joylashgani hisobga olinadi. Shu sababli Argand tekisligida ya’ni kompleks tekislikda kompleks sonning koordinatalarini belgilash va argument burchagini aniqlash birgalikda bajarilishi kerak.

Cambridge Internationalning kompleks sonlar bo‘yicha o‘quv resurslarida ham algebraik amallar bilan bir qatorda Argand diagrammasi, modul, argument, qo‘shma son va trigonometrik shakldagi ko‘paytirish-bo‘lishni bir tizimda o‘rganish ko‘zda tutilgan. Ma’lumot uchun keltirib o‘tamiz: Argand diagrammasi (yoki Argand tekisligi) — bu kompleks sonlarni geometrik shaklda tasvirlash uchun ishlatiladigan koordinatalar tizimi hisoblanadi. Argand diagrammasi yordamida kompleks sonlar ustida bajariladigan amallarni ko‘z bilan ko‘rib, tushunish osonlashadi. Bu diagramma 1806-yilda havaskor matematik Jan Robert Argan (Jean-Robert Argand) tomonidan taklif etilgan va uning nomi bilan ataladi.

Muammoli va masalalar asosida o‘qitish

Kompleks sonlarni kiritishda muammoli ta’lim ayniqsa qulay. Masalan, “ $x^2 + 1 = 0$ tenglama haqiqiy sonlarda yechimga ega emas. Tenglamaning yechimini qanday sonlar to‘plamida topish mumkin?” savoli orqali yangi sonlar tizimiga ehtiyoj hosil qilinadi. Keyin kompleks sonning berilish usullari muammoni yechishning turli vositalari sifatida ko‘rsatiladi.

Masalalar asosida o‘qitishning yana bir ko‘rinishi — bitta masalani turli ko‘rinishda yechish. Masalan, kompleks sonlarni ko‘paytirishni algebraik usulda hisoblash, so‘ng trigonometrik ko‘rinishda modul va argumentlarning o‘zgarishi orqali izohlash. Kompleks sonlarni muammoli vaziyatlar orqali o‘rgatish natijani umumlashtirishtiradi va matematik fikrlashni kuchaytiradi.

Tipik xatolar va ularni bartaraf etish

Talabalarda quyidagi xatolar ko‘p uchrashi mumkin: $i^2 = -1$ o‘rniga $i^2 = 1$ deb olish; i ni oddiy o‘zgaruvchi sifatida talqin qilish; $a + ib$ ifodasida b ni mavhum qismning o‘zi deb tushunish; bo‘lishda qo‘shma sonni noto‘g‘ri tanlash; argumentni aniqlashda chorakni hisobga olmaslik; trigonometrik shaklda burchaklarni qo‘shish va ayirish qoidalarini noto‘g‘ri qo‘llash.

Xatolarni bartaraf etishda qarama-qarshi misollar va izohli topshiriqlar berish tavsiya etiladi. Masalan, “$\sqrt{(-9)} = 3i$” tengligini qaysi ma’noda tushunish mumkinligini muhokama qilish, yoki “$z = a + ib$ va $\bar{z} = a - ib$ bo‘lsa, $z\bar{z}$ haqiqiy son ekanini isbotlang” kabi topshiriqlar talabaning formuladan foydalanish sababini anglashiga yordam beradi.

Ma’ruza, amaliy mashg‘ulot va mustaqil ta’lim modeli

Mavzuni quyidagi izchillikda tashkil etish mumkin: 1) muammoli tenglama $x^2 + 1 = 0$; 2) $i^2 = -1$ va $z = a + ib$ tushunchasi; 3) algebraik va juftlik ko‘rinishi; 4) kompleks tekislik; 5) qo‘shish va ayirish; 6) ko‘paytirish; 7) qo‘shma son va bo‘lish; 8) modul va argument; 9) trigonometrik va ko‘rsatkichli ko‘rinish; 10) amallarni turli ko‘rinishlarda bajarish; 11) amaliy va mustaqil topshiriqlar.

Ma’ruzaning asosiy vazifasi tushunchalar tizimini shakllantirish, amaliy mashg‘ulotning vazifasi algoritmlarni qo‘llash va izohlash, mustaqil ta’limning vazifasi esa bilimlarni yangi vaziyatlarga ko‘chirishdan iborat. Kompleks sonlar mavzusida tarixiy ma’lumotlardan foydalanish ham talabalar qiziqishi, mustaqil fikrlashi va mavzuning rivojlanish mantiqini tushunishiga xizmat qiladi.

Baholash va namunaviy topshiriqlar

Baholashni uch darajada tashkil etish mumkin. Birinchi daraja — kompleks sonni algebraik va geometrik ko‘rinishda aniqlash hamda oddiy amallarni bajarish. Ikkinchi daraja — qo‘shma son, modul, argument va turli ko‘rinishlar o‘rtasida o‘tish. Uchinchi daraja — kompleks sonlarning geometrik ma’nosini asoslash, murakkab hisoblashni qulay ko‘rinishga o‘tkazish va real matematik masalalarda qo‘llash.

Namunaviy topshiriqlar: 1) $z_1 = 3 - 7i$ va $z_2 = 5 + 3i$ uchun $z_1 + z_2$ va $z_1 - z_2$ ni toping; 2) $(2 + 4i)(5 - 3i)$ ni hisoblang; 3) $(1 + 2i)(2 - i)$ ni algebraik ko‘rinishga keltiring; 4) $z = -1 + \sqrt{3}i$ kompleks sonni trigonometrik ko‘rinishda yozing; 5) $z = 2(\cos\frac{\pi}{3} + i\sin\frac{\pi}{3})$ z=2(cosπ/3+i sinπ/3) sonini algebraik shaklga o‘tkazing; 6) kompleks tekislikda z va $\bar{z}$ ni tasvirlab, ularning geometrik munosabatini izohlang.

Metodik tavsiyalar

Birinchidan, kompleks sonni “yangi va tushunarsiz son” sifatida emas, real sonlar tizimining algebraik kengaytmasi sifatida tushuntirish lozim. Ikkinchidan,

$i^2 = -1$ tengligini asosiy boshlang‘ich munosabat sifatida ishlatish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, algebraik va geometrik tasvirlarni muntazam almashtirib borish kerak. To‘rtinchidan, amallarni o‘rgatishda faqat natijani emas, oraliq algebraik qadamlarni izohlash talab qilinadi.

Beshinchidan, trigonometrik va ko‘rsatkichli ko‘rinishlar faqat qo‘shimcha formula sifatida emas, ko‘paytirish va bo‘lishni soddalashtiruvchi hamda geometrik mazmunni ochuvchi vosita sifatida ko‘rsatilishi kerak. Oltinchidan, har bir yangi tushuncha uchun kamida bitta “nima uchun?” va bitta “geometrik ma’nosi nima?” savoli berilishi talabaning formalizmga berilib ketishining oldini oladi. Kompleks sonlarni turli tasvirlarda o‘qitish algebraik va geometrik kontekstlarni uyg‘unlashtirishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Xulosa

Kompleks son va uning berilish usullarini, shuningdek kompleks sonlar ustida amallarni o‘qitish amaliy matematikaning muhim metodik masalalaridan biridir. Mavzuni $z^2 + 1 = 0$ muammosidan boshlash, $i^2 = -1$ orqali yangi son tushunchasini kiritish, so‘ng algebraik, juftlik, geometrik, trigonometrik va ko‘rsatkichli ko‘rinishlarni o‘zaro bog‘lash talabaning kompleks son haqidagi yaxlit tasavvurini shakllantiradi.

Qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lishni bosqichma-bosqich o‘rgatish, qo‘shma son, modul va argumentni geometrik mazmun bilan birlashtirish, muammoli masalalar va xatolar tahlilidan foydalanish mavzuning ongli o‘zlashtirilishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grosholz E. R. Teaching the Complex Numbers: What History and Philosophy of Mathematics Suggest // Journal of Humanistic Mathematics. – 2013. – Vol. 3, No. 1. – P. 62–73. – DOI: 10.5642/jhummath.201301.06.

2. Nachlieli T., Elbaum-Cohen A. Teaching practices aimed at promoting meta-level learning: The case of complex numbers // The Journal of Mathematical Behavior. – 2021. – Vol. 62. – Article 100872. – DOI: 10.1016/j.jmathb.2021.100872.

3. Toh T. L. Teaching and Learning Complex Numbers through Problem Solving // The Mathematician Educator. – 2022. – Vol. 3, No. 1. – P. 62–74.

4. Veith J. M., Bitzenbauer P. Two Challenging Concepts in Mathematics Education: Subject-Specific Thoughts on the Complex Unit and Angles // European Journal of Science and Mathematics Education. – 2021. – Vol. 9, No. 4.

5. Ummatova M. A., Tokhtabayeva M. M. In teaching the subject of complex numbers and operations on them use of historical data // International Journal on

Integrated Education. – 2023. – Vol. 6, No. 12. – P. 245–248. – DOI: 10.31149/ijie.v6i12.5130.

6. Akoğlu K. Teacher's conceptualizations of different meanings of pure imaginary numbers // Education and Science. – 2025. – Vol. 50, No. 223. – P. 199–222. – DOI: 10.15390/ES.2025.2570.

7. Harel G. DNR-Based Curricula: The Case of Complex Numbers // Journal of Humanistic Mathematics. – 2013. – Vol. 3, No. 2. – P. 2–61. – DOI: 10.5642/jhummath.201302.03.

3. INFORMATION TECHNOLOGY, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY.

THE GAP BETWEEN THEORY AND PRACTICE IN MARKETING EDUCATION IN UZBEKISTAN: RESULTS OF AN EMPIRICAL STUDY

Dimchenko Estella Sergeevna
Graduate School of Business and Entrepreneurship, Tashkent

Abstract. *This article analyses the gap between the content of academic training of marketers and the practical skills demanded by employers in Uzbekistan. The aim of the study is to identify gaps in practical marketing education at universities, on online platforms and in professional development programs, and to propose measures to close them. A mixed-methods design was used: a survey of students and of practicing marketers. It was found that significant part of students lack hands-on task, most of practicing marketers consider graduates insufficiently prepared for brand management and strategic marketing. Four directions of change are proposed: curriculum renewal, industry partnerships with long-term internships, lifelong learning models, and wider access to online education.*

Keywords: *marketing education; practical skills; theory-practice gap; lifelong learning; university-industry collaboration.*

Аннотация. *В статье анализируется разрыв между содержанием академической подготовки маркетологов и практическими навыками, востребованными работодателями в Узбекистане. Цель исследования - выявить пробелы в практическом маркетинговом образовании в университетах, на онлайн-платформах и в программах повышения квалификации, а также предложить меры по их устранению.*

В исследовании использовался смешанный методологический подход: опрос студентов и практикующих маркетологов. Было установлено, что значительная часть студентов испытывает недостаток практических заданий, а большинство практикующих маркетологов считают выпускников недостаточно подготовленными к управлению брендом и стратегическому маркетингу.

Предлагаются четыре направления изменений: обновление учебных программ, сотрудничество с представителями отрасли и организация долгосрочных стажировок, внедрение моделей непрерывного обучения и расширение доступа к онлайн-образованию.

Ключевые слова: *маркетинговое образование; практические навыки; разрыв между теорией и практикой; непрерывное обучение; сотрудничество университетов и бизнеса.*

Annotatsiya. *Maqolada marketologlarning akademik tayyorgarligi mazmuni va O‘zbekistondagi ish beruvchilar talab qilayotgan amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi tafovut tahlil qilingan. Tadqiqot maqsadi - universitetlar, onlayn platformalar va malaka oshirish dasturlarida amaliy marketing ta’limidagi bo‘shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish choralarini taklif etishdan iborat.*

Tadqiqotda aralash metodologik yondashuvdan foydalanilib, talabalar va amaliyotchi marketologlar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. Aniqlanishicha, talabalarning aksariyat qismiga amaliy topshiriqlar yetishmaydi, ko‘pchilik amaliyotchi marketologlar esa bitiruvchilarni brendni boshqarish va strategik marketingga yetarli darajada tayyor emas deb hisoblaydi.

O‘zgarishlarning to‘rtta yo‘nalishi taklif etiladi: o‘quv dasturlarini yangilash, soha vakillari bilan hamkorlik qilish va uzoq muddatli amaliyotlarni tashkil etish, uzluksiz ta’lim modellarini joriy etish hamda onlayn ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

Kalit so'zlar: *marketing ta’limi; amaliy ko‘nikmalar; nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovut; uzluksiz ta’lim; oliy ta’lim muassasalari va biznes hamkorligi.*

Introduction

Marketing has become a core discipline for businesses seeking to attract and retain consumers in a highly competitive environment. At the same time, concern is growing that the education system is not keeping pace with practice: graduates know the concepts well but struggle to apply them to real tasks such as launching digital campaigns, analyzing data and managing a brand. The problem is especially relevant for Uzbekistan, where the market for marketing services and the number of companies in need of qualified staff is growing quickly, while affordable, high-quality opportunities for practical training remain few.

The theoretical basis of the study consists of Human Capital Theory by G. Becker [6], according to which education directly affects labor productivity, and Experiential Learning Theory by D. Kolb [7], which stresses the role of practical experience in acquiring knowledge. It follows that the lack of a practical component in the training of marketers reduces the return on education both for the specialist and for the employer.

A review of literature shows that a considerable share of works is devoted to the marketing of educational services, that is, to the activity of universities as market participants. The authors examine the specifics of marketing in higher education and

universities communication systems with applicants [2], the adaptation of the classical marketing mix to educational services and the "3S" model (studies, success, service) [3], and the problems of managing the marketing environment in the educational services market [4]. Additional professional and continuing education is discussed in connection with market research [1] and multi-channel financing [5].

Much less attention is paid to the other side of the problem: what and how future marketers are taught, and how far this training meets the requirements of practice, especially in developing markets, including Uzbekistan. This gap defines the novelty of the present work.

Research problem: what are the key differences between theoretical and practical training in marketing, and why do educational institutions fail to provide sufficient practical education?

The aim is to identify and analyze gaps in practical marketing education and to propose recommendations for closing them. The object is practical education in the field of marketing; the subject is the gap between academic training and the practical skills demanded by the market.

Research questions:

1. How does theoretical training in marketing differ from practical training in terms of application in real situations?
2. Why do educational institutions fail to provide sufficient practical training: because of curriculum limitations, weak cooperation with business, or other reasons?
3. How do online platforms and bootcamps compare with traditional programs in developing practical skills?

Hypotheses. H_0: there is no significant gap between theoretical marketing education and practical skills. H_1: a significant gap exists, and current universities and platforms do not adequately close it, as a result of which graduates are poorly prepared for real industry challenges.

The study focuses on Uzbekistan; its conclusions are not necessarily applicable to regions with different resources and needs.

Materials and Methods

A mixed-methods (quantitative and qualitative) design was used to obtain a comprehensive picture of the gap. The materials were collected in four directions.

Surveys. The questionnaire covered students of marketing programs (n = 50) and practicing marketers (n = 50). The questions concerned the sufficiency of practical experience gained during studies, the most valuable elements of marketing education, and the skills that were missing. Sample questions: "Do you feel that your education provided enough practical experience?", "What were the most valuable

aspects of your marketing education?", "What skills do you wish you had learned during your studies?".

Analysis of curricula and programs. The curricula of sevaral major universities were reviewed for the currency of their content (social media, SEO, data analytics, AI-based tools), and some professional development programs were examined for cost, geographic accessibility and the availability of an online format.

Comparative analysis. Traditional programs were compared with alternative formats - online courses (Coursera, LinkedIn Learning), workshops and bootcamps (for example, General Assembly) - in terms of their orientation towards practice, project work and contribution to professional development.

Interviews and case studies. To interpret the results, in-depth interviews with university lecturers, marketing directors and heads of departments are planned, together with an analysis of successful and unsuccessful program cases that reduce the gap through internships and cooperation with companies.

Survey data were processed using descriptive statistics; shares of respondents and programs were calculated from the corresponding samples. Significance testing and correlation analysis are the task of the next stage, so the conclusion on the support of H_1 in this article rests on descriptive results.

Results

The main quantitative results are summarized in Table 1.

Table 1. Key results of the study

Area	Sample	Result
Practical component of training	50 students	significant part of students lack hands-on task; only a small part of students took part in practical tasks
Currency of curricula	10 universities	part of curricula contains outdated material
Link between academia and industry	50 marketers	most of practicing marketers say graduates lack practical skills and name the lack of real experience a barrier to hiring

Practical component. According to the survey of 50 students, significant part of them believe that the program gives too few opportunities for practice, such as digital campaigns or projects analyzing real data. Only a small part of respondents performed practical tasks as part of their course.

Currency of content. The review of the programs of 10 universities showed that some of them contain outdated material, above all in fast-changing areas: social media marketing, SEO and data analytics.

Link with industry. In the survey of 50 marketers, most of them noted that graduates lack the practical skills needed for brand management and strategic marketing. In addition, employers named the lack of real experience a significant barrier to hiring entry-level specialists.

Causes and opportunities. The analysis revealed three main obstacles: inflexible curricula that react slowly to market changes; a shortage of funding and infrastructure for practice and for industry-standard software; and the difficulty of keeping up with technology for educational organizations. At the same time, opportunities were identified: partnerships with industry leaders, the use of online platforms and digital tools, modular lifelong learning models, and the expansion of practical education in emerging markets through cooperation with international companies.

Discussion

Interpretation. The results point to a systemic gap: programs are overloaded with theory (consumer behavior, segmentation, positioning), while application skills - running campaigns, working with data, brand strategy - are developed insufficiently. Outdated curricula aggravate the situation: the area's most in demand today (analytics, automation, AI tools) are the weakest represented. The agreement between the assessments of students and practitioners makes the conclusion more reliable, since the problem is recorded from two independent sides - consumers of education and the labor market. Within the descriptive analysis this gives grounds to reject H_0 in favor of H_1; formal significance testing remains a task for further work.

Comparison with the literature. Our data complement this picture: the competitiveness of an educational service is determined not only by communications and price but also by how far the program content meets the practical requests of employers. The conclusion on the need for continuing education agrees with works that treat additional professional education as an element of university strategy requiring market research and sustainable financing mechanisms [5]. The finding that only limited quantity of professional development programs are accessible to a wide audience shows that funding and price directly affect the availability of continuing education for marketers.

Practical implications. For universities, this means the need to update curricula quickly, including AI and analytics, and to introduce cases, simulations and internships. For business, it means readiness to take part in programs as a source of current tasks and tools. For professional development providers, it means expanding affordable online formats, especially for regions and developing markets.

The study is limited to the context of Uzbekistan and to the descriptive nature of the data presented. A discussion of the results is planned with lecturers of leading universities in the country and with marketing directors of international and local companies, which will allow the interpretation and recommendations to be refined.

Conclusion and Recommendations

The study confirms a significant gap between academic marketing education and the practical skills the market requires: limited practical experience, outdated curricula and weak links with industry. To reduce it, the following are proposed:

1. Curriculum renewal: introduce cases, simulations and internships; include digital marketing, analytics and AI-based tools.
2. Lifelong learning models: modular and regularly updated programs for practicing marketers.
3. Wider access to online education: affordable programs and certifications, primarily for regions and developing markets.
4. Long-term internships for third- and fourth-year students of marketing faculties, including under agreements with foreign companies that have a developed practical base.

The theoretical contribution of the work is a shift of emphasis from the marketing of educational services to the content of the practical training of marketers themselves; the practical contribution is a set of measures suitable for universities, business and professional development providers.

References

1. Grudtsyna, D. M. Marketing research as a basis for developing a competitive system of additional professional education at a university [Marketingovye issledovaniya kak osnova razvitiya konkurentosposobnoy sistemy dopolnitelnogo professionalnogo obrazovaniya v vuze]. Bulletin of Vladivostok State University of Economics and Service, 2012, no. 5, pp. 189–194. In Russian. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/marketingovye-issledovaniya-kak-osnova -razvitiya-konkurentosposobnoy-sistemy-dopolnitelnogo-professionalnogo-obra zovaniya-v-vuze (accessed 15 October 2026).

2. Khurumova, T. G. Specifics of marketing in higher education [Osobennosti marketinga v sfere vysshego obrazovaniya]. Terra Economicus, 2013, vol. 11, no. 3-3, pp. 165–167. In Russian. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-marketinga-v-sfere-vysshego-obrazovaniya (accessed 15 October 2026).

3. Danilov, N. V. Adapting the marketing mix to the specifics of educational services [Adaptatsiya kompleksa marketinga k spetsifike obrazovatelnykh uslug]. Scientific Journal of ITMO University. Series "Economics and Environmental Management", 2012, no. 2, pp. 104–109. In Russian. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/adaptatsiya-kompleksa-marketinga-k-spetsifike-obrazovatelnyh-uslug (accessed 15 October 2026).

4. Lyashchenko, N. A. Problems of managing the marketing environment in the market of educational services [Problemy upravleniya marketingovoy sredoy na rynke obrazovatelnykh uslug]. Management and Economics in the XXI Century, 2013, no. 2, pp. 19–22. In Russian. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-upravleniya-marketingovoy-sredoy-na-rynke-obrazovatelnyh-uslug (accessed 15 October 2026).

5. Belova, E. N. Theoretical aspects of continuing additional professional education at a university [Teoreticheskie aspekty nepreryvnogo dopolnitelnogo professionalnogo obrazovaniya universiteta]. Bulletin of Omsk University. Series "Economics", 2014, no. 1, pp. 13–20. In Russian. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-nepreryvnogo-dopolnitelnogo-professionalnogo-obrazovaniya-universiteta (accessed 15 October 2026).

6. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York: National Bureau of Economic Research, 1964.

7. Kolb, D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA INKLYUZIV TA'LIM IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH

Rasulova Zilola Durdimurotovna
Buxoro davlat universiteti
zrasulova383@mail.ru

Annotatsiya. *Tezisda sun'iy intellekt (SI) va raqamli texnologiyalarning alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar uchun sifatli ta'limga teng kirish imkoniyatini kengaytirishdagi roli tahlil qilingan. Global va milliy muammolar, SI vositalarining turlari, ularni joriy etish modeli hamda kutilayotgan natijalar jadval va chizmalar asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, adaptiv o'qitish, yordamchi texnologiyalar, universal dizayn, teng imkoniyatlar.*

Аннотация. *В статье анализируется роль искусственного интеллекта и цифровых технологий в расширении равного доступа к качественному образованию для обучающихся с особыми образовательными потребностями. Глобальные и национальные проблемы, виды инструментов искусственного интеллекта, модели их внедрения и ожидаемые результаты представлены в виде таблиц и диаграмм.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, искусственный интеллект, цифровые технологии, адаптивное обучение, ассистивные технологии, универсальный дизайн, равные возможности.*

Abstract. *This paper analyzes the role of artificial intelligence (AI) and digital technologies in expanding equal access to quality education for students with special educational needs. Global and national issues, types of AI tools, their implementation model, and expected results are presented using tables and diagrams.*

Key words: *inclusive education, artificial intelligence, digital technologies, adaptive learning, assistive technologies, universal design, equal opportunities.*

Kirish. Inklyuziv ta'lim – bu har bir bolaning, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarning ham jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim muhitida sifatli bilim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan tizimdir. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM-4) "hamma uchun inklyuziv va sifatli ta'lim" ni ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida

belgilagan. Biroq, YUNESKOning “Ta’limni global monitoring qilish” hisobotlariga ko‘ra, dunyoda 240 milliondan ortiq nogironligi bo‘lgan bola yashaydi va ularning katta qismi hali ham maktab ta’limidan to‘liq yoki qisman chetda qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi bir nechta global omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, COVID-19 pandemiyasi davrida masofaviy ta’limga ommaviy o‘tish raqamli tengsizlik muammosini keskin namoyon qildi: alohida ehtiyojli o‘quvchilar moslashtirilmagan onlayn platformalar sharoitida eng ko‘p zarar ko‘rgan guruh bo‘ldi. Ikkinchidan, dunyo miqyosida malakali defektolog, logoped va maxsus pedagoglarning yetishmasligi kuzatilmoqda, bu esa individual yondashuvni amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Uchinchidan, ta’lim tizimlari yuklamasining ortishi an’anaviy usullar bilan har bir o‘quvchiga shaxsiy o‘quv traektoriyasini taqdim etishni imkonsiz qilmoqda.

Ayni paytda sun’iy intellekt, mashinali o‘qitish, nutq va tasvirni tanib olish, tabiiy tilni qayta ishlash kabi texnologiyalar ushbu to‘siqlarni bartaraf etishning yangi vositasiga aylanmoqda. YUNESKOning “Sun’iy intellekt va ta’lim: siyosat ishlab chiquvchilar uchun qo‘llanma” hujjatida SI inklyuziya va tenglikni ta’minlashning muhim resursi sifatida e’tirof etilgan. O‘zbekistonda ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda 2020–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi ushbu yo‘nalishdagi islohotlar uchun huquqiy asos yaratdi. Shu bois SI va raqamli texnologiyalar vositasida inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish masalasini ilmiy-amaliy jihatdan o‘rganish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Asosiy qism. *Inklyuziv ta’limda SI va raqamli texnologiyalarning o‘rni.* Sun’iy intellekt inklyuziv ta’limga uch asosiy yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatadi:

1) kirish imkoniyatini ta’minlash (accessibility) – axborotni o‘quvchining imkoniyatiga mos shaklga aylantirish;

2) individuallashtirish (personalization) – o‘quv mazmuni, sur’ati va baholashni har bir o‘quvchiga moslashtirish;

3) pedagogni qo‘llab-quvvatlash – diagnostika, monitoring va rejalashtirishni avtomatlashtirish. Quyidagi jadvalda alohida ta’lim ehtiyojlarining turlari bo‘yicha SI vositalari va ularning samarasi umumlashtirilgan (1-jadval).

1-*jadval*

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘yicha SI va raqamli vositalarning qo‘llanilishi

Alohida ta’lim ehtiyoji	SI va raqamli vosita	Ta’limdagi samarasi
Ko‘rish qobiliyati cheklangan	Ekran o‘quvchilari (screen reader), matnni nutqqa aylantirish	Darslik va elektron resurslarga mustaqil kirish, vizual materialni idrok etish

Alohida ta’lim ehtiyoji	SI va raqamli vosita	Ta’limdagi samarasi
	(TTS), tasvirni so‘z bilan tavsiflovchi SI	
Eshitish qobiliyati cheklangan	Nutqni avtomatik matnga aylantirish (ASR), real vaqtda subtitr, imo-ishora tiliga tarjima qiluvchi avatarlar	Ma’ruza va muloqotda to‘liq ishtirok, axborot yo‘qotilishining kamayishi
Disleksiya, disgrafiya	Shriftni moslashtirish, matnni soddalashtirish, orfografiyani SI yordamida tuzatish	O‘qish tezligi va tushunish darajasining oshishi, xavotirning pasayishi
Autizm spektri buzilishlari	Ijtimoiy ko‘nikmalarni mashq qildiruvchi virtual muhitlar, bashorat qilinadigan interfeyslar	Muloqot ko‘nikmalarini xavfsiz sharoitda rivojlantirish
Tayanch-harakat tizimi cheklovlari	Ovoz bilan boshqarish, ko‘z harakati bilan boshqarish, moslashuvchan klaviaturalar	Fizik to‘siqlarsiz o‘quv faoliyatida ishtirok etish
Intellektual rivojlanishdagi o‘ziga xosliklar	Adaptiv o‘qitish tizimlari, individual sur’atdagi topshiriqlar, geymifikatsiya	Shaxsiy o‘quv traektoriyasi, motivatsiyaning oshishi

Adaptiv o‘qitish tizimlari. Mashinali o‘qitish algoritmlari o‘quvchining har bir javobini tahlil qilib, uning bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va xato turlarini aniqlaydi hamda shu asosda keyingi topshiriqni tanlaydi. Bu ayniqsa intellektual rivojlanishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhim, chunki ular uchun “o‘rtacha” sur’at ko‘pincha o‘zlashtirib bo‘lmas yoki aksincha, zerikarli bo‘ladi. Xalqaro tadqiqotlar (Zawacki-Richter va b., 2019) adaptiv tizimlar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini oshirish bilan birga o‘qituvchi vaqtini tejashini ko‘rsatadi.

Yordamchi (assistiv) texnologiyalar. Zamonaviy SI asosidagi nutqni tanib olish tizimlari real vaqtda 95 foizdan yuqori aniqlik bilan subtitr yaratadi, bu eshitish qobiliyati cheklangan o‘quvchilarga oddiy sinfda ishtirok etish imkonini beradi. Kompyuter ko‘rish texnologiyalari tasvirlar, grafiklar va formulalarni ovozli tavsifga aylantirib, ko‘zi ojiz o‘quvchilarga matematika va tabiiy fanlarni o‘rganishda yordam beradi. Generativ SI esa murakkab matnni “oson o‘qiladigan” formatga o‘girib, disleksiyasi bo‘lgan o‘quvchilar uchun darsliklarni moslashtiradi.

SI asosida inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish faqat texnologiyaning o‘zi bilan emas, balki o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan iborat yaxlit ekotizim orqali ta’minlanadi (1-chizma).

Me’yoriy-huquqiy baza va siyosat	↓	**Raqamli infratuzilma va universal dizayn**
↓	**SI ASOSIDAGI INKLYUZIV TA’LIM EKOTIZIMI**	↓
Pedagoglarning raqamli va inklyuziv kompetensiyasi	↑	**Adaptiv kontent, yordamchi texnologiyalar va monitoring**

1-chizma. SI asosidagi inklyuziv ta’lim ekotizimining tarkibiy modeli

Chizmadan ko‘rinib turibdiki, me’yoriy-huquqiy baza raqamli infratuzilmaga talablarni belgilaydi; infratuzilma esa universal dizayn tamoyillariga asoslangan holda adaptiv kontent va yordamchi texnologiyalarni ishga tushirish imkonini beradi. Pedagoglarning raqamli va inklyuziv kompetensiyasi tizimning “inson omili” bo‘lib, texnologik yechimlarni amaliy pedagogik jarayonga bog‘laydi.

Joriy etish bosqichlari. Ta’lim muassasasi darajasida SI vositalarini inklyuziv jarayonga integratsiya qilish to‘rt bosqichli tsiklik model asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq (2-chizma).

1. Ehtiyojlarni diagnostika qilish (SI tahlili)	→	**2. Individual o‘quv rejasini shakllantirish**	→	**3. Adaptiv o‘qitish va yordamchi texnologiyalar**	→	**4. Uzluksiz monitoring va korreksiya**

2-chizma. SI vositalarini inklyuziv ta’lim jarayoniga joriy etish bosqichlari

Birinchi bosqichda SI asosidagi diagnostika vositalari o‘quvchining kuchli tomonlari va ehtiyojlarini aniqlaydi; ikkinchi bosqichda o‘qituvchi, defektolog va ota-ona ishtirokida individual o‘quv rejasi shakllantiriladi; uchinchi bosqichda adaptiv platformalar va yordamchi texnologiyalar yordamida o‘qitish amalga oshiriladi; to‘rtinchi bosqichda esa o‘quv analitikasi asosida natijalar uzluksiz kuzatilib, reja korreksiya qilinadi.

An’anaviy va SI asosidagi yondashuvlarning qiyosiy tahlili raqamli texnologiyalarning ustunliklarini yaqqol namoyon etadi (2-jadval).

2-jadval

Inklyuziv ta’limda an’anaviy va SI asosidagi yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkich	An’anaviy yondashuv	SI asosidagi yondashuv
O‘quv materialini moslashtirish	Qo‘lda, uzoq muddatli, qimmat	Avtomatik, real vaqtda, kam xarajat
Shaxsiy o‘quv traektoriyasi	Cheklangan, o‘qituvchi yukiga bog‘liq	Har bir o‘quvchi uchun dinamik
Natijalarni baholash	Davriy, umumiy mezonlar	Uzluksiz, individual tahlil
Ota-onalar bilan aloqa	Nomuntazam	Platforma orqali doimiy
Masofaviy ishtirok imkoniyati	Deyarli yo‘q	To‘liq ta’minlanadi

Xavf-xatarlar va cheklovlar. Shu bilan birga, SIni inklyuziv ta’limga joriy etishda bir qator muammolarni e’tiborga olish zarur. Birinchidan, algoritmik xolislik masalasi: agar o‘qitish ma’lumotlarida alohida ehtiyojli o‘quvchilar yetarli darajada aks etmagan bo‘lsa, SI ularning ehtiyojini noto‘g‘ri baholashi mumkin. Ikkinchidan, voyaga yetmaganlarning shaxsiy va tibbiy ma’lumotlarini himoya qilish talab etiladi. Uchinchidan, raqamli infratuzilma va internetga kirishdagi tengsizlik texnologiyalarning o‘zi yangi to‘siq yaratishiga olib kelishi mumkin. Nihoyat, SI hech qachon pedagogning o‘rnini bosmasligi, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita bo‘lib qolishi lozim. Shu sababli, o‘qituvchilarning malakasini oshirish va “inson nazorati ostidagi SI” tamoyilini qat’iy saqlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun ta’limga kirish, mazmunni individuallashtirish va natijalarni monitoring qilishda an’anaviy usullarga nisbatan sezilarli ustunliklarga ega;
2. Inklyuziv ta’limda SIning samaradorligi texnologiyaning o‘zi bilan emas, balki me’yoriy baza, infratuzilma, pedagogik kompetensiya va adaptiv kontentni birlashtirgan yaxlit ekotizim orqali ta’minlanadi;
3. Joriy etish jarayoni diagnostika – rejalashtirish – o‘qitish – monitoring tsikli asosida tashkil etilishi, har bir bosqichda pedagog, mutaxassis va ota-ona hamkorligi saqlanishi lozim;
4. Algoritmik xolislik, ma’lumotlar xavfsizligi va raqamli tengsizlik xavflari oldindan hisobga olinishi, SI vositalari esa pedagogning o‘rnini bosuvchi emas, uni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi kerak.

Takliflar.

1. Maktablarda SI asosidagi yordamchi texnologiyalar bilan jihozlangan “inklyuziv raqamli sinf” modelini pilot loyiha sifatida joriy etish va keyin respublika miqyosida kengaytirish.

2. O‘zbek tilidagi nutqni tanib olish, matnni nutqqa aylantirish va imo-ishora tiliga tarjima qiluvchi milliy SI modellarini universitetlar, IT-kompaniyalar va defektologiya markazlari hamkorligida ishlab chiqish.

3. Pedagogika OTM va malaka oshirish institutlari dasturlariga “Inklyuziv ta’limda sun’iy intellekt va yordamchi texnologiyalar” modulini kiritish, amaldagi o‘qituvchilar uchun sertifikat kurslarini tashkil etish.

4. Ta’limdagi SI vositalari uchun algoritmik xolislik, bolalar ma’lumotlarini himoya qilish va “inson nazorati” tamoyillarini belgilovchi milliy axloqiy-me’yoriy standartlar va ekspertiza tartibini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 228 p.

2. Miao F., Holmes W., Huang R., Zhang H. AI and Education: Guidance for Policy-makers. – Paris: UNESCO, 2021. – 45 p.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son Qarori, 2020-yil 13-oktabr.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-son Qarori, 2021-yil 17-fevral.

7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. – Paris: UNESCO, 2020. – 424 p.

8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023. – 435 p.

9. UNICEF. Seen, Counted, Included: Using Data to Shed Light on the Well-being of Children with Disabilities. – New York: UNICEF, 2021. – 184 p.

10. WHO, World Bank. World Report on Disability. – Geneva: World Health Organization, 2011. – 325 p.

11. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2019. – Vol. 16, No. 39. – P. 1–27.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БИБЛИОТЕЧНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аракелов Сергей Рубенович
Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация. *Статья обосновывает структуру и педагогическую модель формирования информационно-аналитических компетенций библиотечного специалиста в условиях массового внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ). Методы: теоретический анализ научных публикаций, сопоставление международных рамок цифровых и информационных компетенций (DigComp 2.2 – руководство по оценке цифровых компетенций, разработанное ЕС; ACRL - подразделение «Американская библиотечная ассоциация», позиция IFLA – международная Федерация библиотечных Ассоциаций), компетентностное моделирование. Результаты: выделены десять компетенций, сгруппированных в три компонента — когнитивный (две компетенции, 20 %), деятельностно-творческий (семь, 70 %) и ценностно-мотивационный (одна, 10 %). Предложена четырёхэтапная модель формирования, построенная на цикле обучения через опыт, и трёхуровневая шкала оценки. Выводы: в эпоху ИИ ценность библиотекаря определяется не владением знаниями о технологиях, а способностью проверять результаты алгоритмов, создавать аналитические продукты и нести профессиональную ответственность за них; подготовка должна строиться на проектной практике.*

Ключевые слова: *информационно-аналитическая компетенция; библиотечный специалист; искусственный интеллект; ИИ-грамотность; компетентностная модель; цифровизация образования.*

Abstract. *The article substantiates the structure and a pedagogical model for developing information and analytical competencies of library professionals under the mass adoption of artificial intelligence (AI). The study relies on theoretical analysis, comparison of international digital and information competence frameworks (DigComp 2.2, ACRL, IFLA), and competence modelling. Ten competencies are identified and grouped into three components: cognitive (two competencies, 20%), activity-creative (seven, 70%) and value-motivational (one,*

10%). A four-stage development model based on the experiential learning cycle and a three-level assessment scale are proposed. The findings indicate that, in the AI era, a librarian's professional value lies in verifying algorithmic outputs, producing analytical products and bearing professional responsibility for them, which requires project-based practical training.

Keywords: *information and analytical competence; library professional; artificial intelligence; AI literacy; competence model; digitalization of education.*

Annotatsiya. *Maqola sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarini ommaviy joriy etish sharoitida kutubxona mutaxassisining axborot-tahliliy kompetentsiyalarini shakllantirishning tuzilishi va pedagogik modelini asoslaydi. Usullari: ilmiy nashrlarning nazariy tahlili, raqamli va axborot kompetentsiyalarining xalqaro doirasini taqqoslash (DigComp 2.2 – Evropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan raqamli kompetentsiyalarni baholash bo'yicha qo'llanma; ACRL - "Amerika kutubxonalari assotsiatsiyasi" bo'limi, IFLA pozitsiyasi – xalqaro kutubxona uyushmalari Federatsiyasi), kompetentsiyani modellashtirish. Natijalar: uchta tarkibiy qismga birlashtirilgan o'nta kompetentsiya aniqlandi-kognitiv (ikkita kompetentsiya, 20%), faoliyat va ijodiy (etti, 70 %) va qiymat va motivatsion (bitta, 10 %). Tajriba orqali o'rganish tsikliga asoslangan to'rt bosqichli shakllanish modeli va uch bosqichli baholash shkalasi taklif etiladi. Xulosa: AI davrida kutubxonachining qiymati texnologiya haqida bilimga ega bo'lish bilan emas, balki algoritmlarning natijalarini tekshirish, analitik mahsulotlarni yaratish va ular uchun professional javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati bilan belgilanadi; tayyorgarlik dizayn amaliyotiga asoslanishi kerak.*

Kalit so'zlar: *axborot va tahliliy kompetensiya; kutubxona mutaxassisi; sun'iy intellekt; AI savodxonligi; kompetensiya modeli; ta'limni raqamlashtirish.*

Введение.

Генеративные языковые модели, системы семантического поиска и алгоритмы рекомендаций за несколько лет превратились из экспериментальных инструментов в повседневную часть информационной среды. Для библиотек это означает смену роли: читатель нередко получает готовый ответ от чат-бота раньше, чем обращается к каталогу, и функция библиотекаря смещается от выдачи документов к проверке, интерпретации и аналитической переработке информации. Опрос руководителей академических библиотек показал, что ИИ угрожает рутинным операциям, но расширяет возможности специалистов, умеющих работать с алгоритмами критически. Обзор интеллектуальных библиотечных систем приводит к близкому выводу: автоматизация берёт на себя каталогизацию и первичный

поиск, а человеку остаются оценка качества и принятие решений [12]. Позиция IFLA связывает применение ИИ с ответственностью библиотек за достоверность сведений, прозрачность алгоритмов и защиту данных пользователей.

В Узбекистане государственную планку для этих процессов задают стратегия «Цифровой Узбекистан — 2030» и постановление об ускоренном внедрении технологий ИИ [9; 7]. Реализация таких документов в библиотечной сфере требует кадров, способных не просто пользоваться новыми сервисами, но и отвечать за качество информационных продуктов, созданных с их помощью.

Существующие рамки компетенций решают эту задачу лишь частично. DigComp 2.2 описывает цифровые компетенции гражданина [12], а «Рамка информационной грамотности» ACRL — результаты обучения студента. Оба документа адресованы потребителю информации, тогда как библиотечный специалист сам создаёт информационные продукты для других и потому несёт за них профессиональную ответственность. Отечественные работы об информационной культуре личности [2] и о ключевых компетентностях [4; 10] появились до массового распространения генеративного ИИ и не учитывают его специфику, в частности риск правдоподобных, но ложных ответов моделей.

Противоречие, на котором строится исследование, состоит в следующем: потребность в специалистах, способных аналитически и критически работать с ИИ, возрастает, а согласованной структуры соответствующих компетенций и обоснованной модели их формирования в подготовке библиотекарей, на данный момент, отсутствует.

Цель — обосновать структуру формирования информационно-аналитических компетенций библиотечного специалиста в эпоху ИИ.

Задачи:

1.Уточнить содержание понятия «информационно-аналитические компетенции» применительно к библиотечной профессии.

2.Выделить состав компетенций, сгруппировать их по компонентам и обосновать соотношение компонентов.

3.Разработать модель формирования компетенций и критерии оценки их сформированности.

Методы

Исследование носит теоретико-конструктивный характер: его продукт — модель, предназначенная для последующей педагогической проверки. Работа

выполнена в три этапа: терминологический анализ, сопоставление рамок компетенций и компетентностное моделирование.

Методологическую базу составили источники, отобранные по пяти основаниям (таблица 1). В него вошли документы и публикации на русском и английском языках; приоритет отдан работам, на которые опираются сами рамки компетенций, и исследованиям последних лет, посвящённым ИИ в библиотеках.

Таблица 1.

Состав источников методологической базы

Группа источников	**Назначение в исследовании**	**Номера в списке**
Теория компетентностного подхода	Определение понятий «компетенция» и «компетентность»	[1; 3; 4; 8; 10]
Информационная и ИИ-грамотность	Содержание информационно-аналитических умений	[2; 11]
Рамки и стратегические документы	Сопоставление требований к компетенциям	[7; 9]
Исследования ИИ в библиотеках	Изменение профессиональных функций	[12]
Теория деятельности, обучения и информатики	Основание для структуры компонентов и модели обучения	[5; 6]

На первом этапе сопоставлены определения ключевых понятий, чтобы зафиксировать рабочее значение термина «информационно-аналитические компетенции».

На втором этапе рамки DigComp 2.2, ACRL и позиция IFLA проверены по трём вопросам: адресована ли рамка потребителю или производителю информации; учитывает ли она проверку результатов, полученных от ИИ; описывает ли ценностную сторону профессиональной деятельности [12].

На третьем этапе выделенные компетенции сгруппированы по трём компонентам — когнитивному, деятельностно-творческому и ценностно-мотивационному, что соответствует распространённому в отечественной педагогике представлению о структуре компетентности [4; 10].

Результаты

Рабочее определение

Сопоставление определений показало, что в литературе информационная грамотность и цифровая компетентность описываются как способность

потребителя находить и оценивать сведения [11], тогда как профессиональная деятельность библиотекаря включает ещё и производство информационных продуктов.

С учётом этого под информационно-аналитическими компетенциями библиотечного специалиста понимается совокупность знаний, способов действий и ценностных установок, позволяющая находить информацию, критически оценивать её, включая результаты работы ИИ, преобразовывать в аналитические продукты и обеспечивать их использование читателями.

Состав и структура компетенций

Анализ рамок выявил три пробела. Рамки появились до распространения генеративных моделей или лишь начали учитывать ИИ, поэтому проверку выводов моделей как профессиональное действие библиотекаря они не описывают. Они адресованы студенту и не предполагают производства аналитических продуктов профессионалом. Ответственность библиотеки за применение ИИ прямо рассматривает только позиция IFLA. Эти пробелы определили состав модели: десять компетенций в трёх компонентах (таблица 2).

Таблица 2.

Компетенции информационно-аналитического профиля библиотекаря

Код	Компонент	Компетенция	Содержание
К1	Когнитивный	Понимание принципов ИИ	Устройство языковых моделей, поисковых и рекомендательных алгоритмов; источники ошибок и смещений
К2	Когнитивный	Знание информационной среды и методов анализа	Типы источников, метаданные, основы библиометрии, способы свёртки и классификации информации [6]
Д1	Деятельностно-творческий	Поиск и извлечение	Формулирование запросов к базам данных, семантическим системам и языковым моделям
Д2	Деятельностно-творческий	Критическая верификация	Сверка выводов ИИ с первичными источниками, выявление вымышленных ссылок и фактов, оценка надёжности [13]

Д3	Деятельностно-творческий	Обработка и анализ данных	Библиометрический и контент-анализ, визуализация результатов
Д4	Деятельностно-творческий	Создание аналитических продуктов	Обзоры, справки, дайджесты, аналитические отчёты
Д5	Деятельностно-творческий	Применение ИИ в библиотечных процессах	Генерация и проверка метаданных, индексирование, классификация, рекомендательные сервисы [12]
Д6	Деятельностно-творческий	Проектирование цифровых сервисов	Разработка сервисов для читателей с учётом их потребностей и рисков
Д7	Деятельностно-творческий	Обучение пользователей	Тренинги по информационной грамотности и грамотному использованию ИИ [13; 20]
М1	Ценностно-мотивационный	Профессиональная ответственность и саморазвитие	Этичное использование ИИ, защита персональных данных, соблюдение авторского права, готовность учиться непрерывно [16]

Когнитивный компонент включает 2 из 10 компетенций (20 %), *деятельностно-творческий* — 7 из 10 (70 %), *ценностно-мотивационный* — 1 из 10 (10 %). Такой перевес объясняется тем, что пять из семи деятельностных компетенций (Д3–Д7) описывают производство результата, а не работу с готовой информацией: именно эти действия отличают специалиста от пользователя ИИ.

Обсуждение

Главный результат работы состоит в смене акцента: при наличии ИИ ценность библиотекаря перемещается от нахождения документа к проверке и производству знания. Перевес деятельностного компонента в предложенной модели отражает именно этот сдвиг. Он согласуется с выводом Кокса и соавторов о том, что ИИ меняет профессиональные функции, но не отменяет

профессию, и с обзором интеллектуальных библиотечных систем, где за человеком закреплены оценка и решение [12].

В предложенной модели этим аспектам соответствуют компетенции К1, Д2 и В1. Новизна состоит в профессиональном слое: компетенции Д3–Д7 описывают создание аналитических продуктов, внедрение ИИ в библиотечные процессы и обучение пользователей, а такие задачи рамки, адресованные студенту, не рассматривают.

Практические следствия касаются проектирования учебных программ. Во-первых, основную долю аудиторных и самостоятельных часов целесообразно отводить практике на материале реальных запросов читателей. Во-вторых, проверка результатов ИИ должна стать обязательным элементом каждого задания, а не отдельной темой. В-третьих, оценивание по портфолио проектов лучше отражает уровень сформированности деятельностных компетенций, чем тестирование знаний. Эти положения можно встроить в программы подготовки библиотечных специалистов в рамках государственных стратегий цифровизации [7; 9].

Заключение

Исследование приводит к трём выводам.

1. От компетенций пользователя ИИ информационно-аналитические компетенции библиотекаря отличает производство и проверка информационных продуктов, за которые специалист отвечает перед читателями и профессиональным сообществом.
2. Состав из десяти компетенций с соотношением 20/70/10 закрепляет приоритет действия над знанием и ценностной установкой; доли служат ориентиром при проектировании программ, а не жёстким нормативом.
3. Четырёхэтапная модель на основе цикла обучения через опыт вместе с трёхуровневой шкалой оценки образует инструмент, пригодный для разработки учебных планов и контроля результатов.

Список литературы

1. Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации; Указ Президента Республики Узбекистан 5 октября 2020 г., № УП-6079 // Национальная база данных законодательства, 06.10.2020 г., № 06/20/6079/1349; 31.10.2020 г., № 06/20/6099/1450; 02.04.2021 г., № 06/21/6198/0269, 14.07.2021 г., № 06/21/6261/0667, 12.08.2021 г., № 06/21/6277/0788, *26.08.2021 г., № 07/21/5234/0826, 30.11.2021 г., № 06/21/26/1111;11.05.2022 г., № 06/22/134/0407, 23.08.2022 г., № 06/22/194/0766*

2. Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года; Постановление Президента Республики Узбекистан от 14.10.2024 г. №ПП-358

URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=163269

3. О мерах по дальнейшему совершенствованию Национальной системы квалификации Республики Узбекистан; Постановление Президента Республики Узбекистан от 30.09.2024 г. № ПП-345 // Национальная база данных законодательства (www.lex.uz), 5 октября 2024 г. URL: https://nrm.uz/contentf?doc=761569_&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

4. Руководство по использованию генеративного искусственного интеллекта в образовании и научных исследованиях. Опубликовано в 2024 г. Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. UNESCO. 7, Place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France. ISBN 978-92-3-400077-2.

5. IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes, DRAFT – February 3, 2021.

URL: https://repository.ifla.org/handle/123456789/1987

6. Аракелов, С.Р. Процессы реформирования информационно - библиотечного образования с учётом интеллектуализации информационно-коммуникационных технологий // INFOLIB: информационно-библиотечный журнал. - №4(32), 2022. – С. 58-63. DOI: 10.34920/2181-8207/2022/4-035

URL: https://einfolib.uz/post/prosessy-reformirovaniya-informasionno-bibliotechnogo-obrazovaniya-s-uchyotom-intellektualizasii-informasionno-kommunikasionnyh-tehnologij

7. Беляева, Н.Е., Есипов, А.Л. Библиотечное образование в контексте цифровизации // Вестник СПбГИК. 2023. №2 (55). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/bibliotechnoe-obrazovanie-v-kontekste-tsifrovizatsii (дата обращения: 14.10.2026)

8. Гордукалова, Г.Ф. Информационно-аналитическая работа библиотек в сфере культуры: дорогу осилит идущий // Библиотековедение. – 2015. – № 6. – С. 15–18. DOI: https://doi.org/10.25281/0869-608X-2015-0-6-15-18

9. Asemi, A., Ko, A., Nowkarizi, M. Intelligent libraries: a review on expert systems, artificial intelligence, and robot // Library Hi Tech. 2021. Vol. 39, No. 2. P. 412–434.

10. Cox, A.M. Academic librarian competencies and artificial intelligence. South African Journal of Library and Information Science. 2024. 10.7553/90-2-2405.

11. Ravindra, S.K. Role and Responsibilities of Library Professionals in the Artificial Intelligence Era: An Indian Academic Perspective // International Journal of Latest Technology in Engineering, Management & Applied Science. Volume XV, Issue VIII, August 2026. ISSN 2278-2540 DOI: 10.51583/IJLTEMAS |

12. **Vuorikari R., Kluzer S., Punie, Y.** DigComp 2.2: the digital competence framework for citizens. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.

6. MEDICINE, PHARMACY, BIOLOGY AND PUBLIC HEALTH.

TA’SIRLANGAN ICHAK SINDROMIDA DAVOLASHNI INDIVIDUALLASHTIRISH VA KLINIK JAVOB BARQARORLIGINI BAHOLASH

Rasuleva Dono Egamberganovna
“ALFRAGANUS UNIVERSITY” mas’uliyati cheklangan jamiyat
rasulevadono@gmail.com
Hamrabayeva Feruza Ibragimovna
Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi
f.khamrabaeva@gmail.com
Madumarova Almaza Anvarovna
Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi
doctor.almaza17@gmail.com

Annotatsiya. *Ta’sirlangan ichak sindromida davolashni individuallashtirish uchun klinik javob barqarorligini baholash yondashuvi asoslandi. Neyromodulyatsiya va kognitiv-xulq-atvor terapiyasiga oid nashrlar maqsadli tahlil qilinib, simptomlar, davolashni ko‘tara olish va bemorga tushadigan yukni birgalikda kuzatish sxemasi taklif etildi. Sxemaning klinik foydasi hali tasdiqlanmagan va prospektiv tekshiruvni talab qiladi.*

Kalit so‘zlar: *ta’sirlangan ichak sindromi; individuallashtirish; neyromodulyatsiya; kognitiv-xulq-atvor terapiyasi; barqaror javob.*

Аннотация. *Обоснован подход к оценке устойчивости клинического ответа для индивидуализации лечения синдрома раздражённого кишечника. На основе целевого анализа публикаций по нейромодуляции и когнитивно-поведенческой терапии предложена схема совместного наблюдения за симптомами, переносимостью лечения и нагрузкой на пациента. Клиническая польза схемы пока не подтверждена и требует проспективной проверки.*

Ключевые слова: *синдром раздражённого кишечника; индивидуализация; нейромодуляция; когнитивно-поведенческая терапия; устойчивый ответ.*

Abstract. *An approach to assessing sustained clinical response was developed to support individualised treatment of irritable bowel syndrome. A targeted analysis of publications on neuromodulation and cognitive behavioural therapy informed a framework for monitoring symptoms, treatment tolerability and patient burden together. Its clinical benefit remains unconfirmed and requires prospective evaluation.*

Keywords: *irritable bowel syndrome; individualisation; neuromodulation; cognitive behavioural therapy; sustained response.*

Kirish

Ta’sirlangan ichak sindromi (TIS) uzoq davom etganda erishilgan yaxshilanishning saqlanishi muhim ahamiyatga ega. Dori vositalarini ko‘tara olish, davolash dasturining bajarilishi va davolash bilan bog‘liq xarajatlar tibbiy yordamni davom ettirishga ta’sir qilishi mumkin. Dori vositalari yordamidagi neyromodulyatsiya va kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXT) bo‘yicha tadqiqotlar simptomlarni nazorat qilishning turli usullarini muhokama etish imkonini beradi, biroq ularni birgalikda qo‘llashning maqbul ketma-ketligini bevosita belgilamaydi [1–3].

Maqsad. TISda individuallashtirilgan medikamentoz va nomedikamentoz strategiyalarni kelgusida qiyoslash uchun klinik javob barqarorligini baholash sxemasini asoslash.

Asosiy qism

Materiallar va usullar. ATLANTIS va ACTIB tadqiqotlari, psixologik davolash usullarining tarmoq meta-tahlili hamda ACTIBning iqtisodiy tahlili maqsadli ravishda o‘rganildi [1–4]. Baholash muddatlari, klinik natijalar, davolashni ko‘tara olish va resurslar sarfi taqqoslandi. Ish sharh va tahlilga asoslangan; muallifning o‘z klinik tanlanmasi mavjud emas. Taklif etilayotgan kuzatuv sxemasi amaliy sinovdan o‘tkazilmagan.

Natijalar va muhokama. ATLANTIS tadqiqotida TIS simptomlari saqlanib qolgan 463 bemor ishtirok etgan. Olti oydan keyin IBS-SSS bo‘yicha tuzatilgan guruhlararo farq platseboga nisbatan past dozali amitriptilin foydasiga −27,0 ballni tashkil etgan (95% ishonch oralig‘i −46,9 dan −7,1 gacha; p=0,0079). Nojo‘ya hodisalar sababli amitriptilin guruhidagi ishtirokchilarning 13 foizi va platsebo guruhidagilarning 9 foizi davolashni to‘xtatgan [1]. Demak, simptomlarning kamayishini baholash bilan birga davolashni ko‘tara olishni ham hisobga olish lozim.

ACTIB tadqiqotida mutaxassis ishtirokida telefon orqali olib borilgan KXT va veb-dastur shaklidagi KXT 12 oylik baholashda simptomlar og‘irligini kamaytirish bo‘yicha odatdagi davolashdan ustun bo‘lgan [2]. Jami 4072 ishtirokchini qamrab olgan 41 tadqiqotning tarmoq meta-tahlili ham KXT va ichak simptomlariga yo‘naltirilgan gipnoterapiya samaradorligini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq tizimli xatolik xavfi ta’sir kattaligiga bo‘lgan ishonchni cheklaydi [3]. Bu ma’lumotlar KXTni amitriptilin bilan bevosita qiyoslash natijasi emas va ularni birgalikda qo‘llashning qo‘shimcha foydasini isbotlamaydi.

Davolashga javobni ketma-ket ikki muddatda, masalan, uchinchi va oltinchi oyda, validatsiyadan o‘tgan shkala bo‘yicha oldindan belgilangan klinik jihatdan ahamiyatli o‘zgarish asosida baholash taklif etiladi. IBS-SSSdan tashqari, hayot sifati, og‘riqning kuchi, najas xususiyatlari va qo‘shimcha davolashga ehtiyoj hisobga olinishi kerak. Nojo‘ya hodisalar, davolashning to‘xtatilishi, tavsiyalarni bajarishga sarflangan vaqt va bemor xarajatlari alohida qayd etilishi lozim. ACTIBning iqtisodiy baholashi klinik natijalarni xarajatlar bilan birgalikda tahlil qilish mumkinligini ko‘rsatadi [4], ammo undagi hisob-kitoblarni boshqa sog‘liqni saqlash tizimiga avtomatik ravishda tatbiq etib bo‘lmaydi.

Gipotezaga ko‘ra, klinik javob va tavsiyalarni bajarish imkoniyatiga mos davolash bosqichini tanlash barqaror yaxshilanish ulushini oshirishi mumkin. Buni moslashuvchan va standart strategiyalarni bir xil axborot ko‘magi sharoitida qiyoslaydigan pragmatik randomizatsiyalangan tadqiqotda tekshirish zarur. Klinik tur bo‘yicha stratifikatsiya, tanlanma hajmini hisoblash, dastlabki taqsimotga muvofiq tahlil va yetishmayotgan ma’lumotlarni hisobga olish talab etiladi.

O‘zbekistonda mutaxassislar xizmatining mavjudligi, baholash vositalarining tilga moslashtirilishi va bemor xarajatlari o‘rganilishi kerak. Taklif mezonlarni mahalliy sharoitga mos uyg‘unlashtirishga qaratilgan; uning jahon miqyosida mutlaq yangiligi da’vo qilinmaydi. Bemorlarni jalb qilishdan oldin protokolni ro‘yxatdan o‘tkazish, etika qo‘mitasi ruxsati va bemorlarning xabardor qilingan roziligini olish zarur.

Xulosa

Klinik javob barqarorligi, davolashni ko‘tara olish va bemorga tushadigan yukni baholash qisqa muddatli natijalarni to‘ldiradi. Mavjud dalillar davolash bosqichlarini individuallashtirishni o‘rganishga asos bo‘ladi, ammo muayyan kombinatsiyaning ustunligini tasdiqlamaydi. Taklif etilgan sxemaning klinik ahamiyati prospektiv tadqiqotda aniqlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amitriptyline at Low-Dose and Titrated for Irritable Bowel Syndrome as Second-Line Treatment in primary care (ATLANTIS): a randomised, double-blind, placebo-controlled, phase 3 trial / Ford A. C., Wright-Hughes A., Alderson S. L. [et al.] // Lancet. – 2023. – Vol. 402, No. 10414. – P. 1773–1785. – DOI: 10.1016/S0140-6736(23)01523-4.

2. Assessing telephone-delivered cognitive-behavioural therapy (CBT) and web-delivered CBT versus treatment as usual in irritable bowel syndrome (ACTIB): a multicentre randomised trial / Everitt H. A., Landau S., O’Reilly G. [et al.] // Gut. – 2019. – Vol. 68, No. 9. – P. 1613–1623. – DOI: 10.1136/gutjnl-2018-317805.

3. Efficacy of psychological therapies for irritable bowel syndrome: systematic review and network meta-analysis / Black C. J., Thakur E. R., Houghton L. A. [et al.] // Gut. – 2020. – Vol. 69, No. 8. – P. 1441–1451. – DOI: 10.1136/gutjnl-2020-321191.

4. Cost effectiveness of therapist delivered cognitive behavioural therapy and web-based self-management in irritable bowel syndrome: the ACTIB randomised trial / McCrone P., Everitt H., Landau S. [et al.] // BMC Gastroenterol. – 2021. – Vol. 21. – Art. 276. – DOI: 10.1186/s12876-021-01848-9.

TA'SIRLANGAN ICHAK SINDROMIDA MEDIKAMENTOZ DAVOLASH VA PARHEZ TERAPIYASINING QIYOSIY SAMARADORLIGI

Rasuleva Dono Egamberganovna
"ALFRAGANUS UNIVERSITY" mas'uliyati cheklangan jamiyat
rasulevadono@gmail.com
Hamrabayeva Feruza Ibragimovna
Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi
f.khamrabaeva@gmail.com
Madumarova Almaza Anvarovna
Tibbiyot xodimlarining kasbiy malakasini rivojlantirish markazi
doctor.almaza17@gmail.com

Annotatsiya. *Ta'sirlangan ichak sindromida medikamentoz davolash va parhez terapiyasining qiyosiy samaradorligi maqsadli adabiyotlar sharhi asosida baholandi. Bevosita qiyosiy tadqiqotlarda ayrim parhez dasturlari qisqa muddatli afzallik ko'rsatgan. Natijalarni talqin qilishda klinik tur, javob mezoni va kuzatuv muddatini hisobga olish zarur; barcha bemorlar uchun yagona ustun usul aniqlanmagan.*

Kalit so'zlar: *ta'sirlangan ichak sindromi; parhez terapiyasi; FODMAP; rifaksimin; qiyosiy samaradorlik.*

Аннотация. *Сравнительная эффективность медикаментозного лечения и диетотерапии синдрома раздражённого кишечника оценена на основе целевого обзора литературы. В прямых сравнительных исследованиях отдельные диетические программы показали краткосрочные преимущества. При интерпретации результатов необходимо учитывать клинический подтип, критерий ответа и срок наблюдения; единый предпочтительный метод для всех пациентов не установлен.*

Ключевые слова: *синдром раздражённого кишечника; диетотерапия; FODMAP; рифаксимин; сравнительная эффективность.*

Abstract. *The comparative effectiveness of pharmacological treatment and dietary therapy for irritable bowel syndrome was assessed through a targeted literature review. Some dietary programmes showed short-term advantages in head-to-head trials. Interpretation requires consideration of clinical subtype, response*

criteria and follow-up duration; no single superior approach has been established for all patients.

Keywords: *irritable bowel syndrome; dietary therapy; FODMAP; rifaximin; comparative effectiveness.*

Kirish

Ta’sirlangan ichak sindromida (TIS) najasning me’yorlashuvi, qorin og‘rig‘ining kamayishi va davolashga umumiy klinik javob davolash natijasining turli jihatlarini ifodalaydi. Ushbu ko‘rsatkichlarni bir-biridan ajratmasdan baholash medikamentoz va nomedikamentoz yondashuvlarni qiyoslashni qiyinlashtiradi. Klinik tavsiyalarda davolashni TISning klinik turi va simptomlarini hisobga olgan holda tanlash qo‘llab-quvvatlanadi [1]. Parhez dasturlari dori vositalariga asoslangan strategiya bilan bevosita taqqoslangan tadqiqotlarni baholash amaliy ahamiyatga ega.

Maqsad. TISda medikamentoz davolash va parhez terapiyasining qisqa muddatli natijalarini taqqoslash hamda bevosita qiyosiy tadqiqotlar natijalarini klinik amaliyotda qo‘llash chegaralarini aniqlash.

Asosiy qism

Materiallar va usullar. To‘rtta nashr: ACGning 2021-yilgi tavsiyalari, 2024-yilgi CARIBS tadqiqoti, Lee va hammualliflarning 2026-yilgi tadqiqoti hamda 2025-yilgi Seul konsensusi maqsadli tahliliy sharh qilindi [1–4]. Ishtirokchilar tarkibi, davolash usuli, nazorat sharti, baholash muddati va javob mezoni taqqoslandi. Bemorlarga oid birlamchi ma’lumotlar yig‘ilmadi; umumlashtirilgan statistik ta’sir kattaligi hisoblanmadi.

Natijalar va muhokama. CARIBS tadqiqotida 304 kishi randomizatsiya qilindi; modifikatsiyalangan tahlilga 294 ishtirokchi kiritildi. To‘rt haftadan so‘ng simptomlar og‘irligini baholovchi IBS-SSS shkalasi ko‘rsatkichining kamida 50 ballga pasayishi davolashga javob deb qabul qilindi. FODMAP miqdori kam parhez an’anaviy tavsiyalar bilan birga qo‘llangan guruhda 96 bemorning 73 nafarida (76%), uglevodlar miqdori kam parhez guruhida 97 bemorning 69 nafarida (71%), optimallashtirilgan medikamentoz davolash guruhida esa 101 bemorning 59 nafarida (58%) javob kuzatildi. Guruhlar o‘rtasidagi umumiy farq statistik jihatdan ahamiyatli edi (p=0,023) [2].

Parhez guruhlarining ustunligi muayyan birlamchi natija ko‘rsatkichi va baholash muddatiga taalluqlidir. Tadqiqot bir markazda o‘tkazilgan, medikamentoz davolash ochiq usulda olib borilgan. To‘rt haftadan keyin dori vositalari bilan davolangan guruhga parhez bo‘yicha maslahat taklif etilgan. Shu sababli keyingi

kuzatuv alohida qo‘llangan yondashuvlarning o‘zgarmas sharoitdagi qiyosini aks ettirmaydi [2].

Lee va hammualliflar tadqiqotida TISning diareya ustun bo‘lgan turi kuzatilgan 65 nafar katta yoshli bemor FODMAP miqdori kam parhez va rifaksimin guruhlariga taqsimlangan. Beshinchi haftada har ikkala guruhda og‘riq, qorin dam bo‘lishi va simptomlarning umumiy og‘irligi kamaygan. Davolashga javob bilan bog‘liq aniqlangan mikrobial belgilar mustaqil tadqiqotlarda tasdiqlanishi lozim [3]. Kichik tanlanmadagi natijalarning o‘xshashligi parhez va dori vositasining barcha holatlarda teng samarali ekanini tasdiqlash uchun yetarli emas.

Parhez strategiyasi FODMAP, ya’ni fermentatsiyalanadigan oligosaxaridlar, disaxaridlar, monosaxaridlar va poliollarni cheklash, so‘ng oziq-ovqat mahsulotlarini ratsionga qayta kiritish va ratsionni individuallashtirishni o‘z ichiga oladi [4]. Shuning uchun uning amaliy bahosi nafaqat dastlabki yaxshilanishni, balki individual ehtiyojlarga mos, to‘laqonli ovqatlanishga o‘tish imkoniyatini ham qamrab olishi kerak. Dori vositalari bilan davolash ham oldindan belgilangan maqsad asosida baholanadi: diareya yoki qabziyatni nazorat qilish og‘riq va umumiy holatni baholash o‘rnini bosa olmaydi.

Sharhning cheklovlari — manbalarning maqsadli tanlangani, mustaqil meta-tahlil o‘tkazilmagani va uzoq muddatli bevosita qiyosiy dalillarning cheklanganidir. Ratsion kengaytirilgandan va dori yuklamasi o‘zgartirilgandan keyin klinik javobning saqlanishini o‘rganish istiqbolli yo‘nalishdir. Bu biror usulning isbotlangan ustunligi emas, balki tadqiqot yo‘nalishi hisoblanadi.

Xulosa

Parhez terapiyasining klinik ahamiyati dalillar bilan tasdiqlangan va u medikamentoz davolash bilan bir qatorda ko‘rib chiqilishi mumkin. Bevosita tadqiqotlar barcha nomedikamentoz usullar dori vositalaridan ustun degan umumiy xulosaga asos bermaydi. Strategiyani tanlashda TISning klinik turi, asosiy shikoyatlar va tavsiyalarni bajarish imkoniyati hisobga olinishi; qiyosiy baholashda esa bir xil natija ko‘rsatkichlari va kuzatuv muddatidan foydalanilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ACG Clinical Guideline: Management of Irritable Bowel Syndrome / Lacy B. E., Pimentel M., Brenner D. M. [et al.] // Am J Gastroenterol. – 2021. – Vol. 116, No. 1. – P. 17–44. – DOI: 10.14309/ajg.0000000000001036.

2. A low FODMAP diet plus traditional dietary advice versus a low-carbohydrate diet versus pharmacological treatment in irritable bowel syndrome (CARIBS): a single-centre, single-blind, randomised controlled trial / Nybacka S.,

Törnblom H., Josefsson A. [et al.] // Lancet Gastroenterol Hepatol. – 2024. – Vol. 9, No. 6. – P. 507–520. – DOI: 10.1016/S2468-1253(24)00045-1.

3. A Randomized Trial of Rifaximin vs Low Fermentable Oligosaccharides, Disaccharides, Monosaccharides, and Polyols Diet for Symptom Outcomes and Microbiome Changes in Irritable Bowel Syndrome / A. Lee, K. Rao, P. Singh [et al.] // Clin Gastroenterol Hepatol. – 2026. – 21 April. – DOI: 10.1016/j.cgh.2026.04.014.

4. 2025 Seoul Consensus on Clinical Practice Guidelines for Irritable Bowel Syndrome / Choi Y., Youn Y. H., Kang S. J. [et al.] // J Neurogastroenterol Motil. – 2025. – Vol. 31, No. 2. – P. 133–169. – DOI: 10.5056/jnm25007.

7. ECONOMICS, MANAGEMENT, FINANCE, LAW AND TOURISM.

THE RATIO OF RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE STUDENT AND THE FACULTY MEMBER IN SELF-DIRECTED LEARNING RELATIONS

Bekchanov Yashnarbek Jumanazar o‘g‘li
Urganch State University named after Abu Rayhan Beruniy
https://orcid.org/0009-0004-6276-5081
bekchanovyashnarbek@gmail.com

Abstract. *The article analyzes the relationship between the rights and obligations of the student and the faculty member in the process of self-directed learning from a labor-law and procedural perspective. It examines how the faculty member's duty to supervise independent work, as part of the teaching workload, relates to their obligations under the employment contract, as well as the student's procedural rights in this process.*

Keywords: *self-directed learning, faculty teaching workload, employment contract, student's procedural rights, pedagogical obligation, control mechanism.*

Introduction. In analyzing the legal nature of self-directed learning relations, scholars typically focus on the education-law relationship between two parties — the student and the institution. However, this bipolar analysis often overlooks an important element: the faculty member's individual status under labor law. In reality, a faculty member works for the institution under an employment contract (or an equivalent agreement), and the supervision of independent work constitutes part of their employment function. Consequently, a proper analysis of the student-faculty relationship requires accounting for a third dimension — the labor-law dimension. This three-dimensional approach (educational, labor-law, and procedural) forms the methodological foundation of the present research.

The purpose of this thesis is to analyze the faculty member's obligation to supervise independent work from the perspective of their employment contract, and to identify the student's procedural rights within this process. The novelty of this approach lies in the fact that labor law and education law are typically studied as separate fields, while the point of their intersection - namely, the faculty member's parallel obligations toward two distinct subjects (the employing institution and the student receiving education) - has remained insufficiently examined.

Main part. Before conducting the three-dimensional analysis of the student-faculty relationship, it is necessary to clarify the general legal nature of this

relationship. From a traditional standpoint, the student and the faculty member are not regarded as direct parties to a contract with each other - each maintains a separate legal relationship with the institution (the student through an educational services contract, the faculty member through an employment contract). However, in practice, these two separate relationships intersect within a single common process - self-directed learning - and it is precisely at this point of intersection that a gap in legal regulation emerges: neither education law nor labor law norms fully encompass this intersection.

The annual teaching workload of a faculty member includes, alongside classroom hours, a portion of hours allocated to supervising independent work (consultations, assessment, preparation of methodological materials). This constitutes an important legal fact: ensuring independent study is not an optional, supplementary activity for a faculty member, but rather a formal labor duty arising from their employment contract (or job description) with the institution.

An important practical consequence follows from this conclusion: if a faculty member fails to fulfill their duty to supervise independent work (for example, by not holding office hours at the scheduled time), this is not merely a "pedagogical shortcoming," but constitutes a breach of labor discipline, which, in accordance with labor-law norms, may give rise to disciplinary liability. In practice, however, this matter is rarely examined from a labor-law perspective - it is usually confined to internal pedagogical oversight alone.

Another important labor-law aspect concerns the extent to which a faculty member's obligations regarding the supervision of independent work are precisely articulated in their job description. If the job description states this obligation only in general terms (such as "supervising students' independent work") without specifying concrete quantitative and qualitative indicators (weekly consultation hours, response deadlines, assessment criteria), then evaluating the fulfillment of this obligation from a labor-law standpoint becomes nearly impossible — since disciplinary liability under labor law can arise only on the basis of a clearly defined obligation.

The second important aspect concerns the student's procedural rights. If a faculty member performs their duty to supervise independent work inadequately, what procedural remedies are available to the student? The analysis shows that this matter can be examined at two levels: the first level is the student's right to lodge a complaint with the institution's internal administration (the dean's office, the head of department), which exists in practice but whose procedural framework (deadline, obligation to respond, announcement of outcome) is not clearly established by regulation; the second level is the possibility for the student to treat this matter as an

instance of substandard service under the educational services contract, thereby resorting to civil-law remedies (for example, a claim based on partial non-performance of the contract) - a possibility that is almost never exercised in practice.

It should also be noted that the faculty member's obligation to supervise independent work is not uniform in nature — it may be divided into at least three categories: organizational obligations (setting topics, establishing deadlines), methodological obligations (providing instructional guidance and resources), and evaluative obligations (assessing completed work fairly and promptly). Current legal acts do not separately regulate these three types of obligation; they are instead combined under the single general concept of "supervising independent work." Such generalization complicates practical oversight, as it becomes difficult to determine precisely which obligation has been violated and what corresponding measures should be taken.

The third important aspect concerns the asymmetry of monitoring mechanisms. The fulfillment of a student's obligations regarding independent work is monitored regularly and rigorously (attendance, interim assessment, final evaluation). The fulfillment of the faculty member's corresponding obligation, however, is typically monitored with less rigor, usually only through student surveys or internal reporting. This asymmetry represents yet another manifestation of the practical inequality in the legal status of the two parties.

As a fourth aspect, the competition for time resources between a faculty member's duty to supervise independent work and their research activity deserves consideration. Although the current teaching-workload system allocates separate hours for research, in practice faculty members are often compelled to devote their time to classroom teaching and administrative tasks, resulting in a real shortage of time for the adequate supervision of independent work. This raises an important legal question: if a faculty member's overall workload exceeds the established norm, to what extent should they bear personal liability for the inadequate performance of their duty to supervise independent work - a matter closely tied to the institution's internal workload-distribution policy.

A fifth aspect concerns alternative (extrajudicial) mechanisms for resolving disputes between students and faculty members. In the practice of foreign universities, the position of "ombudsman" or "student rights representative" is widely established - an independent body, equidistant from both parties, that serves to resolve student-faculty disputes promptly and informally. Such an independent mediation institution is virtually absent in national practice - disputes are, as a rule, resolved hierarchically (department head, dean), which can sometimes undermine

objectivity, since the decision-making authority is often the direct supervisor of the accused party (the faculty member).

Conclusion. The analysis leads to the following conclusions: first, the faculty member's obligation to supervise independent work is a formal duty arising from their employment contract, and non-performance of this duty may serve as grounds for labor-law liability, although this possibility is rarely applied in practice; second, the student's procedural rights in the event of dissatisfaction with faculty performance (complaint deadlines, the procedure for receiving a response) are not clearly established by regulation; third, the mechanisms for monitoring the obligations of both parties are asymmetric, and this imbalance should be corrected by establishing a system that more rigorously monitors faculty obligations; fourth, an excessive overall workload for faculty members may adversely affect the quality of their supervision of independent work, and therefore workload-distribution policy and quality control should be considered in conjunction with one another; fifth, there is no independent, non-hierarchical mechanism (such as an ombudsman institution) for resolving student-faculty disputes in current practice, which may compromise the objectivity of dispute resolution.

As a practical recommendation, it is proposed that institutions' internal regulations include a separate provision clearly defining the procedure, deadline, and response obligation for student complaints concerning faculty performance, and that the possibility of introducing the position of an independent authorized representative for student rights (an ombudsman) at large institutions be considered. In conclusion, it should be noted that achieving full symmetry between students and faculty members is neither possible nor necessary, since their professional-legal status is inherently different in nature. Nevertheless, minimal procedural guarantees - that is, both parties knowing in advance how to act should their rights be violated - constitute a necessary condition for the legal stability of this relationship.

References

1. Labor Code of the Republic of Uzbekistan (new edition), 2023.

2. Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Regulation on Higher Education, Ministerial Order No. 99, 10.03.2026.

3. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. Regulation on the Procedure for Introducing the Credit-Module System into the Educational Process at Higher Education Institutions, Resolution No. 824, 31.12.2020.

4. Tight M. Key Concepts in Higher Education. – London: SAGE Publications, 2015. – 240 p.

5. Dill D.D. Academic Accountability. In: Forest J.J.F., Altbach P.G. (eds) International Handbook of Higher Education. – Dordrecht: Springer, 2007. – P. 873–890.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TOURISM DEVELOPMENT

Shonazarov Behruz O‘ktam o‘g‘li
Silk Road international university of tourism and cultural heritage
Tourism and Hospitality 324-group bachelor degree
Uktam2073@gmail.com

Abstract. *The rapid development of digital technologies has become a key factor in transforming the global tourism industry. This article examines the role of digital innovation in tourism development, with particular emphasis on artificial intelligence, big data analytics, virtual reality, mobile applications, and online booking platforms. It explores how these technologies enhance operational efficiency, improve the quality of tourist experiences, facilitate destination marketing, and strengthen the competitiveness of tourism businesses. Furthermore, the article considers the potential of digital transformation to promote sustainable tourism and support local economic development. Despite its numerous advantages, the adoption of digital technologies presents challenges related to data privacy, cybersecurity, digital inequality, and unequal access to technological infrastructure. Addressing these issues is essential to ensuring that the benefits of digitalization are distributed equitably across the tourism sector. The article highlights the importance of integrating innovative digital solutions into tourism management and strategic planning to foster a more accessible, resilient, and sustainable tourism industry. Ultimately, the effective application of digital technologies can contribute significantly to the long-term development and global competitiveness of tourism destinations.*

Keywords: *digital technologies, tourism development, digital transformation, artificial intelligence, tourism management, sustainable tourism*

Аннотация . *Стремительное развитие цифровых технологий стало одним из ключевых факторов трансформации мировой туристической индустрии. В данной статье рассматривается роль цифровых инноваций в развитии туризма, особое внимание уделяется искусственному интеллекту, анализу больших данных, виртуальной реальности, мобильным приложениям и платформам онлайн-бронирования. Анализируется влияние данных технологий на повышение операционной эффективности, улучшение качества туристического опыта, продвижение туристических дестинаций и*

укрепление конкурентоспособности туристических предприятий. Кроме того, рассматривается потенциал цифровой трансформации в обеспечении устойчивого развития туризма и поддержке местной экономики. Несмотря на многочисленные преимущества, внедрение цифровых технологий сопровождается определёнными проблемами, включая угрозы кибербезопасности, риски нарушения конфиденциальности данных, цифровое неравенство и ограниченный доступ к технологической инфраструктуре. Решение этих проблем необходимо для обеспечения равномерного распределения преимуществ цифровизации в туристическом секторе. В статье подчёркивается важность интеграции инновационных цифровых решений в управление туризмом и стратегическое планирование. Эффективное применение цифровых технологий способствует долгосрочному развитию туристической отрасли, повышению её устойчивости и укреплению конкурентоспособности туристических направлений на международном уровне.

Ключевые слова: *цифровые технологии, развитие туризма, цифровая трансформация, искусственный интеллект, управление в сфере туризма, устойчивый туризм.*

Annotatsiya. *Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi global turizm sanoatini o'zgartirishda asosiy omilga aylandi. Ushbu maqolada raqamli innovatsiyalarning turizmni rivojlantirishdagi roli, xususan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, virtual reallik, mobil ilovalar va onlayn bron qilish platformalariga alohida e'tibor qaratilgan holda ko'rib chiqiladi. Unda ushbu texnologiyalar operatsion samaradorlikni qanday oshirishi, sayyohlik tajribasi sifatini yaxshilashi, yo'nalish marketingini osonlashtirishi va turizm biznesining raqobatbardoshligini oshirishi o'rganiladi. Bundan tashqari, maqolada barqaror turizmni rivojlantirish va mahalliy iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun raqamli transformatsiyaning salohiyati ko'rib chiqiladi. Ko'plab afzalliklariga qaramay, raqamli texnologiyalarni joriy etish ma'lumotlar maxfiyligi, kiberxavfsizlik, raqamli tengsizlik va texnologik infratuzilmaga tengsiz kirish bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni hal qilish raqamlashtirishning afzalliklari turizm sektori bo'ylab teng taqsimlanishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Maqolada yanada qulay, bardoshli va barqaror turizm sanoatini rivojlantirish uchun innovatsion raqamli yechimlarni turizmni boshqarish va strategik rejalashtirishga integratsiya qilishning muhimligi ta'kidlangan. Oxir-oqibat, raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash turizm yo'nalishlarining uzoq muddatli rivojlanishi va global raqobatbardoshligiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, turizmni rivojlantirish, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, turizmni boshqarish, barqaror turizm*

INTRODUCTION

The rapid development of digital technologies has significantly influenced the growth of the tourism industry. Technologies such as artificial intelligence, mobile applications, online booking platforms, and virtual reality have transformed the way tourists plan their journeys and explore destinations. These innovations improve service quality, facilitate communication, simplify travel arrangements, and help tourism businesses reach a wider audience. Moreover, digital technologies contribute to destination promotion and enhance the competitiveness of tourism enterprises. However, challenges such as cybersecurity risks and data privacy concerns must also be considered. Therefore, understanding the role of digital technologies is essential for improving tourism management and supporting the sustainable development of the tourism industry.

What is Digital Technology?

Digital technology refers to electronic devices, systems and applications that create, process, store or transmit information in digital form. Digital systems represent information using discrete values, commonly binary digits such as 0 and 1.

Examples range from computers and smartphones to cloud platforms, digital networks, Artificial

Intelligence (AI) systems and industrial control technologies. These technologies support communication, automation, data processing and digital services across areas such as business, healthcare, education and entertainment.

BENEFITS

1) **Enhanced Communication:** From WhatsApp chats to virtual meetings, digital technology removes barriers, making global communication seamless.

2) **Improved Efficiency:** Digital tools can automate repetitive activities, streamline workflows and reduce some forms of manual processing when implemented effectively.

3) **Driving Continuous Innovation:** Digital technologies such as AI, cloud computing and data analytics can support innovation by enabling new products, services and ways of working.

4) **Strengthened Security:** Digital technologies can support security through encryption, access controls, multi-factor authentication and monitoring tools. However, greater digital dependence can also introduce new cybersecurity and privacy risks.

5) **Competitive Advantage:** Early adopters of digital tech often outshine their competitors. Companies that embrace digital transformation are more agile, responsive, and in tune with customer needs.

6) **Promoting Employee Wellbeing:** Digital tools can support flexible working, remote collaboration and access to wellbeing resources, which may help some employees achieve a better work-life balance.[1]

The basics of digital tourism and its role in the future

According to the research by E. Happ and Z. Ivancsó-Horváth (2018), digital tourism emerges as a future challenge, indicating new approaches to the tourism industry. At the same time, K.O.Kayumovich (2020) explores the prospects of digital tourism development, emphasizing the strategic importance of digital innovations for the industry. Additionally, a team of researchers led by M. Watkins (2018) suggests that digital tourism can be a key driver of economic development in many countries. It's also important to mention the work of T. Pencarelli (2020), who examines the digital revolution in the travel and tourismn industry. L. Caraivan (2017) investigates contemporary trends in promoting tourism services in the digital age. Thus, by emphasizing the central place of digital tourism in the modern world, all these researchers confirm its huge potential and impact on the future of the tourism industry Social media, internet marketing, and new technologies in tourism M. Tairova, O. Khurramov, and N. Odinaeva (2021) emphasize the vital role of Internet marketing in digital tourism. K. O. Kayumovich (2020) explores the specifics of using social networks in digital tourism. L. Tsourgiannis and S. Valsamidis (2019) examine the reasons why Greek tourists use digital marketing applications like Airbnb.

A. P. Kontis and S. Skoultsos (2022) investigate the digital evolution in tourism marketing channels, especially the Greek tourism industry and online travel agencies. M. H. Dewantara, S. Gardiner, and X. Jin (2023) provide a literature review on the ecosystem of travel blogs concerning the development of digital marketing. K. Skagias et al. (2022) offer the latest developments and recommendations in digital and influencer marketing for Mykonos. F.Goenadhi and D. R. Rahadi (2020) determine the target audience of digital Tourism 4.0. I. N. Sudapet et al. (2019) focus on researching Indonesia in the field of tourism and digital tourism. Finally, P. Li-Xin (2016) examines the application of virtual reality technology in digital tourism systems.[2]

Why stay up to date on current travel and travel technology trends?

Keeping up with developments in technology in tourism is crucial to succeeding in this dynamic field. Here is why:

Increased employment opportunities:	The demand for skilled professionals with expertise in tourism technology is growing rapidly. Businesses are actively looking for talent who can navigate the digital travel landscape.
Advantages in career progression:	Staying on top of and applying travel technology trends will make you a valuable asset to any travel organisation.
Enhance competitive advantage:	Competition in the tourism industry is fierce. Those who embrace technology will gain significant benefits.

Sustainable tourism is a concept that covers the complete tourism experience, including concern for economic, social, and environmental issues as well as attention to improving tourists' experiences and addressing the needs of host communities.[1] Sustainable tourism should embrace concerns for

environmental protection, social equity, and the quality of life, cultural diversity, and a dynamic, viable economy delivering jobs and prosperity for all.[2] It has its roots in sustainable development and there can be some confusion as to what "sustainable tourism" means.[3]:23 There is now broad consensus that tourism should be sustainable.[4][5] In fact, all forms of tourism have the

potential to be sustainable if planned, developed and managed properly.[3] Tourist development organizations are promoting sustainable tourism practices in order to mitigate negative effects caused by the growing impact of tourism, for example its environmental impacts.

RESOURCES

1. The Knowledge Academy. What Is Digital Technology? – https://www.theknowledgeacademy.com/uz/blog/what-is-digitaltechnology/.

2. The Role of Digital Technologies in the Transformation of the Tourism Business: Prospects for Development and Impact on the Country's Economy. – ResearchGate. – https://www.researchgate.net/publication/378080892_THE_ROLE_OF_DIGITAL_TECHNOLOGIES_IN_THE_TRANSFORMATION_OF_THE_TOURISM_BUSINESS_PROSPECTS_FOR_DEVELOPMENT_AND_IMPACT_ON_THE_COUNTRY'S_ECONOMY.

3. Global Banking School. The Role of Technology in Modern Tourism Management. – https://globalbanking.ac.uk/blog/the-role-of-technology-in-modern-tourism-management/ (murojaat sanasi: 15.10.2026).

4. Wikipedia. Sustainable Tourism. – https://en.wikipedia.org/wiki/Sustainable_tourism

8. EDUCATION, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORLASHNING MOTIVATSION MEXANIZMLARI

Azimova Nasiba Ergashevna
Buxoro davlat universiteti
Roziqova Ra’no Rustamovna
Buxoro davlat universiteti
ranoroziqova95@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim faoliyatiga tayyorlashda motivatsion mexanizmlarning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogdan nafaqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalar, balki barcha o‘quvchilarga nisbatan ijobiy munosabat, empatiya, pedagogik mas’uliyat va kasbiy tayyorgarlik talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarda inklyuziv ta’limga qiziqish va barqaror kasbiy motivatsiyani shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Tezisda motivatsion mexanizmning tarkibiy qismlari, uni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metodlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, motivatsiya, motivatsion mexanizm, kasbiy motivatsiya, inklyuziv kompetensiya, pedagogik tayyorgarlik, empatiya.*

Abstract. *This thesis highlights the pedagogical importance of motivational mechanisms in preparing future teachers for inclusive education. In inclusive education, a teacher is required not only to have professional knowledge and practical skills, but also to have a positive attitude towards all students, empathy, pedagogical responsibility and professional training. From this point of view, the formation of interest in inclusive education and stable professional motivation in future teachers is one of the important pedagogical tasks. The thesis analyzes the components of the motivational mechanism, the pedagogical conditions for its formation and effective methods.*

Keywords: *inclusive education, future teacher, motivation, motivational mechanism, professional motivation, inclusive competence, pedagogical training, empathy.*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ta’lim jarayoniga to‘laqonli jalb etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday ta’lim muhitini samarali tashkil etishda o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Bo‘lajak pedagoglarni oliy ta’lim jarayonida inklyuziv ta’lim faoliyatiga tayyorlash faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanmasligi lozim. Talabalarda inklyuziv ta’limning qadriyatlarini anglash, turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar bilan ishlashga qiziqish, pedagogik empatiya va kasbiy mas’uliyatni shakllantirish zarur. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlash tizimida motivatsion komponent muhim o‘rin egallaydi.

Asosiy qism

Motivatsiya shaxsning muayyan faoliyatga yo‘nalishini, unda ishtirok etish istagini va faoliyat natijasiga erishishga intilishini belgilovchi omillardan biridir. Bo‘lajak o‘qituvchining inklyuziv ta’limga motivatsiyasi esa uning turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorligi, pedagogik vaziyatlarga ijobiy munosabati va o‘z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga intilishida namoyon bo‘ladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning motivatsion mexanizmini shartli ravishda quyidagi bosqichlarda ifodalash mumkin:

Bosqich	***Mazmuni***
Ehtiyoj	*Inklyuziv ta’lim bo‘yicha bilim va ko‘nikmaga ehtiyoj*
Qiziqish	*Inklyuziv pedagogik faoliyatga qiziqishning paydo bo‘lishi*
Qadriyatni anglash	*Teng imkoniyat, insonparvarlik va individual yondashuvni anglash*
Kasbiy motiv	*Inklyuziv pedagog sifatida faoliyat yuritishga intilish*
Amaliy faoliyat	*Keys, trening, modellashtirish va amaliy mashg‘ulotlar*
Pedagogik tajriba	*Real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda faoliyat*
Refleksiya	*O‘z faoliyati, yutuq va qiyinchiliklarini tahlil qilish*
Barqaror motivatsiya	*Inklyuziv faoliyatga ongli va barqaror tayyorgarlik*

Mazkur mexanizmda talabaning inklyuziv ta’limga bo‘lgan qiziqishini shakllantirish dastlabki bosqich hisoblanadi. Keyingi bosqichda talaba inklyuziv ta’limning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini anglab, uni o‘zining bo‘lajak kasbiy faoliyati uchun muhim qadriyat sifatida qabul qiladi.

Motivatsiyani shakllantirishda amaliy faoliyat alohida ahamiyatga ega. Xususan, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, keys-stadi, muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar, guruhli muhokamalar va pedagogik amaliyotdan foydalanish

talabalarning inklyuziv ta’limga nisbatan munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda inklyuziv ta’limga motivatsiyani shakllantirish quyidagi pedagogik shart-sharoitlar asosida samarali tashkil etilishi mumkin:

- ✓ inklyuziv ta’limning maqsad va tamoyillarini chuqur anglatish;
- ✓ turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar bilan bog‘liq real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish;
- ✓ talabalarning mustaqil va amaliy faoliyatini tashkil etish;
- ✓ pedagogik amaliyot davomida inklyuziv ta’lim tajribasini egallash;
- ✓ refleksiv faoliyatni rivojlantirish;
- ✓ talabalarning kasbiy yutuqlarini rag‘batlantirish;
- ✓ o‘qituvchi va talaba o‘rtasida hamkorlikka asoslangan pedagogik muhitni yaratish.

Motivatsion tayyorgarlikni baholashda talabalarning inklyuziv ta’limga qiziqishi, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorligi, empatik munosabati, kasbiy mas’uliyati va o‘z pedagogik imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini asosiy indikatorlar sifatida belgilash mumkin.

Shu asosda motivatsion komponentning yuqori darajasi inklyuziv ta’limga nisbatan barqaror qiziqish va ijobiy munosabat, amaliy faoliyatga faol intilish hamda o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyoji bilan tavsiflanadi. O‘rta darajada mazkur sifatlar beqaror namoyon bo‘lsa, past darajada talabaning inklyuziv faoliyatga qiziqishi va amaliy tayyorgarlikka intilishi yetarli darajada shakllanmagan bo‘ladi.

Xulosa

Bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda motivatsion mexanizmlarni shakllantirish ularning kelgusidagi kasbiy faoliyati samaradorligini ta’minlovchi muhim pedagogik omillardan biridir. Motivatsion tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida talabalarning inklyuziv ta’lim haqidagi bilimlarini amaliy faoliyat, pedagogik tajriba va refleksiya bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, **ehtiyoj, qiziqish, qadriyat, kasbiy motiv, amaliy faoliyat va refleksiya**ning o‘zaro uzviyligi bo‘lajak o‘qituvchining inklyuziv ta’limga nisbatan barqaror motivatsiyasini shakllantirishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur mexanizmni oliy pedagogik ta’lim jarayoniga tizimli joriy etish bo‘lajak o‘qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. – Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida: 638-son qaror, 2021-yil 12-oktabr. – Toshkent, 2021.

3. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha milliy konsepsiya hujjatlari.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: PQ-4860-son qaror, 2020-yil 13-oktabr. – Toshkent, 2020.

5. Qodirova F. U., Pulatova D. A. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Yangi Chirchiq: Book, 2022.

6. Niyozov A., Yuldashev J. Inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent, 2019.

7. Xodjaev B. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2018.

8. Rasulov A. Inklyuziv ta’limni tashkil etish muammolari // Pedagogik mahorat jurnali. – 2021.

9. Yusupov R. Inklyuziv ta’lim muhitini tashkil etish metodikasi. – Toshkent, 2022.

10. UNESCO Uzbekistan. Inclusive Education Development in Uzbekistan. – 2021.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA LOYIHA ASOSIDA O‘QITISH ORQALI KREATIV FIKRLASH VA MUAMMOLARNI HAL ETISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Jo‘rayeva Nasiba Komil qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Tezisda boshlang‘ich sinflarda loyiha asosida o‘qitish yordamida kreativ fikrlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muammoni aniqlash, yechim variantlarini ishlab chiqish, sinash va refleksiya bosqichlarini birlashtirgan yondashuv tavsiya etiladi. Ish nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, tajriba-sinov natijalari da’vo qilinmaydi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, kreativ fikrlash, muammolarni hal etish, hamkorlik, refleksiya.*

Аннотация. *В тезисе анализируются методические возможности проектного обучения для развития творческого мышления и навыков решения проблем у младших школьников. Рассмотрены постановка задачи, поиск альтернатив, испытание решений и рефлексия. Работа носит теоретико-методический характер.*

Ключевые слова: *начальное образование, проектное обучение, творческое мышление, решение проблем, сотрудничество, рефлексия.*

Abstract. *This paper examines how project-based learning may support creative thinking and problem-solving skills in primary school. A methodological sequence combining problem identification, alternative solutions, testing and reflection is proposed. The paper is theoretical and methodological rather than an empirical report.*

Keywords: *primary education, project-based learning, creative thinking, problem solving, collaboration, reflection.*

Kirish

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining bilimni yodda saqlashi bilan birga uni turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llashi muhim vazifaga aylanmoqda. Bunda savol bera olish, hodisalarni taqqoslash, muammoning sabablarini ajratish, bir nechta yechimni sinash va o‘z fikrini dalillar bilan himoya qilish alohida o‘rin tutadi. Loyiha asosida

o‘qitish mazkur faoliyatlarni yagona topshiriq doirasida tashkil etish imkonini beradi.

Kreativ fikrlash deganda faqat noodatiy g‘oya aytish emas, balki vazifaga mos, amalga oshiriladigan va asoslanadigan variantlarni ishlab chiqish tushuniladi. Muammolarni hal etish esa vaziyatni tushunish, zarur ma’lumotni izlash, qaror qabul qilish, natijani tekshirish va zarur bo‘lsa, strategiyani o‘zgartirish jarayonidir. Bu ikki ko‘nikma bir-biridan ajralmagan holda rivojlanadi.

Mahalliy pedagogik adabiyotlarda STEAM va kreativ fikrlashning integrativ xususiyati, amaliy mashg‘ulotlarning o‘quvchi faolligiga ta’siri va mustaqil qaror qabul qilishning ahamiyati yoritiladi [1–4]. Shu asosda ushbu tezisning maqsadi boshlang‘ich sinflar uchun yosh xususiyatlariga mos loyiha topshiriqlarini tashkil etishning aniq metodik ketma-ketligini taklif etishdan iborat.

Asosiy qism

Loyiha asosida o‘qitishning asosiy farqi shundaki, o‘quvchi topshiriqni faqat o‘qituvchi ko‘rsatgan namuna bo‘yicha bajarib qo‘ymaydi. U muammoning mazmunini anglaydi, ish rejasini tuzadi, mavjud resurslarni baholaydi va natijaga erishish yo‘lini tanlaydi. Shuning uchun loyiha faoliyati ko‘pincha matematika, tabiiy fanlar, texnologiya, ona tili va o‘qish savodxonligi bilan uzviy bog‘lanadi. Masalan, maktab hovlisidagi o‘simliklarni parvarish qilish loyihasida o‘quvchi suv hajmini hisoblaydi, tuproq namligini kuzatadi, sodda qurilma yasaydi va xulosasini og‘zaki ifodalaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda muammoning o‘zlariga tanish bo‘lishi muhim. «Nima uchun ayrim o‘simliklar tezroq quriydi?», «Qanday qilib qog‘ozdan mustahkam ko‘prik yasash mumkin?», «Sinfda qog‘oz sarfini qanday kamaytiramiz?» kabi savollar bolaning kuzatuv tajribasiga tayangan holda tadqiqotga kirishishiga yordam beradi. Muammo hayotiy bo‘lsa, o‘quvchi tayyor javobni kutish o‘rniga yechim izlashga moyil bo‘ladi.

Birinchi metodik bosqich — muammoli vaziyatni taqdim etish va aniqlashtirish. O‘qituvchi mavzuni bayon etib berishdan oldin surat, predmet, tajriba yoki kichik hikoya orqali qarama-qarshilikni ko‘rsatadi. O‘quvchilar «nimani bilamiz?», «nimani aniqlashimiz kerak?», «qanday shartlar mavjud?» savollariga javob beradilar. Ushbu bosqichda savolni o‘quvchining o‘zi qayta ifodalashi muhim: bu vazifani ongli qabul qilganini ko‘rsatadi.

Ikkinchi bosqich — g‘oyalar ishlab chiqish. Guruhlar bir nechta variantni taklif qiladi, ularning afzallik va cheklovlarini muhokama qiladi. O‘qituvchi birinchi aytilgan javobni darhol «to‘g‘ri» deb belgilashdan tiyiladi. Aksincha, «yana qanday yo‘l bor?», «boshqa material ishlatsak nima o‘zgaradi?» kabi ochiq savollar bilan

fikrlash doirasini kengaytiradi. Kreativlikni qo‘llab-quvvatlashda g‘oyaning yangiligi bilan birga uning vazifaga mosligini baholash zarur [2, 3].

Uchinchi bosqich — rejalashtirish. O‘quvchilar ishlatiladigan materiallar, ish tartibi, xavfsizlik qoidalari va kutilayotgan natijani belgilaydilar. Kichik yoshdagi bolalar uchun reja uch-to‘rt sodda qadamdan iborat bo‘lishi mumkin. Masalan, «o‘lchaymiz — chizamiz — yasaymiz — tekshiramiz» ketma-ketligi o‘quvchiga o‘z faoliyatini nazorat qilishga yordam beradi. Guruh ichida materiallar mas’uli, o‘lchovchi, qayd etuvchi va taqdimotchi vazifalarini almashib bajarish ham maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi bosqich — mahsulot yoki modelni yaratish. Bunda loyiha natijasi murakkab texnik qurilma bo‘lishi shart emas. Qog‘oz maket, tajriba yozuvi, kuzatuv kundaligi, o‘lchov sxemasi yoki tavsiya plakati ham loyiha mahsuloti bo‘lishi mumkin. Asosiy talab — o‘quvchi o‘z tanlovini tushuntirib bera olishi. O‘qituvchi ishni o‘quvchi o‘rniga bajarishdan saqlanib, kerakli paytda yo‘naltiruvchi savollar beradi.

Beshinchi bosqich — sinov va takomillashtirish. Loyiha ishining ta’limiy qiymati ko‘p jihatdan aynan shu yerda ochiladi. O‘quvchilar tayyor modelni tekshiradi, natijani oldingi taxmin bilan solishtiradi va muvaffaqiyatsizlik sabablarini izlaydi. Masalan, qog‘oz ko‘prik og‘irlikni ko‘tara olmasa, uni qayta buklash, tayanchlarni o‘zgartirish yoki boshqa shakl tanlash mumkin. Xato bahoni pasaytiruvchi holat sifatida emas, yangi dalil manbai sifatida ko‘riladi.

Oltinchi bosqich — taqdimot va refleksiya. Har bir guruh «muammo nimadan iborat edi?», «qaysi yechimni tanladik?», «sinovda nima kuzatdik?», «yana nimalarni yaxshilash mumkin?» savollariga javob beradi. Taqdimotda faqat chiroyli mahsulot emas, qarorlarning sabablari ham yoritiladi. Refleksiya o‘quvchining o‘z fikrlash jarayonini anglashiga yordam beradi va keyingi loyihaga o‘tish uchun asos yaratadi.

Amaliy misol sifatida «Suvni tejaydigan sug‘orish usuli» loyihasini ko‘rish mumkin. O‘qituvchi ikki xil sug‘orish usuli orasidagi farqni aniqlash vazifasini beradi. O‘quvchilar bir xil idishdagi tuproq, o‘simlik va suv miqdorini imkon qadar tenglashtiradilar. Guruhlar kuzatuv mezonlarini belgilab, suv sarfi va tuproq namligini oddiy jadvalsiz qaydlar yoki rasmlar yordamida solishtiradilar. Natijalar asosida qaysi usul qulayroq ekanini tushuntiradilar. Bu loyiha matematika, tabiiy fan va texnologiya mazmunini birlashtiradi.

Loyiha asosida o‘qitish barcha o‘quvchilarga teng ishtirok imkonini yaratishi kerak. Faol bolalar g‘oyani aytib, tortinchoq o‘quvchilar kuzatuvchi bo‘lib qolmasligi uchun guruh rollari almashib boradi. Topshiriqning murakkabligi yosh va tayyorgarlik darajasiga qarab tabaqalashtiriladi: ayrim bolalar tayyor shakllardan

foydalanib model tuzsa, boshqalar o‘z chizmasini ishlab chiqishi mumkin. Muhimi, har bir o‘quvchi kamida bitta mustaqil qaror qabul qilishi va uni izohlashidir.

Baholashda faqat yakuniy mahsulotga qarash yetarli emas. O‘quvchining muammoni tushunishi, turli g‘oyalarni taklif qilishi, reja asosida ishlashi, dalildan foydalanishi, guruh bilan muloqoti va xulosani qayta ko‘rib chiqishi ham hisobga olinadi. Formativ baholash uchun o‘qituvchi qisqa kuzatuv qaydlari, og‘zaki fikr-mulohaza va o‘quvchining o‘zini baholash savollaridan foydalanishi mumkin. «Men qanday fikr taklif qildim?», «Nimani sinab ko‘rdim?», «Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?» savollari jarayonni ko‘rinadigan qiladi.

Baholash mezonlarini topshiriq boshlanishidan oldin sodda tilda tushuntirish zarur. Masalan, o‘quvchi muammoni o‘z so‘zi bilan ifodalasa, kamida ikki yechimni taqqoslasa, sinov natijasiga tayangan holda xulosa chiqarsa va guruh ishiga hissa qo‘shsa, bu loyiha jarayonidagi ijobiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Bunday mezonlar o‘quvchiga «to‘g‘ri javobni topish»dan ko‘ra «qanday fikrlaganini tushuntirish» muhimligini anglatadi.

Metodik jihatdan loyiha faoliyatini har bir darsga majburan kiritish maqsadga muvofiq emas. Loyiha uchun aniq muammo, yetarli vaqt, xavfsiz material va sinov imkoniyati bo‘lishi kerak. Kichik loyihalar bir yoki ikki darsda, murakkabroq loyihalar esa bir necha mashg‘ulot davomida tashkil etilishi mumkin. Dars maqsadi, o‘quv dasturi va sinf sharoiti bilan uyg‘unlik ta’minlansa, loyiha o‘quv mazmunini boyitadi, aks holda u shunchaki qo‘l mehnati mashg‘ulotiga aylanish xavfi mavjud.

Mahalliy manbalarda fanlararo integratsiya, ijodiy topshiriqlar va amaliy loyihalar o‘quvchilarning faol fikrlashiga sharoit yaratishi ta’kidlanadi [1–4]. Biroq bu manbalardan har qanday loyiha avtomatik ravishda kreativlikni oshiradi degan xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Natija topshiriqning ochiqligi, o‘qituvchining savol berish uslubi, o‘quvchining mustaqil tanlov qilishi va refleksiyaning sifatiga bog‘liq. Shu sababli metodik samaradorlikni baholash uchun kelgusida sinf kesimida kuzatuv, oldingi va keyingi topshiriqlarni qiyoslash hamda o‘quvchi ishlarini mezonlar asosida tahlil qilish tavsiya etiladi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinflarda loyihaviy ta’lim kreativ fikrlash va muammolarni yagona faoliyatda hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay metodik imkoniyat yaratadi. Buning uchun topshiriq o‘quvchi hayotiga yaqin muammo bilan boshlanishi, bir nechta yechimlarga ochiq bo‘lishi, tajriba yoki modellashtirish orqali tekshirilishi va refleksiya bilan yakunlanishi kerak.

Taklif etilgan metodik ketma-ketlik - muammoni aniqlash, g‘oyalarni yaratish, rejalashtirish, modelni tayyorlash, sinovdan o‘tkazish va takomillashtirish, natijani taqdim etish - boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga loyiha ishlarini ketma-ketlikda

tashkil etishga yordam berishi mumkin. Ushbu tezisda nazariy-uslubiy tavsiyalar bayon etilgan bo‘lib, ularning samaradorligini aniq foiz yoki tajriba natijasi sifatida talqin qilish uchun alohida tadqiqot talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayev N.A. Boshlang‘ich ta’limda STEAM: darslik. – Toshkent: Sarbon LLS, 2024. – 192 b.

2. G‘afforova G. Kreativ fikrlash: darslik. – Toshkent: Sarbon LLS, 2024. – 218 b.

3. Xudoynazarov E.M. va boshq. Boshlang‘ich ta’limda kreativ fikrlash: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Bookmany Print, 2024. – 208 b.

4. Abdullayeva X. Boshlang‘ich ta’limda STEAM yondashuv. Amaliy loyihalar ustida o‘qitish va o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirish // UTAS Conferences, 2025. DOI: 10.65164/z4ggyc30.

5. https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/371

METHODS FOR IMPROVING STUDENTS' ANALYTICAL THINKING COMPETENCE THROUGH AN INTEGRATIVE APPROACH

Matyakubova Nilufar Karimberganovna
International Asia University, Khorezm Region

Abstract: *This article discusses a methodology for improving students' analytical thinking competence in higher education through an integrative approach and examines its pedagogical significance. The study analyzes the role of analytical thinking in filtering information, constructing logical chains, and solving complex problems. Drawing on the synthesis of pedagogy, psychology, and information technology, the author demonstrates the practical application of Bloom's taxonomy and the theories of Piaget and Vygotsky. The article substantiates the effectiveness of interactive methods, including case studies, SWOT analysis, the FSMU technique, and mind mapping, as well as digital platforms (Moodle and Google Classroom) in facilitating analytical processes. Experimental results indicate that the integrative approach increases students' level of analytical thinking by 25–30%. The conclusion outlines prospects for integrating artificial intelligence tools into efforts to improve the quality of higher education.*

Keywords: *higher education, integrative approach, analytical thinking, competence, interdisciplinary connections, pedagogical technologies, digital education, case study, fact-checking, cognitive development, intellectual potential.*

The methodology for improving students' analytical thinking competence through an integrative approach in higher education is increasingly recognized as one of the most important and relevant areas of contemporary pedagogical practice. Analytical thinking competence encompasses students' abilities to systematically filter information flows, compare data from different sources, draw independent conclusions through logical reasoning, and solve complex problems creatively; it serves as a foundation for intellectual potential. This competence not only supports academic achievement and the acquisition of knowledge but also develops future professionals' ability to make strategic decisions in their professional activities, devise effective algorithms in unexpected situations, and adapt rapidly to changes in life. The integrative approach, in turn, helps elevate the content and forms of education by taking into account coherent interdisciplinary connections. In particular, the methodology examined through the example of pedagogy is

implemented by ensuring harmony between theory and practice. This approach removes artificial boundaries between traditional disciplines and enables students to combine multifaceted knowledge from different fields into a unified conceptual system. As a result,

their cognitive processes deepen, a comprehensive perspective on phenomena develops, and critical-thinking levels increase considerably. In addition, by applying problem-based situations, case-study methods, and design-based approaches during lessons, the integrative methodology enriches students' personal experience. This, in turn, helps prepare independent, analytical, and competitive professionals for the modern labor market.

The theoretical foundations of the integrative approach rely on the synthesis of pedagogy, psychology, and information technology, supporting the development of learners' worldviews as coherent systems. In pedagogy, the higher levels of Bloom's taxonomy—analysis, synthesis, and evaluation—form the core of this methodology, requiring students not merely to remember information but to process it and generate new ideas. From a psychological perspective, Jean Piaget's theory of cognitive development helps foster students' intellectual potential step by step, while Lev Vygotsky's concept of the zone of proximal development is important for narrowing the gap between students' existing knowledge and the achievements they can attain with a teacher's support. These fundamental theories form the basis of the integrative methodology, enabling students to move from passive listeners to active researchers and analysts, and from simply consuming information to critically analyzing and applying it in practice. For example, in pedagogy courses, students do not merely study abstract theoretical concepts and rules; they compare them with the possibilities offered by modern information technologies and with psychological principles, then develop universal strategies for solving complex problems arising in real educational settings. This process systematically develops students' ability to identify the most relevant and reliable information from an unlimited flow of data, detect and resolve contradictions in scholarly views, and draw independent, well-grounded conclusions based on a logical chain of evidence. At the same time, interdisciplinary integration unlocks students' creative potential and lays the groundwork for their development not only as specialists in a particular field but also as individuals capable of broad, multifaceted thinking. The practical implementation of the methodology begins, first and foremost, with the careful design and systematization of integrated curricular content, which forms the basis of the learning process. At this stage, a selected issue—for example, "The multifaceted impact of digital technologies on modern education"—is brought together as a unified whole by identifying the points of intersection among pedagogy,

psychology, and information technology. Rather than presenting students with ready-made solutions or one-sided conclusions, the lesson provides them with conflicting and scientifically opposing information to stimulate their analytical abilities. For example, while the pedagogical perspective highlights the positive potential of technologies to improve educational effectiveness, the psychological perspective presents substantial evidence concerning the possible negative effects of the digital environment on students' cognitive development, including distraction and the risk of information overload. Students must analyze this complex and contradictory information through the lens of coherent interdisciplinary connections, thereby examining the essence of the problem in depth and constructing a logical chain of arguments.

Problem-based situations and interactive cases used in the design process raise students from the level of passive recipients of information to that of independent and active learners and researchers. As a result of this methodological approach, students do not limit themselves to mechanically memorizing ready-made knowledge; they develop the competence to conduct comparative analyses of theories from different fields, distinguish their common and specific features, and formulate their own scientifically grounded conclusions. Thus, the learning process becomes a dynamic environment that unlocks students' intellectual potential and teaches them to solve real professional problems through interdisciplinary solutions.

The integration of active teaching methods is a central component of developing analytical thinking. In pedagogy, the case-study method is effectively used: students are presented with a real-life educational problem, such as "Declining student motivation in distance learning." They analyze the situation from pedagogical, psychological, and technological perspectives and select the most appropriate option. SWOT analysis helps systematically assess the strengths and weaknesses, opportunities, and threats of the object under study, such as an integrative educational program. The FSMU technique (State an Opinion, Give a Reason, Provide an Example, and Summarize) develops argumentation skills: students not only express their views but also support them with psychological explanations and real examples. These methods ensure interdisciplinary connections in pedagogy classes and foster systematic thinking among students.

Integrating digital technologies into the educational process represents the most contemporary and innovative aspect of this methodology, taking students' information-handling culture to a new level. Advanced visualization tools, such as mind maps and interactive infographics, help organize and systematize complex, multilayered information logically. For example, in a pedagogy course, students place a specific educational problem at the center of a mind map and represent

pedagogical theories, psychological determinants, and modern technological solutions as interconnected branches. By converting abstract concepts into visual forms, this process substantially simplifies complex analytical procedures, facilitates cognitive processing of information, and helps consolidate it in long-term memory. In addition, critical-evaluation exercises, which form part of the methodology, rely on fact-checking skills to verify the reliability of information obtained in today's global information environment. Students critically examine various digital sources, carefully assessing their scientific validity, the author's authority, the impartiality of the evidence, and its timeliness. This helps develop strong intellectual resistance to fabricated ("fake") information that is rich in manipulation. In pedagogy, such practical exercises and cognitive tasks are systematically carried out on modern digital learning platforms, such as Moodle, Google Classroom, or Canvas. This, in turn, contributes to the comprehensive development not only of students' theoretical knowledge but also of their professional competencies in digital literacy and media analysis.

The assessment and reflection stage is the final element that ensures the effectiveness of the methodology. A criterion-based assessment system considers not only students' results but also their approach to the problem, logical sequence, and quality of argumentation. For example, in a pedagogical project, a student's work may be assessed according to the following criteria: conclusions—40%, argumentation—30%, interdisciplinary connections—20%, and creativity—10%. Reflection encourages students to analyze their own thinking processes by asking questions such as, "Why did I reach this particular conclusion?" and "Which pieces of evidence were the most important?" This stage develops metacognitive skills and the ability to self-assess. The ultimate outcome of the methodology is the systematic development of students' ability to skillfully identify the most important and constructive aspects of a rapidly growing flow of information, establish hidden cause-and-effect relationships between phenomena, and make analytically grounded strategic decisions even in unexpected and complex situations. When this approach is implemented in pedagogy, students do not merely acquire theoretical knowledge; they also become capable of applying it professionally in real educational processes and pedagogical situations, analyzing lesson effectiveness, and finding solutions suited to learners' psychology. Experimental trials and scientific observations clearly indicate that an educational process organized on the basis of an integrative approach increases students' analytical-thinking levels by an average of 25–30%. This significantly supports not only their academic performance but also their future professional success. In conclusion, broadening the application of this methodology to other subjects at all levels of higher education and more deeply integrating modern

artificial intelligence tools and algorithms into the learning process can raise the quality of higher education to a new, innovative level and improve the system for preparing competitive professionals who meet contemporary demands.

REFERENCES

1. Bloom, B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay, 1956.

2. Piaget, J. The Theory of Cognitive Development. Lausanne: Infomer, 1970.

3. Vygotsky, L. S. The Zone of Proximal Development and Thinking. Moscow: Pedagogika, 1982.

4. Kholmatova, Sh. “The Integrative Approach as a Key Factor in Developing Creative and Analytical Thinking Skills in Future Teachers.” Journal of Preschool and School Education, 2025, no. 3(3). DOI: 10.5281/zenodo.15179887.

5. Karimova, D. “Developing Students’ Analytical Thinking Skills in the Educational Process.” Modern Journal, 2025, no. 12.

6. Uralova, G. O. “Developing Environmental and Valeological Culture in Future Primary-School Teachers Through SWOT Analysis.” MJST Journal, 2024.

7. To‘xtaxo‘jayev, D. “Using the FSMU Technique in Teaching Reading Lessons to Primary-School Pupils.” Academicsbook, 2025.

8. Rahimova, M. “Advanced Methods of Ensuring the Quality of Education.” Incop.org, 2025.

TALABALARDA AKADEMIK PROKRASTINATSIYANING YOSHGA OID DIFFERENSIAL XUSUSIYATLARI

Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o‘g‘li
Buxoro xalqaro universiteti
Oriental universiteti
mansurbekodilbekov85@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada talabalarda akademik prokrastinatsiyaning yoshga oid differensial xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqotda Buxoro xalqaro universiteti, Namangan davlat universiteti va Oriental universitetining 355 nafar talabasi ishtirok etdi. Respondentlar 17–19 yosh (n=116), 20–22 yosh (n=118) va 23–25 yosh (n=121) guruhlariga ajratildi. Akademik prokrastinatsiya PASS, xavotirlanish Spielberger–Xanin shkalasi, vaqt menejmenti esa TMQ yordamida baholandi. Uchta mustaqil yosh guruhini qiyoslashda Kruskal–Uollis H mezonidan foydalanildi. Natijalarda 17–19 yoshli talabalarda kechiktirish xulqi, muammolilik va vazifaning subyektiv yoqimsizligi; 23–25 yoshda umumiy prokrastinatsiya va uni kamaytirish istagi; 20–22 yoshda esa vaziyatli xavotirlanish yuqoriroq o‘rtacha ranglarda namoyon bo‘ldi. 23–25 yoshli talabalar vaqtni rejalashtirish va vaqtga mas’uliyatli munosabat ko‘rsatkichlarida ham yetakchi bo‘ldi. Natijalar prokrastinatsiya yosh ortishi bilan oddiy chiziqli tarzda kamaymasligi, balki uning psixologik mazmuni yosh bosqichlariga ko‘ra qayta tashkil topishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *akademik prokrastinatsiya, yosh davri, kechiktirish xulqi, vazifaning yoqimsizligi, vaziyatli xavotirlanish, vaqt menejmenti, talabalar.*

Аннотация. *В статье проанализированы возрастные различия академической прокрастинации у студентов. В исследовании приняли участие 355 студентов Бухарского международного университета, Наманганского государственного университета и Oriental University. Респонденты были разделены на группы 17–19 лет (n=116), 20–22 лет (n=118) и 23–25 лет (n=121). Академическая прокрастинация оценивалась с помощью PASS, тревожность — шкалы Спилбергера–Ханина, а управление временем — опросника TMQ. Для сравнения трех независимых групп использовался критерий H Краскела–Уоллиса. У студентов 17–19 лет более высокие средние ранги выявлены по откладыванию, проблемности и субъективной неприятности задания; в группе 23–25 лет — по общей прокрастинации и стремлению ее снизить; в группе 20–22 лет — по ситуативной тревожности.*

Студенты 23–25 лет также продемонстрировали более высокие показатели планирования времени и ответственного отношения ко времени. Полученные результаты показывают, что с возрастом прокрастинация не снижается линейно: меняются ее ведущие психологические компоненты и функциональное содержание.

Ключевые слова: *академическая прокрастинация, возрастной период, откладывание, неприятность задания, ситуативная тревожность, управление временем, студенты.*

Abstract. *The article examines age-related differences in academic procrastination among university students. The sample comprised 355 students from Bukhara International University, Namangan State University, and Oriental University. Participants were divided into three age groups: 17–19 years (n=116), 20–22 years (n=118), and 23–25 years (n=121). Academic procrastination was assessed with PASS, anxiety with the Spielberger–Khanin scale, and time management with TMQ. The Kruskal–Wallis H test was used to compare the three independent groups. Students aged 17–19 showed higher mean ranks for delaying behaviour, perceived problem severity, and task aversiveness; those aged 23–25 had higher overall procrastination and a stronger desire to reduce it; situational anxiety was highest among students aged 20–22. The oldest group also demonstrated stronger time planning and a more responsible attitude toward time. The findings indicate that academic procrastination does not decline linearly with age; instead, its dominant psychological components and functional meaning are reorganized across age periods.*

Keywords: *academic procrastination, age period, delaying behaviour, task aversiveness, state anxiety, time management, university students.*

KIRISH

Oliy ta’limda topshiriqlarni mustaqil rejalashtirish, uzoq muddatli maqsadlarni saqlash va bir nechta faoliyatni muvofiqlashtirish talabaning o‘zini o‘zi boshqarish imkoniyatlariga yuqori talab qo‘yadi. Shunday sharoitda akademik prokrastinatsiya — kutilayotgan salbiy oqibatlar anglanganiga qaramay, o‘quv vazifasini boshlash yoki yakunlashni ixtiyoriy kechiktirish — o‘zlashtirish va psixologik farovonlikka ta’sir etuvchi muhim muammoga aylanadi [1; 3; 5].

Akademik prokrastinatsiyani faqat vaqtni noto‘g‘ri taqsimlash bilan izohlash yetarli emas. Ushbu hodisada vazifani yoqimsiz deb baholash, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, qisqa muddatli emotsional yengillikni tanlash va niyatni real harakatga aylantirishdagi regulyativ qiyinchiliklar o‘zaro birlashadi [2;

6; 8]. Shu sababli talabaning yoshi ortgani sari prokrastinatsiya albatta kamayadi, degan sodda taxmin ilmiy jihatdan tekshirilishi zarur.

Talabalik davrining 17–25 yosh oralig‘i bir xil psixologik mazmunga ega emas. Oliy ta’limga kirish va yangi akademik muhitga moslashish, kasbiy fanlarning murakkablashuvi, kelajak kasbi bo‘yicha qarorlar, mehnat va oilaviy majburiyatlarning ortishi turli yosh bosqichlarida vaqtga, muvaffaqiyatga va topshiriqqa bo‘lgan munosabatni qayta tashkil etishi mumkin. Shu jihatdan akademik prokrastinatsiyaning alohida komponentlarini yosh guruhlari kesimida qiyoslash differensial profilaktika va psixologik yordam dasturlarini asoslash imkonini beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

L.J. Solomon va E.D. Rothblum akademik prokrastinatsiyani yozma ish, imtihonga tayyorgarlik va boshqa o‘quv vazifalarini kechiktirish sohalari hamda uning subyektiv sabablari orqali baholagan [1]. Keyingi tadqiqotlarda kechiktirish self-regulyatsiyadagi muvaffaqiyatsizlik [3; 8], vazifadan qochish strategiyasi [2] va qisqa muddatli kayfiyatni boshqarish shakli [6] sifatida izohlandi. Bu yondashuvlar prokrastinatsiyaning tashqi xulq bilan cheklanmasdan, kognitiv, emotsional va regulyativ jarayonlarni qamrab olishini ko‘rsatadi.

P. Steelning meta-tahlili prokrastinatsiyaning o‘zini nazorat qilish, vazifaning qiymati va bajarish muddatiga bog‘liq murakkab motivatsion tabiatini asoslaydi [3]. K.B. Klingsieck esa shaxsiy xususiyatlar bilan vaziyat va vazifa talablarini birgalikda hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi [5]. Demak, yoshga oid farqlarni ham shaxsning biologik yoshi bilan emas, balki shu davrda o‘zgaradigan akademik tajriba, vazifa tuzilishi, emotsional bosim va hayotiy mas’uliyatlar bilan bog‘liq holda talqin qilish lozim.

Vaqt menejmentiga oid tadqiqotlarda rejalashtirish, vaqtga nazorat hissi va ustuvorliklarni belgilash akademik samaradorlik hamda stress bilan bog‘langan [10; 11]. Prokrastinatsiyaning o‘quv natijalari bilan salbiy aloqasi meta-tahlillarda ham tasdiqlangan [12]. Biroq yosh ortishi bilan vaqtni boshqarishning yaxshilanishi prokrastinatsiyaning barcha komponentlari bir xil kamayishini anglatmaydi. Katta yoshdagi talabalar vaqtni yaxshiroq rejalashtirishi bilan birga, ko‘p sonli rollar va raqobatlashuvchi vazifalar sabab ayrim kechiktirish holatlarini kuchliroq muammo sifatida his qilishi mumkin.

TADQIQOTNING MAQSADI VA FARAZI

Tadqiqotning maqsadi 17–19, 20–22 va 23–25 yoshdagi talabalarda akademik prokrastinatsiya komponentlari, xavotirlanish hamda vaqt menejmenti ko‘rsatkichlarining differensial namoyon bo‘lishini aniqlashdan iborat. Akademik prokrastinatsiya yoshga qarab chiziqli tarzda kamaymaydi; yoshroq talabalarda

vazifaning yoqimsizligi va bevosita kechiktirish xulqi, o‘rta yosh guruhida vaziyatli emotsional taranglik, katta yosh guruhida esa vaqtni muvofiqlashtirish va prokrastinatsiyani kamaytirishga subyektiv ehtiyoj kuchliroq namoyon bo‘lishi taxmin qilindi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ko‘ndalang kesimdagi qiyosiy dizayn asosida tashkil etildi. Tanlanmaga Buxoro xalqaro universitetidan 132 nafar, Namangan davlat universitetidan 120 nafar va Oriental universitetidan 103 nafar, jami 355 nafar talaba kiritildi. Yosh mezoniga ko‘ra 17–19 yoshli 116 nafar (32,7%), 20–22 yoshli 118 nafar (33,2%) va 23–25 yoshli 121 nafar (34,1%) respondent ajratildi. Guruhlarning son jihatdan yaqinligi qiyosiy tahlil uchun muvozanatli empirik asos yaratdi.

Akademik prokrastinatsiya L.J. Solomon va E.D. Rothblumning PASS metodikasi [1], vaziyatli va shaxsiy xavotirlanish Spielberger–Xanin shkalasi [13], vaqtni boshqarish xususiyatlari esa B.K. Britton va A. Tesser konsepsiyasi asosidagi TMQ orqali o‘rganildi [10; 14]. PASS doirasida kechiktirish xulqi, muammolilik, prokrastinatsiyani kamaytirish istagi, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, vazifaning yoqimsizligi va umumiy prokrastinatsiya ko‘rsatkichlari tahlil qilindi.

Uchta mustaqil yosh guruhining ko‘rsatkichlarini qiyoslash uchun Kruskal–Uollis H mezonidan foydalanildi [15]. Jadvallarda o‘rtacha ranglar, H qiymati va statistik ahamiyatlilik darajasi keltirildi. $p<0,05$ va $p<0,01$ qiymatlari statistik ahamiyatli deb qabul qilindi; $p=0,050$ chegaraviy natija sifatida ehtiyotkor talqin qilindi. Statistik tahlillar IBM SPSS Statistics 26.0 dasturida amalga oshirildi. Ishtirok etish ixtiyoriylik, anonimlik va ma’lumotlardan faqat umumlashtirilgan ilmiy tahlilda foydalanish tamoyillariga asoslandi.

TADQIQOT NATIJALARI

1-jadval

PASS ko‘rsatkichlarining yosh guruhlari bo‘yicha qiyosiy tahlili (n=355)

Ko‘rsatkich	17–19 yosh (n=116)	20–22 yosh (n=118)	23–25 yosh (n=121)	H	p
Kechiktirish xulqi	197,36	170,90	166,37	6,247	0,044*
Muammolilik	200,73	173,59	160,51	9,421	0,009**
Kamaytirish istagi	186,54	158,23	189,09	6,594	0,037*
Muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi	188,78	186,36	159,51	5,991	0,050†
Vazifaning yoqimsizligi	202,02	152,28	180,05	13,816	0,001**
Umumiy prokrastinatsiya	184,09	154,53	195,06	9,924	0,007**

Izoh: jadvalda o‘rtacha ranglar keltirilgan; * p<0,05; ** p<0,01; † p=0,050 — chegaraviy natija.

PASS natijalari yosh guruhlari o‘rtasida akademik prokrastinatsiyaning barcha tarkibiy ko‘rsatkichlari bir yo‘nalishda o‘zgarmaganini ko‘rsatdi. 17–19 yoshli talabalarda kechiktirish xulqi (197,36), muammolilik (200,73) va vazifaning yoqimsizligi (202,02) bo‘yicha eng yuqori o‘rtacha ranglar kuzatildi. Ayniqsa, vazifaning yoqimsizligi bo‘yicha tafovut yaqqol bo‘lib, H=13,816; p=0,001 ni tashkil etdi. Bu natija oliy ta’limning dastlabki yosh bosqichida qiziqarsiz, murakkab yoki ko‘p kuch talab qiladigan vazifaga kirishish qiyinroq kechishini ko‘rsatadi.

17–19 yosh davrida maktabdagi tashqi nazoratdan universitetdagi mustaqil faoliyatga o‘tish amalga oshadi. Rejalashtirish va ustuvorliklarni belgilash tajribasi hali barqarorlashmaganida, vazifaning subyektiv yoqimsizligi topshiriqni boshlash vaqtiga kuchliroq ta’sir qilishi mumkin. Kechiktirish va uning muammoli deb idrok etilishi ayni guruhda yuqori bo‘lgani prokrastinatsiyaning xulqiy va emotsional oqibatlari o‘zaro kuchayishini anglatadi.

23–25 yoshli talabalarda umumiy prokrastinatsiya eng yuqori o‘rtacha rangda namoyon bo‘ldi (195,06; H=9,924; p=0,007). Shu guruhda prokrastinatsiyani kamaytirish istagi ham yuqori bo‘ldi (189,09; H=6,594; p=0,037). Bu nisbat katta yoshdagi talaba kechiktirish oqibatlarini kuchliroq anglayotgani va uni o‘zgartirishga ehtiyoj sezayotganini ko‘rsatishi mumkin. Biroq mazkur natija alohida yosh guruhlari o‘rtasidagi juft farqlarni emas, uch guruh bo‘yicha umumiy tafovutni ifodalaydi.

20–22 yosh guruhida ko‘pchilik PASS ko‘rsatkichlari nisbatan past o‘rtacha ranglarga ega bo‘ldi. Bu davrni prokrastinatsiyadan xoli bosqich deb talqin qilib bo‘lmaydi; aksincha, akademik tartibga moslashuvning shakllangani, ammo keyingi kasbiy va hayotiy rollar bosimi hali to‘liq kuchaymagan nisbatan muvozanatli oraliq davr bo‘lishi mumkin.

2-jadval

Xavotirlanish ko‘rsatkichlarining yosh guruhlari bo‘yicha tahlili (n=355)

Ko‘rsatkich	17–19 yosh (n=116)	20–22 yosh (n=118)	23–25 yosh (n=121)	H	p
Vaziyatli xavotirlanish	180,91	193,96	159,64	6,822	0,033*
Shaxsiy xavotirlanish	180,75	186,67	166,90	2,342	0,310

Izoh: jadvalda o‘rtacha ranglar keltirilgan; * p<0,05.

Vaziyatli xavotirlanishda yosh guruhlari o‘rtasida statistik ahamiyatli tafovut aniqlandi (H=6,822; p=0,033). Eng yuqori o‘rtacha rang 20–22 yoshli talabalarda qayd etildi (193,96). Mazkur bosqichda kasbiy fanlar, mustaqil topshiriqlar,

baholash vaziyatlari va kelajak faoliyati bilan bog‘liq tanlovlar dolzarblashishi joriy emotsional taranglikni kuchaytirishi mumkin. 23–25 yosh guruhidagi nisbatan pastroq ko‘rsatkich (159,64) esa akademik tajriba va stressli vaziyatlarga nisbatan shakllangan boshqaruv strategiyalari bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol.

Shaxsiy xavotirlanish bo‘yicha tafovut statistik ahamiyatli emas (H=2,342; p=0,310). Demak, yosh omili vaziyatga xos vaqtinchalik taranglikda sezilarliroq aks etgan, biroq xavotirga umumiy barqaror moyillikni keskin farqlamagan. Bu natija prokrastinatsiyani kamaytirishga qaratilgan yordamda 20–22 yosh guruhida vaziyatli xavotirni boshqarish usullariga alohida e’tibor berish zarurligini ko‘rsatadi.

3-jadval

TMQ ko‘rsatkichlarining yosh guruhlari bo‘yicha qiyosiy tahlili (n=355)

Ko‘rsatkich	17–19 yosh (n=116)	20–22 yosh (n=118)	23–25 yosh (n=121)	H	p
Vaqtni rejalashtirish	175,71	151,63	205,91	16,800	0,001**
Vaqtga munosabat	176,28	160,11	197,10	7,810	0,020*
Vaqtni behuda sarflash	168,58	174,98	189,98	2,730	0,256
TMQ umumiy balli	173,68	151,63	207,86	18,240	0,001**

Izoh: jadvalda o‘rtacha ranglar keltirilgan; * p<0,05; ** p<0,01.

Vaqtni rejalashtirish (H=16,800; p=0,001), vaqtga munosabat (H=7,810; p=0,020) va TMQ umumiy ballida (H=18,240; p=0,001) yosh guruhlari o‘rtasida statistik ahamiyatli tafovutlar qayd etildi. Uchala ko‘rsatkichda ham 23–25 yoshli talabalar eng yuqori o‘rtacha ranglarga ega bo‘ldi. Bu yoshda akademik vazifalar bilan bir qatorda kasbiy rejalash, mehnat faoliyati va boshqa ijtimoiy majburiyatlarni muvofiqlashtirish zarurati vaqtning subyektiv qiymatini oshirishi mumkin.

Vaqtni behuda sarflash ko‘rsatkichida o‘rtacha ranglar farqlangan bo‘lsa-da, umumiy tafovut statistik ahamiyatli darajaga yetmadi (H=2,730; p=0,256). Shuning uchun bu ko‘rsatkich bo‘yicha yoshga xos barqaror xulosa chiqarish mumkin emas. Vaqtni chalg‘ituvchi faoliyatlarga sarflash yoshning o‘zidan ko‘ra raqamli odatlar, kundalik jadval, o‘zini nazorat qilish va individual faoliyat uslubiga ko‘proq bog‘liq bo‘lishi mumkin.

NATIJALAR MUHOKAMASI

Olingan natijalar akademik prokrastinatsiyaning yoshga qarab oddiy pasayib boruvchi xususiyat emasligini ko‘rsatdi. 17–19 yoshda uning xulqiy va vazifaga munosabat komponentlari, 20–22 yoshda vaziyatli emotsional taranglik, 23–25 yoshda esa umumiy prokrastinatsiya bilan birga uni kamaytirish ehtiyoji hamda

vaqtni strategik boshqarish faolroq namoyon bo‘ldi. Demak, bir xil umumiy ball turli yosh davrlarida turli psixologik mexanizmlarga tayanishi mumkin.

17–19 yosh guruhidagi kechiktirish xulqi va vazifaning yoqimsizligi universitet muhitiga moslashish, mustaqil o‘qishni tashkil etish va uzoq muddatli topshiriqlarni bosqichlarga ajratish ko‘nikmalarining hali shakllanish jarayonida ekanligi bilan izohlanadi. Bu natija prokrastinatsiyani self-regulyatsiya muammosi sifatida ko‘ruvchi qarashlarga mos keladi [3; 8; 9]. Yosh talabaga faqat muddatni eslatish emas, vazifani boshlashni yengillashtiruvchi aniq operatsional usullar kerak.

20–22 yoshdagi vaziyatli xavotirlanishning yuqoriligi prokrastinatsiyani emotsional regulyatsiya bilan birga tahlil qilish zarurligini tasdiqlaydi. Talaba vazifani kechiktirish orqali qisqa muddatga noqulay hissiyotdan qochishi mumkin, ammo vaqt bosimi oshgani sari taranglik kuchayadi [6; 7]. Shu sababli bu yosh guruhida baholash vaziyatlariga tayyorgarlik, xato qilishga nisbatan realistik munosabat va emotsional o‘zini boshqarish ko‘nikmalari muhimdir.

23–25 yoshli talabalarda umumiy prokrastinatsiya bilan vaqt menejmentining bir paytda yuqori bo‘lishi tashqi tomondan paradoksal ko‘rinadi. Biroq vaqtni rejalashtirish qobiliyati kechiktirishning butunlay yo‘qolishini kafolatlamaydi. Ko‘p sonli akademik, kasbiy va shaxsiy vazifalar o‘zaro raqobatlashganda, talaba vaqtni ongli boshqarsa ham ayrim vazifalarni ortga surishi mumkin. Shu guruhdagi kamaytirish istagining yuqoriligi kechiktirish oqibatlari va vaqt resursining qiymati kuchliroq anglanayotganini ko‘rsatadi.

Natijalar profilaktik va korreksion yordamning yoshga mos differensial tashkil etilishini asoslaydi. Barcha talabalarga bir xil vaqt menejmenti treningini berish o‘rniga, 17–19 yoshdagilar bilan vazifaga kirishish va mikrobosqichlarga ajratish, 20–22 yoshdagilar bilan vaziyatli xavotirni boshqarish, 23–25 yoshdagilar bilan raqobatlashuvchi rollar, ustuvorliklar va real yuklamani muvofiqlashtirish ustida ishlash maqsadga muvofiq.

TADQIQOTNING CHEKLOVLARI

Tadqiqot ko‘ndalang kesimdagi dizaynga ega bo‘lgani sabab aniqlangan farqlarni yoshning bevosita sababiy ta’siri sifatida talqin qilib bo‘lmaydi. Yosh guruhlari ta’lim bosqichi, bandlik, oilaviy holat va o‘quv yuklamasi kabi omillar bilan qisman ustma-ust tushishi mumkin. Kruskal–Uollis mezoni uch guruh bo‘yicha umumiy tafovutni ko‘rsatadi; aynan qaysi juft guruhlar o‘rtasidagi farq ishonchli ekanini aniqlash uchun tuzatilgan post-hoc qiyoslashlar talab etiladi. Kelgusida longitudinal kuzatuv va yosh bilan bog‘liq qo‘shimcha ijtimoiy-demografik omillarni nazorat qilish maqsadga muvofiq.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

1. Akademik prokrastinatsiya yosh ortishi bilan bir tekis kamaymaydi; uning yetakchi xulqiy, emotsional va regulyativ komponentlari yosh davrlariga ko‘ra qayta tashkil topadi.

2. 17–19 yoshli talabalarda kechiktirish xulqi, muammolilik va vazifaning subyektiv yoqimsizligi yuqoriroq namoyon bo‘ldi. Birinchi bosqich talabalariga akademik moslashuv, vazifani boshlash, topshiriqni mikrobosqichlarga ajratish va qisqa muddatli rejalashtirish ko‘nikmalarini o‘rgatish zarur.

3. 20–22 yoshli talabalarda vaziyatli xavotirlanish yuqoriroq bo‘ldi, shaxsiy xavotirlanish esa yosh guruhlari bo‘yicha ishonchli farqlanmadi. Ushbu yosh guruhida baholash vaziyatlari bilan bog‘liq emotsional taranglikni boshqarish mashqlariga ustuvorlik berish lozim.

4. 23–25 yoshli talabalarda umumiy prokrastinatsiya va uni kamaytirish istagi bilan birga vaqtni rejalashtirish va vaqtga mas’uliyatli munosabat ham yuqori namoyon bo‘ldi. Bu guruhda raqobatlashuvchi akademik, kasbiy va shaxsiy vazifalarni muvofiqlashtirishga qaratilgan differensial yordam samaraliroq bo‘lishi mumkin.

5. OTM psixologik xizmatlarida prokrastinatsiyani baholashda faqat umumiy ballga tayanmasdan, talabaning yoshi, vazifaning yoqimsizligi, vaziyatli xavotirlanish, kamaytirish istagi va mavjud vaqt menejmenti resurslarini birgalikda hisobga olish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Solomon L.J., Rothblum E.D. Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates // Journal of Counseling Psychology. – 1984. – Vol. 31, No. 4. – P. 503–509. – DOI: 10.1037/0022-0167.31.4.503.

2. Rothblum E.D., Solomon L.J., Murakami J. Affective, cognitive, and behavioral differences between high and low procrastinators // Journal of Counseling Psychology. – 1986. – Vol. 33, No. 4. – P. 387–394. – DOI: 10.1037/0022-0167.33.4.387.

3. Steel P. The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure // Psychological Bulletin. – 2007. – Vol. 133, No. 1. – P. 65–94. – DOI: 10.1037/0033-2909.133.1.65.

4. Steel P., König C.J. Integrating theories of motivation // Academy of Management Review. – 2006. – Vol. 31, No. 4. – P. 889–913. – DOI: 10.5465/AMR.2006.22527462.

5. Klingsieck K.B. Procrastination: When good things don’t come to those who wait // European Psychologist. – 2013. – Vol. 18, No. 1. – P. 24–34. – DOI: 10.1027/1016-9040/a000138.

6. Sirois F.M., Pychyl T.A. Procrastination and the priority of short-term mood regulation: Consequences for future self // Social and Personality Psychology Compass. – 2013. – Vol. 7, No. 2. – P. 115–127. – DOI: 10.1111/spc3.12011.

7. Tice D.M., Baumeister R.F. Longitudinal study of procrastination, performance, stress, and health: The costs and benefits of dawdling // Psychological Science. – 1997. – Vol. 8, No. 6. – P. 454–458. – DOI: 10.1111/j.1467-9280.1997.tb00460.x.

8. Wolters C.A. Understanding procrastination from a self-regulated learning perspective // Journal of Educational Psychology. – 2003. – Vol. 95, No. 1. – P. 179–187. – DOI: 10.1037/0022-0663.95.1.179.

9. Wolters C.A., Won S., Hussain M. Examining the relations of time management and procrastination within a model of self-regulated learning // Metacognition and Learning. – 2017. – Vol. 12, No. 3. – P. 381–399. – DOI: 10.1007/s11409-017-9174-1.

10. Britton B.K., Tesser A. Effects of time-management practices on college grades // Journal of Educational Psychology. – 1991. – Vol. 83, No. 3. – P. 405–410. – DOI: 10.1037/0022-0663.83.3.405.

11. Macan T.H., Shahani C., Dipboye R.L., Phillips A.P. College students' time management: Correlations with academic performance and stress // Journal of Educational Psychology. – 1990. – Vol. 82, No. 4. – P. 760–768. – DOI: 10.1037/0022-0663.82.4.760.

12. Kim K.R., Seo E.H. The relationship between procrastination and academic performance: A meta-analysis // Personality and Individual Differences. – 2015. – Vol. 82. – P. 26–33. – DOI: 10.1016/j.paid.2015.02.038.

13. Spielberger C.D., Gorsuch R.L., Lushene R., Vagg P.R., Jacobs G.A. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. – Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1983.

14. Alay S., Koçak S. Validity and reliability of Time Management Questionnaire // Hacettepe University Journal of Education. – 2002. – Vol. 22. – P. 9–13.

15. Kruskal W.H., Wallis W.A. Use of ranks in one-criterion variance analysis // Journal of the American Statistical Association. – 1952. – Vol. 47, No. 260. – P. 583–621. – DOI: 10.1080/01621459.1952.10483441.

OLIY TA’LIM TIZIMIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI ZO‘RAVONLIKNI OLDINI OLISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sultanova Nilufar Raxmatullayevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Anotatsiya: *mazkur maqolada pedagog kadrlarni tayyorlashda ularning zo‘ravonlikka qarshi kurashish kompetensiyalarini shakllantirish va bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlashning faoliyatini boshqarish mexanizmini ishlab chiqish muhimligi haqida fikrlar yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *bulling, cyber bulling, psixologik bosim, “Metodologiya”, normativ metodologiya, tavsifiy metodologiya, UNICEF, UNESCO, moddiy-texnik, psixologik, ijtimoiy, sharoit,pedagogik shart-shaoit, metodik sharoitlar.*

Abstract*: This article discusses the importance of developing a management mechanism for fostering competencies to combat violence and preparing future educators to prevent violence during the training of teaching personnel.*

Keywords*: bullying, cyberbullying, psychological pressure, “Methodology”, normative methodology, descriptive methodology, UNICEF, UNESCO, material-technical, psychological, social, conditions, pedagogical conditions, methodological conditions.*

Аннотация: *В статье рассматривается важность разработки механизма управления формированием компетенций по противодействию насилию и подготовки будущих педагогов к его предотвращению в процессе профессиональной подготовки педагогических кадров.*

Ключевые слова: *буллинг, кибербуллинг, психологическое давление, «методология», нормативная методология, дескриптивная методология, ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, материально-технические, психологические, социальные условия, педагогические условия, методологические условия.*

Zamonaviy jamiyatda ta’lim-tarbiya tizimining asosiy vazifalaridan biri – zo‘ravonlik, tajovuz va ijtimoiy noxush xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qiladigan sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishdir. Maktab muhitida yuzaga keladigan zo‘ravonlik holatlari (bulling, cyber bulling, psixologik bosim) nafaqat o‘quvchilar, balki o‘qituvchilarning ham ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, pedagog kadrlarni tayyorlashda ularning zo‘ravonlikka qarshi kurashish kompetensiyalarini shakllantirish alohida e’tiborni talab qiladi.

“Metodologiya (yunoncha “metod” va “logiya” so‘zlaridan kelib chiqqan) - bu metodlar va faoliyat vositalari haqidagi ta’limot sifatida ta’riflanadi” [152]. Kengroq ma’noda esa, metodologiya har qanday faoliyatning ajralmas va zaruriy komponenti hisoblanadi. Metodologik bilimlar mohiyatiga ko‘ra ikki asosiy ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: birinchisi — normativ metodologiya bo‘lib, u faoliyatning mazmuni va ketma-ketligini belgilab beruvchi normalarni ifodalaydi; ikkinchisi esa — tavsifiy metodologiya bo‘lib, amalda bajarilgan faoliyat mazmunini tahlil qilish va uni tavsiflashga qaratilgan bilimlarni o‘z ichiga oladi. Ikkala yondashuvning ham asosiy vazifasi ob’yektni anglash va uni amaliy jihatdan o‘zgartirish jarayonlarini ichki tashkil etish va tartibga solishga qaratilgan. Shu bilan birga, metodologiya bilim olish va uni amaliyotda qo‘llash jarayonida faoliyatning asosiy tamoyillarini belgilaydi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi” [152].

“Metodologiya” tushunchasi turli faoliyat turlari va darajalari nuqtai nazaridan bir oz farqli ma’nolarda qo‘llaniladi. Umuman olganda, metodologiya inson faoliyatida yo‘l-yo‘riq bo‘ladigan tamoyillarni belgilaydi. Uning funksiyasi ikki tomonlama bo‘lib, u faoliyatni ichki tashkil etilganlik nuqtai nazaridan tavsiflash va baholash imkonini beradi, shu bilan birga, unga amal qilinishi kerak bo‘lgan tavsiyalar va qoidalarni ishlab chiqadi.

Metodologiya — bu muayyan fan yoki bilim sohasi doirasida qo‘llaniladigan usullar majmui bo‘lib, to‘g‘ri shakllantirilgan tamoyillar va tashkil etish usullarining tizimi barcha insoniy faoliyat turlarini tartibga solish va qurish asosida yotadi. Odatda metodologiya faoliyatni ichki tuzilmasi jihatidan tasvirlash va baholash imkonini beradi, shuningdek, u tegishli sohadagi ishni tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan tavsiyalar va qoidalarni ishlab chiqiladigan yagona monolit sifatida namoyon bo‘ladi.

“Metodologiya nazariya va metod o‘rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, bilishda amaliyotning rolini to‘g‘ri ifodalaydi. Agar nazariya – bilish jarayonining natijasini anglatadigan bo‘lsa, metodologiya – ushbu bilimga erishish va uni qurish usullarini belgilaydi”

Dolzarb vazifalardan biri sifatida oliy ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlashning faoliyatini boshqarish mexanizmini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mexanizm ostida ta’lim maqsadlariga erishishni ta’minlaydigan majburiy fanlari bo‘yicha o‘quv jarayonini samarali tashkil etish vositasi nazarda tutiladi. Bu mexanizm, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ma’lumki, tizimli yondashuvning quroli tizimli tahlil bo‘lib, u murakkab ob’yektlarni o‘rganishning usul va vositalari majmuini o‘z ichiga oladi. Tizimli tahlil, o‘quv jarayonining barcha jihatlarini bir butun sifatida ko‘rib

chiqishga imkon beradi va bu jarayonda o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini yaxshilashga yordam beradi. Mazkur majmuaga modellashtirish, loyihalash, evristik va bir qator boshqa usullar kiradi. Ushbu usullar, o‘quv jarayonini yanada samarali va mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Bu jarayon, ta’limning zamonaviy talablariga mos ravishda o‘quv jarayonini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Tizimli tahlil yordamida o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkoniyatlari aniqlanadi.

Tadqiqot muammosining o‘ziga xosligi va mazmunini tushuntirishga aksiologik yondashuv uning xususiyatlarini qadriyat tushunchasi atrofiga to‘plash imkonini beradi. Qadimgi antik faylasuflar, masalan, Suqrot va Platon, shuningdek, qadriyatli yondashuv Dekart, Spinoza, Lokk asarlarida ham o‘z aksini topgan. Pedagogikada aksiologik yondashuv o‘quv jarayonini o‘rganish va tashkil qilishni o‘rganishning rahbariy yo‘riqnomasi sifatida ifodalanadi.

Bu barcha pedagogik jarayonlar va hodisalarning ko‘rib chiqilishi ularning qadr-qimmatligi, ijobiy ahamiyati, shaxs va jamiyat ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilishi zarur. Qadriyatlar toifasi umumilmiy tushunchalar qatoriga kirgan bo‘lib, uning metodologik ahamiyati pedagogika uchun katta ahamiyatga ega. Qadriyatlar muammosi bo‘yicha mamlakat pedagogik tadqiqotlari orasida V.I.Andreyev, I.F.Isayeva, N.L.Xudyakovalarning tadqiqotlari eng katta qiziqish uyg‘otadi.

Tamoyil – bu asosiy qoidalar, muayyan yo‘l-yo‘riqlar, harakatning umumiy mezonlaridir. Pedagogikada tamoyil – bu ta’lim-tarbiya jarayonida doim rioya qilinadigan asosiy qoidalar, yo‘nalishlar bo‘lib, ta’lim jarayonini samarali tashkil qilishga qaratilgan. Asosiy tamoyillarni aniqlash, o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan sharoitlarni yaratishga yordam beradi. Bu tamoyillar, o‘quv jarayonida o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, ularning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan. Nazariy tahlil esa, tamoyillarni amaliyotga joriy etish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, bu tahlil o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon beradi. Shunday qilib, bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlashning kompetensiyasini rivojlantirishda asosiy tamoyillarni aniqlash va ularni nazariy jihatdan tahlil qilish, ta’lim jarayonini yanada samarali va mazmunli qilishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu tamoyillarni amaliyotga joriy etish va ularning samaradorligini o‘rganish zarur. Yuqorida keltirilgan dalillar

asosida, oliy ta’limda maxsus kurslar, interaktiv metodikalar va xalqaro tajribalardan foydalanish zarur.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlash – bu faqat ma’naviy-axloqiy tarbiya emas, balki jamiyat xavfsizligi, sog‘lom avlod va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi zarur yo‘nalishdir. Mazkur maqolada keltirilgan pedagogik shart-sharoitlar asosida shakllangan yondashuvlar oliy ta’lim muassasalarida amaliyotga tatbiq etilsa, o‘qituvchi kadrlarning profilaktik salohiyati sezilarli darajada oshadi. Pedagogik adabiyotlarda zo‘ravonlik – bu shaxsga nisbatan kuch ishlatish, ruhiy bosim o‘tkazish, tahdid qilish kabi salbiy xatti-harakatlar majmuasi sifatida izohlanadi. Ta’lim muhitida esa bu holat ko‘proq o‘quvchilar o‘rtasida yoki o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarida kuzatiladi. UNICEF va UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha har 3 o‘quvchidan biri o‘qish davomida zo‘ravonlikka uchragan.

Pedagogikada “sharoit” tushunchasi ta’lim tarbiya jarayonining samarali amalga oshishi va rivojlanishini ta’minlaydigan muhit, moddiy -texnik baza, psixologik hamda tashkiliy omillar yig‘indisi sifatida talqin etiladi. Pedagogik sharoitlar uch turga bo‘linadi: moddiy-texnik, psixologik, ijtimoiy.

“Shart-sharoit” – bu ta’lim-tarbiya jarayonining to‘laqonli, samarali amalga oshirish uchun ichki va tashqi omillar birligidir.

Ilmiy pedagogik manbalarda “pedagogik sharoit” atamasi turlicha ta’riflar bilan izohlanadi (A.P.Belyayeva [111], A.Y.Nain [136], E.V.Yakovlev [153] va boshqalar). Muayyan faoliyat samaradorligini belgilovchi shart sharoitlarni aniqlash masalasi turli yondashuvlar asosida talqin etiladi. Pedagogik shart-sharoitlar bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari hal qiluvchi omillardan biri sanaladi, chunki ular ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi ichki va tashqi omillar majmuini ifodalaydi. Ichki shart-sharoitlar, avvalo, ta’lim jarayonining o‘zida shakllanadigan tashkiliy-pedagogik, metodik va ergonomik imkoniyatlarni qamrab oladi.

Tashkiliy-pedagogik jihatlar o‘quv mashg‘ulotlarini maqsadga muvofiq tashkil etish, o‘quv materiallarini tizimli taqsimlash va o‘quvchilar faoliyatini samarali boshqarish orqali ularni axborotni izlash, tanlash va undan ongli foydalanishga yo‘naltiradi. Bu jarayon, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Metodik sharoitlar esa ta’lim metodlari va interfaol usullarning oqilona qo‘llanilishini ta’minlab, o‘quvchilarda axborotni tahlil qilish, qayta ishlash hamda uni zamonaviy vositalar yordamida taqdim etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishga va ularni mustaqil o‘rganishga rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, pedagogik shart-sharoitlar bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikni oldini olishga tayyorlash muhim rol o‘ynaydi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda zaruriy asoslarni ta’minlaydi. Shu bilan birga, tashqi pedagogik sharoitlar ham bu jarayonni kengroq ijtimoiy va iqtisodiy kontekstda qo‘llab-quvvatlaydi. Siyosiy va iqtisodiy sharoitlar ta’lim sohasida qabul qilinayotgan qarorlar, davlat tomonidan yaratilayotgan moddiy-texnik baza va raqamli infratuzilma orqali ta’lim jarayonini barqaror rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy omillar esa jamiyatdagi raqamli madaniyat, axborot xavfsizligi masalalariga munosabat va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi orqali o‘quvchilarning axborotga nisbatan ongli yondashuvini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–2909–son

2.“Oliy ta’lim muassalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora–tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018-yil 5-iyundagi PQ–3775–son qaror

3.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059–son qarori

4. Abdullayeva O‘. Pedagogik texnologiya. – T.: TDPU, 2015, 166 b.: R

5.A.Mavlonova,N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova , M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika.-T .:“Fan va texnologiya”, 2018, 528 bet.: M.M. Axmetjanov, Sh.Sh. Olimov, S.S. Avezov. Pedagogik mahorat. O‘quv qo'llanma. T.: LESSON PRESS, 2018, 92 bet.:

6.Xoliqov A. Pedagognk mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.: «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2011,424 bet.: Ma’murov B.B. O‘quvchi shaxsiga yo’naltirilgan o‘quv biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart–sharoitlari. Monografiya. – T.: «Nihol», 2014..:

7.Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: «Nihol», 2013.: Омонов Ҳ.Т, Хаттабов М.Б. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.T.: «Iqtisod-moliya», 2016. 200 bet.:

8.Sultanova N. BOLALARGA NISBATAN QO‘LLANILADIGAN ZO‘RAVONLIK HOLATLARINING OQIBATLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS ISSN: 3030-332X Impact factor: 8,293 Volume 10, issue 2, March 2025

9.FORM, METHODS, AND MEANS OF PREPARING FUTURE

TEACHERS TO PREVENT VIOLENCE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM 531-535.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Tog‘ayeva Sevinch Komiljon qizi
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Maqsad — boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan nazoratsiz foydalanish natijasida tayyor javobga qaramlik kuchayishi muammosini kamaytirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar samaradorligini aniqlash. Metodlar — teng bo‘lmagan nazorat guruhi dizayni asosidagi uch bosqichli pedagogik tajriba: aniqlovchi pretest, shakllantiruvchi intervensiya va nazorat posttesti qo‘llandi. Tajriba guruhida sun’iy intellekt yordamida javobni izohlash, dalillash va muqobil yechimlarni solishtirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar bajarildi. O‘lchov vositasining ichki izchilligi Cronbach alfa ≥0,70 bilan baholandi; guruhlararo farq Mann–Whitney U, guruh ichidagi o‘zgarish Wilcoxon testi, ta’sir hajmi esa r=0,39 orqali tekshirildi. Natijalar — posttest ko‘rsatkichlarida tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq p≤0,05 darajasida ahamiyatli bo‘ldi. Xulosa — sun’iy intellektni tayyor javob manbai emas, savol berish, dalil izlash va fikrni asoslashni boshqaruvchi didaktik vosita sifatida qo‘llash boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi; mazkur yondashuv individualizatsiya va ta’limni farqlash uchun uslubiy asos beradi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim bosqichi, pedagogik tajriba, raqamli yordamchi, ta’limni individuallashtirish, tanqidiy tafakkur ko‘nikmalari, O‘zbekiston*

Аннотация. *Цель — уменьшить зависимость младших школьников от готовых ответов, возникающую при неконтролируемом использовании искусственного интеллекта, и определить результативность заданий, развивающих критическое мышление. Методы — применён трёхэтапный педагогический эксперимент с неэквивалентной контрольной группой: констатирующий претест, формирующая интервенция и контрольный посттест. В экспериментальной группе выполнялись задания с использованием искусственного интеллекта, направленные на объяснение ответа, аргументацию и сопоставление альтернативных решений. Внутренняя согласованность измерительного инструмента оценивалась при Cronbach альфа ≥0,70; межгрупповое различие проверялось критерием Манна–Уитни U, внутригрупповая динамика — критерием Вилкоксона, а*

величина эффекта — показателем r=0,39. Результаты — различие между экспериментальной и контрольной группами по итогам посттеста оказалось значимым при p≤0,05. Выводы — использование искусственного интеллекта как дидактического инструмента для постановки вопросов, поиска доказательств и обоснования суждений усиливает критическое мышление младших школьников; подход создаёт методическую основу для индивидуализации и дифференциации обучения.

Ключевые слова: *начальный этап обучения, педагогический эксперимент, цифровой помощник, индивидуализация обучения, навыки критического мышления, Узбекистан*

Abstract. *Aim — to reduce primary pupils' dependence on ready-made answers caused by uncontrolled artificial intelligence use and to determine the effectiveness of tasks designed to develop critical thinking. Methods — a three-stage pedagogical experiment with a nonequivalent control group was conducted: an initial pretest, a formative intervention, and a control posttest. The experimental group completed artificial-intelligence-supported tasks requiring answer explanation, argumentation, and comparison of alternative solutions. Internal consistency of the measurement instrument was assessed with Cronbach alpha ≥0.70; between-group differences were examined using the Mann–Whitney U test, within-group change using the Wilcoxon test, and effect size using r=0.39. Results — the posttest difference between the experimental and control groups was significant at p≤0.05. Conclusion — treating artificial intelligence as a didactic tool for questioning, evidence seeking, and reasoning strengthens primary pupils' critical thinking; this approach provides a methodological basis for learning individualization and differentiation.*

Keywords: *primary education stage, pedagogical experiment, digital assistant, learning individualization, critical thinking skills, Uzbekistan*

KIRISH

Boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan nazoratsiz foydalanish tayyor javobga qaramlikni kuchaytirib, tanqidiy fikrlashning izohlash, dalillash va xulosa chiqarish jihatlariga xavf tug‘diradi [1]. Facione tanqidiy fikrlashni tahlil, baholash va xulosa chiqarish bilan bog‘laydi [2], OECD esa mazkur ko‘nikmalarni muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyasi sifatida talqin qiladi [3]. Sun’iy intellektning ta’limdagi qo‘llanilishiga bag‘ishlangan tizimli tahlillarda pedagoglarning ushbu jarayondagi o‘rni va ishtirokini chuqur o‘rganish zarurligi ta’kidlangan [4]. Tadqiqot maqsadi — uch bosqichli pedagogik tajriba orqali sun’iy intellekt topshiriqlarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tanqidiy fikrlashiga ta’sirini aniqlash. Tadqiqot

ob’ekti — boshlang‘ich sinflardagi ta’lim jarayoni. Tadqiqot predmeti — sun’iy intellekt asosidagi didaktik topshiriqlar. Vazifalar: 1) pedagogik tashxis; 2) izohlashni rivojlantirish; 3) dalillashni shakllantirish; 4) xulosa chiqarishni baholash. Teng bo‘lmagan eksperiment va nazorat guruhlari dizayni kirish testi, intervensiya hamda chiqish testi orqali tekshiriladi.

Pedagogik tashxis natijalari sun’iy intellekt topshiriqlarida izohlash, dalillash va xulosa chiqarishning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olish zarurligini belgilaydi [5]. Ushbu yondashuv kooperativ o‘qitish, metakognitsiya va o‘zini o‘zi baholashni yagona didaktik tizimda birlashtiradi [6]. Uch bosqichli pedagogik tajriba teng bo‘lmagan eksperiment guruhi va nazorat guruhi dizaynida tashkil etilib, kirish testi, shakllantiruvchi intervensiya hamda chiqish testi orqali tekshiriladi. Shu asosda pedagogik texnologiyaning tanqidiy fikrlashga ta’siri aniqlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tanqidiy fikrlash topshiriqlarini o‘lchash uchun teng bo‘lmagan nazorat guruhi dizayni tanlandi; pedagogik tajriba aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida tashkil etildi. Tanlama boshlang‘ich sinf o‘quvchilaridan Cochran formulasi asosida shakllantirilib, eksperiment guruhi va nazorat guruhiga taqsimlandi. Sun’iy intellektga asoslangan topshiriqlar izohlash, dalillash va xulosa chiqarishni qamrab oldi; diagnostik test hamda so‘rovnoma ishonchliligi Cronbach alfa ≥0,70 mezoni bilan tekshirildi. Guruhlararo farq Mann–Whitney U, guruh ichidagi o‘zgarish Wilcoxon testi, ta’sir hajmi esa r orqali baholanib, kirish va chiqish ko‘rsatkichlari natijalar jadvalida taqqoslandi [7].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

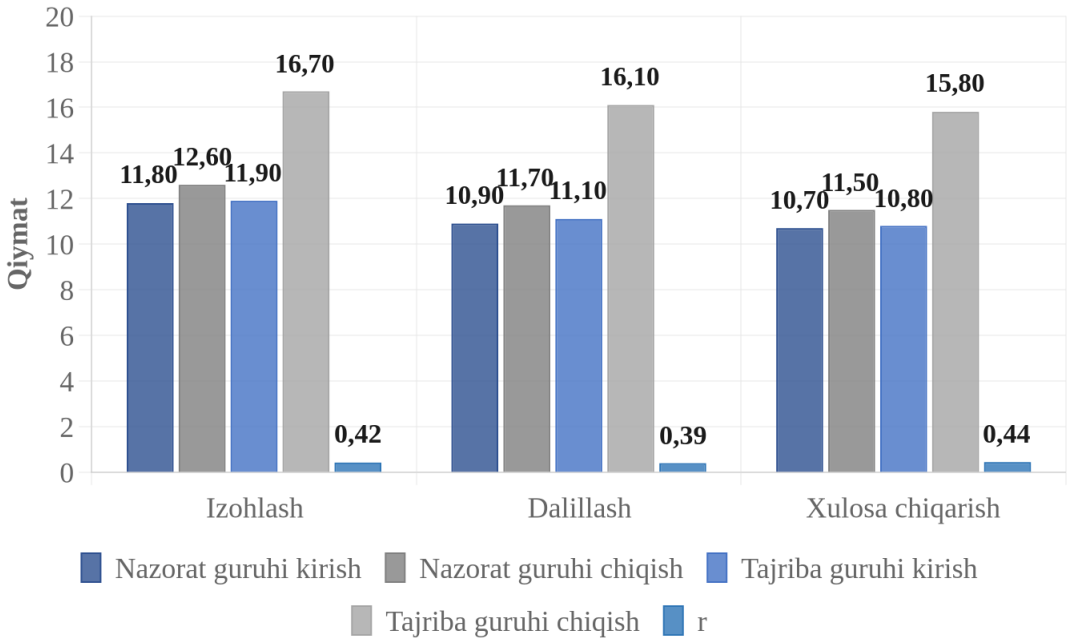
Kirish va chiqish testlari taqqoslanganda, sun’iy intellekt asosidagi topshiriqlar tajriba guruhida izohlash, dalillash va xulosa chiqarish ko‘rsatkichlarini sezilarli kuchaytirdi. Nazorat guruhida o‘zgarishlar cheklangan bo‘lib, tajriba guruhi natijalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish gipotezasini qo‘llab-quvvatladi.

1-jadval. *Tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlarining guruhlar va bosqichlar bo‘yicha taqqoslanishi*

Ko‘rsatkich	**Nazorat guruhi kirish M±SD**	**Nazorat guruhi chiqish M±SD**	**Tajriba guruhi kirish M±SD**	**Tajriba guruhi chiqish M±SD**	**U**	**p**	**r**
Izohlash	11,8±2,4	12,6±2,3	11,9±2,5	16,7±2,1	684,0	0,001	0,42
Dalillash	10,9±2,6	11,7±2,5	11,1±2,7	16,1±2,4	701,5	0,002	0,39
Xulosa chiqarish	10,7±2,3	11,5±2,4	10,8±2,4	15,8±2,2	672,5	0,001	0,44

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarning umumlashgan tasviri 1-rasmda berilgan.

1-rasm. *Tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlarining guruhlar va bosqichlar bo‘yicha taqqoslanishi qiyosiy diagrammasi*

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

1-jadvaldagi farq tajriba guruhida izohlash bo‘yicha 4,8 ball, dalillash bo‘yicha 5,0 ball va xulosa chiqarish bo‘yicha 5,0 ballga yetganini ko‘rsatadi. Mann–Whitney U mezoni barcha yo‘nalishlarda $p<0,05$ qiymatlarini berdi, $r=0,39–0,44$ oralig‘idagi ta’sir esa o‘rtacha kuchga ega bo‘ldi.

Tajriba guruhidagi topshiriqlar o‘quvchini sun’iy intellekt javobini tayyor bilim sifatida qabul qilmasdan, uning asosini tekshirishga yo‘naltirdi. UNESCO sun’iy intellektdan foydalanishda pedagogik nazorat, yoshga moslik va o‘quvchi mustaqilligini saqlashni muhim shart sifatida belgilaydi [1].

Kooperativ o‘qitish jarayonida o‘quvchilar javoblarni izohlash, dalil keltirish va o‘zini o‘zi baholash orqali metakognitiv faoliyatni faollashtirdi. Ushbu didaktik tamoyil sun’iy intellektni tayyor javob manbai emas, fikrlashni rag‘batlantiruvchi pedagogik texnologiya sifatida qo‘llash imkonini berdi. Shu sababli pedagogik tajriba natijalari boshlang‘ich sinflarda individualizatsiya va ta’limda farqlashga asoslangan tavsiyalarni shakllantirish uchun daliliy zamin yaratadi.

XULOSA

Kirish va chiqish testlari bo‘yicha guruhlararo farqning ahamiyatli chiqishi sun’iy intellekt asosidagi topshiriqlar tanqidiy fikrlashni kuchaytirganini tasdiqladi. Pedagogik tajriba izohlash, dalillash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini yagona didaktik ketma-ketlikda rivojlantirishga xizmat qildi. O‘qituvchilar topshiriqlarni kooperativ o‘qitish, o‘zini o‘zi baholash va metakognitsiya bilan uyg‘unlashtirib, pedagogik tashxis asosida individualizatsiya qilishi lozim. Navbatdagi tadqiqotlarda uzoq muddatli kuzatuv, turli predmetga yo‘naltirilgan didaktika va o‘quvchilarning raqamli savodxonligi o‘zgaruvchilarini qamrab olgan ko‘p markazli pedagogik tajribalar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research [Elektron resurs]. — Paris: UNESCO, 2023. — URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (murojaat sanasi: 13.10.2026).

2. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts [Elektron resurs]. — Millbrae: Insight Assessment, 2015. — URL: https://www.insightassessment.com/CT-Resources/Teaching-For-and-About-Critical-Thinking/Critical-Thinking-What-It-Is-and-Why-It-Counts (murojaat sanasi: 13.10.2026).

3. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy [Elektron resurs]. — Paris: OECD Publishing, 2023. — DOI: 10.1787/dfe0bf9c-en.

4. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. — 2019. — Vol. 16. — Article 39. — DOI: 10.1186/s41239-019-0171-0.

5. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. — 2023. — Vol. 103. — Article 102274. — DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.

6. Tlili A., Shehata B., Adarkwah M.A. et al. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education // Smart Learning Environments. — 2023. — Vol. 10. — Article 15. — DOI: 10.1186/s40561-023-00237-x.

7. O‘zbekiston Respublikasi. «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘RQ-637-son Qonun [Elektron resurs]. — Toshkent, 2020. — URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 13.10.2026).

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-158-son Farmon [Elektron resurs]. — Toshkent, 2023. — URL: https://lex.uz/docs/6600413 (murojaat sanasi: 13.10.2026).

OLIY TA'LIMDA TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA DEONTOLOGIK TAYYORGARLIKNI TA'MINLOVCHI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR, METODLAR VA VOSITALAR

Yoqubova Maftuna Shoyim qizi
Buxoro davlat universiteti
myoqubova.@gmail.com

Annotatsiya . *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining deontologik tayyorgarligini ta'minlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodlar va vositalardan foydalanishning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Pedagogik deontologiyaning mazmun-mohiyati, o'qituvchining kasbiy burchi, axloqiy mas'uliyati, pedagogik odobi, adolatparvarligi va insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta'lim, keys-stadi, rolli o'yinlar, refleksiv yondashuv, loyiha texnologiyasi, raqamli ta'lim vositalari va hamkorlikka asoslangan metodlarning bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetensiyani shakllantirishdagi imkoniyatlari ochib berilgan. Deontologik tayyorgarlikni takomillashtirishda nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan uyg'unlashtirish, kasbiy-axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish muhim pedagogik shartlar sifatida asoslangan. Maqola yakunida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogik deontologiya, deontologik tayyorgarlik, tarbiya fani o'qituvchisi, kasbiy burch, axloqiy mas'uliyat, deontologik kompetensiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli ta'lim, keys-stadi, refleksiv yondashuv, raqamli ta'lim, kasbiy etika.*

Abstract *This article examines the theoretical and practical aspects of using modern pedagogical technologies, methods, and tools to ensure the deontological preparation of prospective teachers of the subject "Education" in higher education institutions. It explores the essence of pedagogical deontology, professional duty, moral responsibility, pedagogical tact, fairness, and humanistic values. The article discusses the potential of problem-based learning, case-based learning, role-playing, reflective approaches, project-based learning, digital educational tools, and collaborative learning in developing the deontological competence of future teachers. Particular attention is paid to integrating theoretical knowledge with*

practical pedagogical situations, strengthening professional and ethical decision-making skills, and encouraging critical reflection on teaching practice. The article concludes with methodological recommendations for improving the professional and ethical preparation of prospective teachers of the subject "Education."

Keywords: *pedagogical deontology, deontological preparation, prospective education teacher, professional duty, moral responsibility, deontological competence, modern pedagogical technologies, problem-based learning, case-based learning, reflective approach, digital education, professional ethics.*

Аннотация *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования современных педагогических технологий, методов и средств для обеспечения деонтологической подготовки будущих учителей предмета «Воспитание» в системе высшего образования. Анализируются сущность педагогической деонтологии, профессиональный долг учителя, нравственная ответственность, педагогический такт, справедливость и гуманистические качества. Раскрываются возможности проблемного обучения, кейс-метода, ролевых игр, рефлексивного подхода, проектных технологий, цифровых образовательных средств и методов сотрудничества в формировании деонтологической компетентности будущих педагогов. Обосновывается необходимость интеграции теоретических знаний с практическими педагогическими ситуациями, развития навыков принятия профессионально-этических решений и формирования способности к критическому анализу собственной деятельности. В заключение предлагаются методические рекомендации по совершенствованию профессионально-нравственной подготовки будущих учителей предмета «Воспитание».*

Ключевые слова: *педагогическая деонтология, деонтологическая подготовка, учитель предмета «Воспитание», профессиональный долг, нравственная ответственность, деонтологическая компетентность, современные педагогические технологии, проблемное обучение, кейс-метод, рефлексивный подход, цифровое образование, профессиональная этика.*

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni va sifatini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ma’naviy-axloqiy fazilatlarini mustahkamlashni talab etmoqda. Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat o‘z fanini chuqur biladigan mutaxassis, balki o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti, dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsata oladigan tarbiyachi sifatida

ham namoyon bo‘lishi lozim. Ayniqsa, tarbiya fani o‘qituvchisi faoliyatida kasbiy burch, axloqiy mas’uliyat, adolat, bag‘rikenglik, xolislik va inson qadr-qimmatini hurmat qilish kabi tamoyillar alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya fani o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, fuqarolik mas’uliyati, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik hamda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu fan o‘qituvchisining shaxsiy namunasi, muomala madaniyati, axloqiy pozitsiyasi va pedagogik qarorlari ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi tomonidan bildirilgan fikr, qo‘llanilgan baholash mezoni yoki muayyan vaziyatda qabul qilingan qaror o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi, jamoada tutgan o‘rni va ta’limga munosabatiga ta’sir qilishi mumkin.

Mazkur jihatlar bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida pedagogik deontologiya masalalariga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Deontologiya muayyan kasb egasining burchi, majburiyatlari va faoliyatini tartibga soluvchi axloqiy me’yorlarni o‘rganuvchi yo‘nalish sifatida talqin qilinadi. Pedagogik deontologiya esa o‘qituvchining kasbiy faoliyatida amal qilishi zarur bo‘lgan axloqiy talablar, mas’uliyat me’yorlari, o‘quvchi shaxsiga munosabat va pedagogik xatti-harakatlarning ma’naviy asoslarini qamrab oladi.

Bo‘lajak o‘qituvchining deontologik tayyorgarligi faqat pedagogik etika qoidalarini bilish bilan cheklanmaydi. U mazkur qoidalarni real pedagogik vaziyatlarda qo‘llash, murakkab axloqiy muammolarni tahlil qilish, manfaatlar to‘qnashuvi sharoitida xolis qaror qabul qilish va o‘z faoliyatining oqibatlarini oldindan baholash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Demak, deontologik tayyorgarlik bilim, qadriyat, kasbiy munosabat va amaliy xulq-atvorning o‘zaro uyg‘unligi asosida rivojlanadi.

An’anaviy ta’limda pedagogik etika va o‘qituvchining kasbiy burchi ko‘pincha nazariy tushunchalar, ma’ruza materiallari va axloqiy qoidalarni o‘zlashtirish orqali o‘rgatiladi. Bunday yondashuv zarur bilimlarni shakllantirsa-da, ayrim hollarda ularni amaliy faoliyatga ko‘chirish, murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va o‘z xatti-harakatlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin. Shu bois bo‘lajak pedagoglarning deontologik tayyorgarligini shakllantirishda faol, interfaol, refleksiv va raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta’lim oluvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki muammolarni tahlil qiluvchi, mustaqil fikrlovchi, hamkorlik qiluvchi va qarorlarining natijalarini baholovchi faol ishtirokchi sifatida namoyon etadi. Xususan, keys-stadi, rolli o‘yinlar, muammoli ta’lim, munozara, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va refleksiv tahlil bo‘lajak

o‘qituvchilarga kasbiy faoliyatda uchrashi mumkin bo‘lgan axloqiy ziddiyatlarni xavfsiz o‘quv muhitida o‘rganish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik deontologik tayyorgarlikni ilmiy jihatdan asoslashda kasbiy etika, pedagogik mahorat, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, refleksiv faoliyat va tajriba asosida o‘rganish nazariyalariga murojaat qilish muhimdir. Ushbu ilmiy yo‘nalishlar o‘qituvchining kasbiy faoliyati faqat bilim berish bilan chegaralanmasligi, balki axloqiy mas’uliyat, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish va o‘quvchi shaxsiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ham talab etishini ko‘rsatadi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy burch va axloqiy mas’uliyat masalalarini tahlil qilishda o‘qituvchining kasbiy maqomi, jamiyat oldidagi vazifalari va o‘quvchi shaxsiga munosabati muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. UNESCO va Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan 1966-yilda qabul qilingan Recommendation concerning the Status of Teachers hujjatida o‘qituvchilik kasbining jamiyatdagi o‘rni, pedagoglarning kasbiy huquqlari, mas’uliyati va ta’lim sifatini ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu hujjat pedagogik faoliyatni ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq kasb sifatida tushunishga yordam beradi.

John Deweyning How We Think asarida fikrlash, muammolarni tahlil qilish va tajribani anglash jarayonlariga e’tibor qaratiladi. Ushbu qarashlar bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik vaziyatlarni yuzaki baholashdan ko‘ra, ularning sabablarini aniqlash, muqobil yechimlarni solishtirish va qarorlarning oqibatlarini tahlil qilishga o‘rgatishda muhim nazariy asos bo‘la oladi. Deontologik tayyorgarlik nuqtayi nazaridan bunday yondashuv o‘qituvchining axloqiy qarorlarini ongli ravishda qabul qilishiga xizmat qiladi.

Donald Schönning The Reflective Practitioner asarida kasbiy faoliyat davomida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, tajribani qayta anglash va refleksiya orqali amaliyotga tuzatishlar kiritish masalalari yoritilgan. Bu yondashuv bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining o‘z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, yo‘l qo‘yilgan xatolarni anglash va kelgusidagi faoliyatini takomillashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ahamiyatlidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasini pedagogik hodisalarni tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida o‘rganish tashkil etadi. Mazkur yondashuvlar bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini alohida bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki kasbiy faoliyatda namoyon bo‘ladigan yaxlit sifatlar majmui sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tizimli yondashuv deontologik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniqlashga xizmat qiladi. Unga ko‘ra, kasbiy-axloqiy bilimlar, qadriyatlar, muloqot ko‘nikmalari, qaror qabul qilish qobiliyati va refleksiv faoliyat bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona pedagogik tizim doirasida shakllantirilishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘zlashtirilgan bilimlarning amaliy vaziyatlarda qo‘llanishiga ustuvor ahamiyat beradi. Masalan, bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik odob qoidalarini bilishi bilan birga, o‘quvchi bilan kelishmovchilik yuzaga kelganida uning fikrini tinglash, vaziyatni xolis baholash, shaxsiy qadr-qimmatni kamsitmaydigan yechimni tanlash va qarorini asoslab berish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lajak pedagoglarning individual xususiyatlari, axloqiy qarashlari, muloqot uslubi va kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bu yondashuv talabalarda tashqi nazorat bilangina cheklanmaydigan, balki ichki e’tiqod va ongli mas’uliyatga asoslangan kasbiy xulq-atvorni rivojlantirishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini rivojlantirishda alohida metoddan foydalanishdan ko‘ra, o‘zaro to‘ldiruvchi texnologiyalar, metodlar va vositalar majmuasini qo‘llash maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Bunda nazariy tushunchalarni o‘rgatish, real hayotga yaqin pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, kasbiy xatti-harakatlarni mashq qilish va refleksiv baholash izchil tashkil etilishi zarur.

1. Muammoli ta’lim texnologiyasi

Muammoli ta’lim bo‘lajak pedagoglarda mustaqil fikrlash, axloqiy muammolarni aniqlash va asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyada talabalarga tayyor xulosa berish o‘rniga, turli yechimlarga ega bo‘lgan pedagogik muammolar taqdim etiladi.

Masalan, tarbiya darsida bir o‘quvchi sinfdoshining fikrini masxara qilgan vaziyatni olaylik. Bo‘lajak o‘qituvchi bunday holatda qanday yo‘l tutishi kerak? O‘quvchini darhol jazolash, butun sinf oldida tanbeh berish yoki vaziyat sabablarini aniqlab, tarbiyaviy suhbat tashkil etish variantlari muhokama qilinadi. Talabalar har bir qarorning ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qilib, o‘quvchining qadr-qimmati, sinf xavfsizligi, adolat va tarbiyaviy maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni aniqlashga harakat qiladilar.

Muammoli ta’limni samarali tashkil etish uchun quyidagi bosqichlarga amal qilish mumkin:

1. Pedagogik-axloqiy muammoni taqdim etish.

2. Muammoning sabablarini aniqlash va ishtirokchilar manfaatlarini o‘rganish.

3. Muqobil yechimlarni ishlab chiqish.

4. Yechimlarni kasbiy etika va pedagogik burch nuqtayi nazaridan baholash.

5. Tanlangan qarorni asoslash va kutiladigan oqibatlarni muhokama qilish.

Mazkur jarayon talabalarga axloqiy qarorlar doimo vaziyatning xususiyatlarini hisobga olish, o‘quvchi manfaatlarini himoya qilish va pedagogik mas’uliyatni anglashni talab etishini tushunishga yordam beradi.

2. Keys-stadi texnologiyasi

Keys-stadi, ya’ni vaziyatli tahlil metodi deontologik tayyorgarlikni rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Ushbu metod real yoki o‘quv maqsadida ishlab chiqilgan pedagogik holatlarni batafsil o‘rganish, muammoni aniqlash va dalillarga asoslangan yechim taklif qilishni nazarda tutadi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari uchun quyidagi mazmundagi keyslarni ishlab chiqish mumkin:

- o‘quvchilarni baholashda xolislikni ta’minlash;
- o‘quvchining shaxsiy muammosi haqidagi ma’lumotni sir saqlash;
- ota-onaning o‘qituvchidan asossiz imtiyoz talab qilishi;
- sinfdagi kamsitish yoki masxara qilish holatiga munosabat bildirish;
- ijtimoiy tarmoqlarda o‘quvchi haqidagi ma’lumotlarni tarqatish;
- pedagogning shaxsiy qarashlari va kasbiy majburiyatlari o‘rtasida ziddiyat yuzaga kelishi.

Masalan, ota-ona farzandiga boshqa o‘quvchilarga nisbatan yuqoriroq baho qo‘yishni so‘rasa, bo‘lajak o‘qituvchi ushbu talabni kasbiy etika, xolis baholash va teng munosabat tamoyillari asosida tahlil qilishi lozim. Talabalar muammoni aniqlash, tomonlarning manfaatlarini ajratish, tegishli axloqiy me’yorlarni belgilash va qarorni asoslash orqali kasbiy mas’uliyatni anglashga o‘rganadilar.

Keys-stadi metodining muhim jihati shundaki, u talabalardan faqat “to‘g‘ri” javobni topishni emas, balki qarorning sabablarini tushuntirishni ham talab etadi. Shu tariqa kasbiy-axloqiy mulohaza yuritish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini mashq qilish uchun sharoit yaratiladi.

3. Rolli o‘yinlar va pedagogik vaziyatlarni modellashtirish

Rolli o‘yinlar talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yaqin sharoitlarda faol ishtirok etishga undaydi. Bunda talabalar o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona, sinf rahbari yoki pedagogik kengash a’zosi rolini bajarib, turli nuqtayi nazarlarni tushunishga harakat qiladilar.

Masalan, “Ota-ona bilan ziddiyatli muloqot”, “Sinfda kamsitish holatining oldini olish”, “O‘quvchining shaxsiy sirini himoya qilish” kabi mavzularda rolli o‘yinlar tashkil etish mumkin. Har bir mashg‘ulotdan keyin ishtirokchilar o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilib, muloqotda qaysi axloqiy tamoyillarga amal qilinganini va qaysi jihatlarni yaxshilash kerakligini muhokama qiladilar.

Ushbu metod empatiya, tinglash madaniyati, hissiyotlarni boshqarish, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va pedagogik taktni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shu bilan birga, rolli o‘yinlar davomida talabalar o‘quvchini kamsitish, uning shaxsiy xususiyatlarini masxara qilish yoki muammoni omma oldida oshkor etish kabi xatti-harakatlarning ehtimoliy oqibatlarini tahlil qiladilar.

XULOSA

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini ta’minlash pedagog kadrlar tayyorlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki mazkur fan o‘qituvchisining kasbiy faoliyati o‘quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda, ularning axloqiy qarashlari, ijtimoiy mas’uliyati, insonlarga munosabati va xulq-atvorini shakllantirish bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarda kasbiy burchni anglash, axloqiy mas’uliyatni his etish, adolatli qaror qabul qilish va o‘quvchi shaxsini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Maqolada amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida deontologik tayyorgarlikni shakllantirish faqat kasbiy etika qoidalarini o‘rgatish bilan cheklanmasligi, balki ushbu qoidalarni pedagogik faoliyatda qo‘llash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini baholashni ham qamrab olishi lozimligi asoslandi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini rivojlantirishda muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar, munozara, loyiha texnologiyasi va refleksiv yondashuvdan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu metodlar talabalarning mustaqil fikrlashi, kasbiy-axloqiy muammolarni aniqlashi, turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilishi va asoslangan qaror qabul qilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Raqamli ta’lim vositalari esa mazkur jarayonni interaktiv tashkil etish, mustaqil ta’limni rivojlantirish va zamonaviy pedagogik vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. – Boston: D. C. Heath and Company, 1933.

2. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.

3. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.

4. Rogers C. R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. – Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969.

5. UNESCO; International Labour Organization. Recommendation concerning the Status of Teachers. – Paris: UNESCO, 1966.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

7. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-901-son, 2024-yil 1-fevral.

8. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. – Paris: OECD, 2019.

9. PHILOLOGY, LINGUISTICS, LITERATURE, TRANSLATION STUDIES AND MEDIA.

TECHNOLOGY IN VOCABULARY LEARNING IN EFL CLASSROOMS

Djamalitdinova Sitora Xusniddinovna
djamalitdinovasitora2403@gmail.com

Annotation: *This article examines the role of digital technologies in supporting vocabulary acquisition in English as a Foreign Language (EFL) classrooms. Based on a review of existing research, it explores how digital flashcards, captioned videos, and concept-mapping tools contribute to vocabulary recognition, retention, and meaningful language use. Particular attention is given to retrieval practice, spaced repetition, learner engagement, and the importance of constructive feedback. The analysis suggests that successful vocabulary development depends not merely on the availability of technological resources but also on how effectively they are incorporated into teaching activities. Furthermore, differences in learners' prior knowledge, instructional approaches, and assessment methods influence the outcomes of technology-supported learning. The article proposes a structured approach combining vocabulary exposure, active recall, contextual practice, and delayed assessment. It emphasizes the importance of selecting appropriate digital resources according to learners' needs and classroom conditions while identifying areas requiring further investigation.*

Keywords*: EFL vocabulary learning, educational technology, digital flashcards, captioned videos, concept mapping, vocabulary retention, spaced repetition.*

Introduction

Although technology-assisted vocabulary learning has received considerable research attention, several issues remain unresolved. Reviews by Okumuş Dağdeler [10] and Simonnet et al. highlight the diversity of digital learning approaches and the methodological challenges involved in evaluating their effectiveness. In addition, learners' existing vocabulary knowledge and self-regulation abilities may influence their responses to technology-supported instruction, as discussed in studies by Boroughani et al. [1] and Ye et al. Differences in participants, instructional procedures, and assessment methods make it difficult to establish which technological approaches are consistently more effective across different learning environments.

Against this background, the present article reviews selected studies on the application of digital technologies in EFL vocabulary learning, with particular attention to digital flashcards, captioned videos, and concept mapping. It examines the relationship between technological tools, vocabulary retrieval, spaced practice, and contextual language use. Rather than reporting the results of a new classroom experiment, the article critically discusses existing research findings and their implications for teaching. Its main purpose is to identify practical considerations for integrating digital resources into vocabulary instruction and to propose a classroom learning sequence that combines active recall, meaningful vocabulary use, feedback, and delayed assessment.

Literature Review

Vocabulary learning has attracted considerable attention in foreign language education because lexical knowledge plays a significant role in developing learners' communicative competence. Researchers have examined vocabulary acquisition from different perspectives, including cognitive processes, instructional strategies, and the application of technological resources. Nation[9] describes vocabulary knowledge as a combination of form, meaning, and use, emphasizing that learners need to develop both receptive and productive knowledge. This perspective suggests that effective vocabulary instruction should extend beyond recognizing unfamiliar words and provide opportunities to apply them appropriately in different communicative situations. The importance of repeated exposure and active engagement in vocabulary learning has been explored in several studies. Karpicke and Roediger demonstrated that retrieving previously learned information contributes significantly to long-term retention. Similarly, Kim and Webb [4] through a meta-analysis of second-language learning research, identified positive effects of spaced practice, particularly when learners' knowledge was assessed after a period of time. These findings indicate that vocabulary learning activities should encourage students to recall words independently rather than depend exclusively on repeated exposure to their meanings. Furthermore, Laufer and Hulstijn[5] introduced the concept of task-induced involvement, suggesting that vocabulary acquisition is influenced by the cognitive demands associated with learning activities, including need, search, and evaluation.

With the increasing availability of digital learning resources, researchers have investigated how technological applications can support vocabulary development. Nakata[8] examined several computer-based flashcard programs and highlighted differences in their instructional features. The study suggests that the effectiveness of digital flashcards depends not only on the software itself but also on how

vocabulary items are presented, reviewed, and retrieved. Xodabande et al. compared digital flashcards with traditional vocabulary learning approaches among university students and reported stronger receptive academic vocabulary performance among learners using digital flashcards. However, these findings do not necessarily demonstrate equivalent improvements in productive vocabulary skills. Other researchers have considered the relationship between technology-supported learning and students' ability to regulate their own learning processes. Boroughani et al. investigated mobile-assisted academic vocabulary learning using digital flashcards and found improvements in vocabulary learning outcomes and self-regulatory capacity among university students. Their findings indicate that technological tools can support vocabulary development when combined with opportunities for monitoring progress and organizing independent learning activities. Nevertheless, differences in instructional procedures should be considered when interpreting the effects of particular applications.

In addition to flashcards, multimedia resources have been examined as a means of presenting vocabulary in meaningful contexts. Montero Perez et al. investigated the effects of captioned videos on second-language listening and vocabulary learning.[7] Their findings provide evidence that captions can facilitate vocabulary acquisition by connecting spoken language with its written representation. Digital concept mapping represents another instructional approach. Mellati and Akbarian [6] explored the integration of technology-based concept mapping into EFL vocabulary instruction and reported positive learning outcomes. However, the combination of concept mapping, collaborative activities, and digital communication makes it difficult to identify the independent contribution of each instructional element. Learner characteristics also influence the effectiveness of technology-assisted vocabulary instruction. Ye et al. examined digital flashcards and video-based vocabulary learning in relation to self-regulation and prior vocabulary knowledge. Their findings revealed differences between instructional approaches and indicated that learning support did not influence all aspects of vocabulary knowledge equally. These results emphasize the importance of considering learners' existing abilities and the specific vocabulary skills being developed. Broader reviews have also addressed the opportunities and limitations associated with educational technology. Okumuş Dağdeler examined research on mobile-assisted vocabulary learning, while Simonnet et al. [10] reviewed studies of technology-assisted vocabulary learning tools and identified methodological challenges in the existing literature. Chun et al. [2] further emphasized the importance of considering the relationship between technology, language use, and instructional objectives. Taken together, these studies suggest that the educational value of digital tools

depends on their integration into appropriately designed learning activities. Despite the generally encouraging findings, existing studies differ in their participants, instructional conditions, duration, and methods of vocabulary assessment. Consequently, improvements in word recognition cannot automatically be interpreted as improvements in independent vocabulary production or long-term retention. This highlights the need for a critical examination of how digital learning tools support different dimensions of vocabulary knowledge and how their effectiveness can be evaluated in EFL classrooms.

Research Methodology

The present study employs a qualitative, literature-based research approach to examine the application of digital technologies in EFL vocabulary learning. A narrative literature review was selected because the main objective is to analyze and interpret existing scholarly findings rather than conduct an experimental investigation or collect new data from language learners.

The review draws on 13 academic sources included in the article's reference list, comprising empirical investigations, theoretical contributions, and research reviews related to vocabulary acquisition and technology-supported language instruction. Particular attention was given to studies examining digital flashcards, captioned videos, concept-mapping applications, retrieval practice, spaced repetition, and learner self-regulation. The literature examination initially focused on studies by Mellati and Akbarian, Simonnet et al. and Ye et al.[13]. Further focused searches, conducted on 20 September 2026, considered research associated with digital vocabulary learning, educational applications, vocabulary retention, and independent learning strategies. Relevant materials were examined using information available through academic publishers, scholarly repositories, and accessible research manuscripts. The selected literature was analyzed through a thematic approach. The analysis focused on four interconnected areas: the theoretical foundations of vocabulary acquisition, the instructional functions of digital technologies, learner-related factors affecting vocabulary development, and the methods used to assess learning outcomes. This organization provided a framework for comparing the pedagogical implications of different technological approaches without assuming that all studies investigated identical learning conditions. Particular attention was also given to the distinction between receptive and productive vocabulary knowledge. Drawing on Nation's framework[9], the analysis considered whether reported outcomes related primarily to word recognition, independent recall, contextual vocabulary use, or longer-term retention. Findings concerning retrieval practice and spaced learning were interpreted in

relation to the contributions of Karpicke and Roediger and Kim and Webb [4]. A comparative examination was undertaken to identify similarities and differences in the instructional approaches described in the selected studies. The analysis considered the learning activities, characteristics of participants, comparison conditions, and assessment procedures reported by the researchers. Methodological limitations were also considered when interpreting the findings, particularly where differences in instructional support or learning environments could influence the reported outcomes. As a selective narrative review, the present study does not employ statistical meta-analysis or claim to provide an exhaustive evaluation of all published research in this field. No new classroom intervention, questionnaire, or experimental assessment was conducted. Instead, conclusions were developed through the critical interpretation and thematic synthesis of existing scholarly evidence. Based on this analysis, the study proposes pedagogical considerations for integrating digital vocabulary learning resources into EFL instruction. These considerations emphasize the relationship between active vocabulary retrieval, spaced revision, contextual practice, corrective feedback, and delayed assessment. The proposed instructional sequence is presented as a practical recommendation derived from the reviewed literature rather than as an experimentally validated teaching model.

Results and Discussion

The analysis of the reviewed studies indicates that digital technologies can positively influence vocabulary acquisition in EFL classrooms. However, their effectiveness depends on instructional methods, learners' individual characteristics, and assessment procedures. The findings suggest that digital tools can support vocabulary recognition, retention, and contextual language use when integrated into well-structured learning activities. Research by Xodabande et al. demonstrated that digital flashcards improved students' receptive academic vocabulary knowledge compared with traditional learning methods. Similarly, Boroughani et al. reported positive outcomes in vocabulary development and self-regulated learning through mobile-assisted activities. These findings suggest that digital flashcards can encourage independent practice and regular vocabulary revision.

The importance of active recall and repeated practice was emphasized by Karpicke and Roediger and Kim and Webb. Their findings indicate that retrieval practice and spaced repetition contribute to long-term learning. Therefore, vocabulary activities should provide learners with opportunities to recall previously studied words at different intervals rather than rely exclusively on memorization. Multimedia technologies also offer advantages for vocabulary development.

Montero Perez et al. found that captioned videos could facilitate vocabulary acquisition by connecting spoken and written language. Mellati and Akbarian \[6\] reported positive results from technology-supported concept-mapping activities. These approaches may help learners understand relationships between words and practise vocabulary in meaningful contexts. Nevertheless, the effectiveness of digital resources may vary according to learners' prior knowledge and learning strategies. Ye et al. dentified differences in vocabulary learning outcomes associated with technological approaches and self-regulation support. Furthermore, Simonnet et al. highlighted methodological limitations in existing research, suggesting that differences in instructional conditions and assessment methods should be considered when interpreting results. The findings also have practical implications for EFL teachers. Combining digital flashcards, contextual learning activities, and regular feedback may create more effective opportunities for vocabulary development. Vocabulary assessment should examine not only immediate word recognition but also independent recall and long-term retention. As Nation \[9\] emphasizes, vocabulary knowledge involves understanding word form, meaning, and use. Overall, the reviewed studies suggest that digital technologies can enhance vocabulary learning when supported by appropriate teaching strategies. However, further research is necessary to determine their long-term effectiveness and their contribution to learners' ability to use newly acquired vocabulary in authentic communication.

Conclusion

The present study highlights the importance of integrating digital technologies into vocabulary instruction in EFL classrooms. The reviewed literature indicates that digital flashcards, captioned videos, and concept-mapping tools can support vocabulary acquisition by providing opportunities for active learning, regular revision, and contextual language use. The findings also emphasize that the effectiveness of technological resources depends on instructional strategies rather than the tools themselves. Retrieval practice and spaced repetition play important roles in improving vocabulary retention, while meaningful activities and feedback help learners develop their ability to use newly acquired words appropriately. Furthermore, teachers should consider learners' individual needs, language proficiency, and access to digital resources when selecting technological tools. Vocabulary assessment should focus not only on immediate recognition but also on long-term retention and practical language use. Overall, technology-supported vocabulary instruction offers promising opportunities for EFL education. However,

further research is needed to examine its long-term effectiveness and identify the most appropriate approaches for different learning environments.

References

1. Boroughani T., Behshad N., Xodabande I. Mobile-assisted academic vocabulary learning with digital flashcards: Exploring the impacts on university students' self-regulatory capacity // Frontiers in Psychology. – 2023. – Vol. 14. – Article 1112429. – https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1112429.

2. Chun D., Kern R., Smith B. Technology in language use, language teaching, and language learning // The Modern Language Journal. – 2016. – Vol. 100, Suppl. 1. – P. 64–80. – https://doi.org/10.1111/modl.12302.

3. Karpicke J. D., Roediger H. L. III. The critical importance of retrieval for learning // Science. – 2008. – Vol. 319, No. 5865. – P. 966–968. – https://doi.org/10.1126/science.1152408.

4. Kim S. K., Webb S. The effects of spaced practice on second language learning: A meta-analysis // Language Learning. – 2022. – Vol. 72, No. 1. – P. 269–319. – https://doi.org/10.1111/lang.12479.

5. Laufer B., Hulstijn J. Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement // Applied Linguistics. – 2001. – Vol. 22, No. 1. – P. 1–26. – https://doi.org/10.1093/applin/22.1.1.

6. Mellati M., Akbarian I. Integrating technology into EFL contexts to enhance vocabulary learning // International Journal of TESOL Studies. – 2026. – Vol. 8, No. 3. – P. 48–66. – https://doi.org/10.58304/ijts.250805.

7. Montero Perez M., Van Den Noortgate W., Desmet P. Captioned video for L2 listening and vocabulary learning: A meta-analysis // System. – 2013. – Vol. 41, No. 3. – P. 720–739. – https://doi.org/10.1016/j.system.2013.07.013.

8. Nakata T. Computer-assisted second language vocabulary learning in a paired-associate paradigm: A critical investigation of flashcard software // Computer Assisted Language Learning. – 2011. – Vol. 24, No. 1. – P. 17–38. – https://doi.org/10.1080/09588221.2010.520675.

9. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – https://doi.org/10.1017/CBO9781139858656.

10. Okumuş Dağdeler K. A systematic review of mobile-assisted vocabulary learning research // Smart Learning Environments. – 2023. – Vol. 10. – Article 19. – https://doi.org/10.1186/s40561-023-00235-z.

11. Simonnet E., Loiseau M., Lavoué É. A systematic literature review of technology-assisted vocabulary learning // Journal of Computer Assisted Learning. – 2025. – Vol. 41, No. 1. – Article e13096. – https://doi.org/10.1111/jcal.13096.

12. Xodabande I., Iravi Y., Mansouri B., Matinparsa H. Teaching academic words with digital flashcards: Investigating the effectiveness of mobile-assisted vocabulary learning for university students // Frontiers in Psychology. – 2022. – Vol. 13. – Article 893821. – https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.893821.

13. Ye J., Zhang P., Kasprowicz R., Tissot C. Technology-enhanced vocabulary learning: The role of self-regulation and prior knowledge // Language Learning & Technology. – 2025. – Vol. 29, No. 1. – P. 1–31. https://doi.org/10.64152/10125/73640.

MAQOLLARNING SEMANTIK VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI (NEMIS VA O‘ZBEK MAQOLLARI)

Tulusova Yulduz Dilmurod qizi
Samarqand davlat chet tillari instituti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nemis va o‘zbek maqollarining semantik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Maqollarning mazmuniy tuzilishi, to‘g‘ri va ko‘chma ma’nolari, obrazlilik xususiyatlari hamda nutq jarayonidagi kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqollarda xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy-me’yoriy qarashlari va milliy-madaniy qadriyatlarining ifodalanishi ko‘rib chiqiladi. Nemis va o‘zbek tillaridagi maqollar misolida umumiy insoniy qadriyatlarning o‘xshashligi hamda ularning milliy-madaniy ifodalanishidagi farqlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari maqollarning faqatgina tayyor til birligi emas, balki muayyan kommunikativ vaziyatda ma’lum pragmatik maqsadni amalga oshiruvchi vosita ekanligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *nemis maqollari, o‘zbek maqollari, semantik xususiyat, pragmatik xususiyat, maqol, frazeologiya, nutq funksiyasi, milliy-madaniy xususiyat, obrazlilik.*

Аннотация. *В данной статье исследуются семантические и прагматические особенности немецких и узбекских пословиц в сопоставительном аспекте. Анализируются смысловая структура пословиц, их прямые и переносные значения, образность, а также коммуникативные функции в речи. Особое внимание уделяется отражению в пословицах исторического опыта народа, мировоззрения, нравственных норм и национально-культурных ценностей. На материале немецких и узбекских пословиц выявляются сходства в выражении общечеловеческих ценностей и различия в их национально-культурной репрезентации. Результаты исследования показывают, что пословицы являются не только устойчивыми языковыми единицами, но и важными средствами реализации определённой прагматической цели в конкретной коммуникативной ситуации.*

Ключевые слова: *немецкие пословицы, узбекские пословицы, семантические особенности, прагматические особенности, пословица, фразеология, речевая функция, национально-культурная специфика, образность.*

Abstract. *This article examines the semantic and pragmatic features of German and Uzbek proverbs from a comparative perspective. It analyzes the semantic structure of proverbs, their literal and figurative meanings, imagery, and communicative functions in speech. Particular attention is paid to the representation of historical experience, worldview, moral norms, and national-cultural values in proverbs. German and Uzbek proverbs are compared in order to identify similarities in the expression of universal human values as well as differences in their national and cultural representation. The study demonstrates that proverbs are not merely fixed linguistic units but also important communicative means used to achieve particular pragmatic purposes in specific speech situations.*

Keywords: *German proverbs, Uzbek proverbs, semantic features, pragmatic features, proverb, phraseology, speech function, national-cultural specificity, imagery.*

KIRISH

Maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va madaniy qadriyatlarini qisqa, lo‘nda hamda obrazli shaklda ifodalovchi paremiologik birliklardir. Ular avloddan avlodga o‘tib, jamiyatning ma’naviy tajribasini saqlash va yetkazish vazifasini bajaradi. Shu sababli maqollarni faqat til birliklari sifatida emas, balki muayyan xalqning madaniy xotirasini aks ettiruvchi birliklar sifatida ham o‘rganish muhimdir.

Maqollarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning ixcham shakl orqali keng mazmunni ifodalashidir. Masalan, nemis tilidagi „Übung macht den Meister“ maqoli so‘zma-so‘z “Mashq ustani yaratadi” ma’nosini bildiradi. Uning umumiy mazmuni esa mahorat va muvaffaqiyat doimiy mashq hamda mehnat orqali shakllanishini ifodalaydi. O‘zbek tilidagi “Mehnatning tagi rohat” maqolida ham mehnat va uning natijasi o‘rtasidagi bog‘liqlik ifodalanadi. Mazkur maqollar turli tillarga mansub bo‘lishiga qaramay, insonning mehnatsevarligi va harakatiga ijobiy munosabatni aks ettiradi.

Maqollarning mazmunini to‘liq anglash uchun faqat ularning lug‘aviy ma’nosini bilish yetarli emas. Maqol muayyan vaziyatda, ma’lum kommunikativ maqsad asosida qo‘llanadi. Shu jihatdan uning pragmatik xususiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maqol suhbat jarayonida maslahat, ogohlantirish, tanbeh, dalillash, baholash, tasalli berish yoki xulosalash vazifasini bajarishi mumkin.

Nemis va o‘zbek tillari genealogik jihatdan turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, ularning maqollarida insoniy munosabatlar, mehnat, vaqt, bilim, do‘stlik, halollik, sabr-toqat kabi umumiy mavzular keng uchraydi. Biroq mazkur

tushunchalarning ifodalanish shakli va obrazlar tizimida milliy-madaniy farqlar namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi nemis va o‘zbek maqollarining semantik hamda pragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- nemis va o‘zbek maqollarining semantik xususiyatlarini aniqlash;
- maqollarda to‘g‘ri va ko‘chma ma’noning munosabatini tahlil qilish;
- maqollarning asosiy tematik guruhlarini belgilash;
- maqollarning nutqdagi pragmatik funksiyalarini aniqlash;
- nemis va o‘zbek maqollaridagi milliy-madaniy komponentlarni qiyoslash;
- umumiy insoniy qadriyatlarning ikki tilda ifodalanish xususiyatlarini ko‘rsatish.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Maqollar tilshunoslik, folklorshunoslik, paremiologiya va frazeologiyaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Ularning mazmuniy, strukturaviy va funksional xususiyatlari turli tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan.

O‘zbek paremiologiyasida Sh. Shomaqsudov va Sh. Shorahmedovlarning maqollarni to‘plash va izohlashga bag‘ishlangan ishlari muhim manbalardan hisoblanadi [1]. T. Mirzayev, A. Musoqulov va B. Sarimsoqov tomonidan tayyorlangan “O‘zbek xalq maqollari” to‘plami o‘zbek xalq maqollarining katta qismini tizimli ravishda jamlagan muhim manbadir [2]. Ushbu manbalar o‘zbek maqollarining tematik va mazmuniy xususiyatlarini tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Nemis paremiologiyasini o‘rganishda Wolfgang Miederning ishlari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchi maqollarni xalqning an’anaviy bilim va tajribasini ifodalovchi til birliklari sifatida ko‘rib, ularning tarixiy va zamonaviy nutqdagi qo‘llanishiga e’tibor qaratadi [3]. Uning “Andere Zeiten, andere Lehren” asarida maqollarning turli davrlardagi qo‘llanishi va mazmuniy o‘zgarishlari tahlil qilingan [4].

G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi ham maqollarning obrazli va ko‘chma ma’nolarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘la oladi [5]. Tadqiqotchilar inson tafakkurida mavhum tushunchalarning ko‘pincha konkret obrazlar orqali ifodalanishini ko‘rsatadi.

V. N. Teliyaning frazeologiya va lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlari esa turg‘un birliklarda milliy-madaniy ma’noning shakllanish mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi [6]. Shu nuqtayi nazardan maqol tarkibidagi obrazlar,

ramzlar va milliy konseptlarni o‘rganish maqolning faqat lug‘aviy mazmunini emas, balki uning madaniy mazmunini ham ochib beradi.

Maqollarning semantik tabiatini o‘rganishda N. R. Norrickning paremiologik tadqiqotlari ham muhim o‘rin tutadi. Olim maqollarning qisqa, umumlashgan va kontekstga bog‘liq ma’no ifodalash xususiyatlarini tahlil qiladi [7].

Demak, mavjud ilmiy adabiyotlar maqollarni semantik, strukturaviy, lingvokulturologik va pragmatik jihatdan o‘rganish uchun yetarli nazariy asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, semantik, pragmatik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot materiali sifatida nemis va o‘zbek tillarida keng qo‘llanadigan maqollar tanlab olindi. Ular mazmuni va kommunikativ vazifasiga ko‘ra mehnat, bilim, vaqt, do‘stlik, sabr-toqat, ehtiyotkorlik va insoniy munosabatlar kabi tematik guruhlarga ajratildi.

Semantik tahlilda maqollarning:

lug‘aviy ma’nosi;

ko‘chma ma’nosi;

umumlashtiruvchi ma’nosi;

obrazlilik xususiyati;

konseptual mazmuni

e’tiborga olindi.

Pragmatik tahlilda esa maqolning muayyan nutq vaziyatida qanday maqsadda ishlatilishi, so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabatga qanday ta’sir ko‘rsatishi hamda qanday kommunikativ vazifani bajarishi o‘rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Maqollarning semantik xususiyatlari

Maqollarning semantik xususiyati, avvalo, ularning umumlashgan mazmun ifodalashida namoyon bo‘ladi. Maqol konkret bir hodisa haqida gapirgandek ko‘rinsa-da, ko‘pincha umumiy hayotiy qonuniyatni ifodalaydi.

Masalan:

„Aller Anfang ist schwer.“ [8]

Mazkur maqolning so‘zma-so‘z ma’nosi “Har bir boshlanish qiyin” shaklida bo‘lsa, umumiy ko‘chma ma’nosi har qanday yangi ishning dastlabki bosqichi qiyinchilik bilan kechishini anglatadi.

O‘zbek tilidagi “Boshlanishi qiyin, oxiri rohat” mazmunidagi maqollar ham shunga yaqin semantik mazmunni ifodalaydi. Bu yerda ikki tilda ham boshlanish va qiyinchilik o‘rtasidagi bog‘liqlik umumlashtirilgan.

Maqollarda semantik ma’no ko‘pincha obrazlar orqali ifodalanadi. Masalan:

„Viele Köche verderben den Brei.“ [8]

Bu maqolning to‘g‘ridan-to‘g‘ri mazmuni “Ko‘p oshpaz bo‘tqani buzadi” degan ma’noni bildiradi. Biroq uning ko‘chma ma’nosi bir ishga haddan tashqari ko‘p odam aralashsa, ishning sifati pasayishi yoki tartibsizlik yuzaga kelishi mumkinligini bildiradi.

O‘zbek tilida “Ko‘pdan quyon qochib qutulmas” kabi maqollarda esa ko‘pchilik, hamjihatlik va jamoaviy harakat tushunchalari boshqa obraz orqali ifodalanadi. Bu ikki maqol bevosita ekvivalent bo‘lmasa-da, ularning qiyosiy tahlili turli madaniyatlarda “ko‘pchilik” tushunchasining turlicha baholanishini ko‘rsatadi.

2. Mehnat konseptining ifodalanishi

Mehnat mavzusi ham nemis, ham o‘zbek maqollarida keng uchraydi.

Nemis tilida:

„Übung macht den Meister.“ [8]

Ushbu maqolda muntazam mashq va tajriba orqali mahoratga erishish g‘oyasi ilgari suriladi.

O‘zbek tilida:

“Mehnatning tagi rohat.” [2]

maqoli orqali mehnatning ijobiy natijasi ta’kidlanadi.

Har ikkala maqolning semantik markazida mehnat va natija munosabati mavjud. Farq shundaki, nemis maqolida asosiy urg‘u mashq va mahoratga, o‘zbek maqolida esa mehnat va uning natijasiga qaratilgan.

3. Vaqt konseptining ifodalanishi

Vaqt inson hayotining muhim kategoriyalaridan biri sifatida maqollarda ham keng ifodalanadi.

Nemis tilidagi:

„Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.“ [8]

maqoli insonni ishni o‘z vaqtida bajarishga undaydi.

Uning mazmuni o‘zbek tilidagi “Bugungi ishni ertaga qo‘yma” maqoliga juda yaqin.

Bu misol ikki xalq maqollarida umumiy insoniy tajriba va hayotiy prinsiplarning mavjudligini ko‘rsatadi. Har ikki maqolda ham vaqtni qadrlash, mas’uliyat va ishni kechiktirmaslik g‘oyasi ilgari suriladi.

4. Bilim va tajriba konsepti

Bilim va tajriba ham maqollarda muhim semantik guruhni tashkil qiladi.

Nemis tilida:

„Man lernt nie aus.“

maqoli insonning butun umri davomida bilim olishi mumkinligini ifodalaydi.

O‘zbek tilida esa “Bilmaganini so‘rab o‘rgangan — olim” kabi maqollar bilim olish va tajriba orttirishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Bu maqollarda bilim inson hayotining doimiy jarayoni sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, o‘zbek maqollarida kattalardan o‘rganish, tajriba va maslahatga murojaat qilish kabi madaniy komponentlar kuchliroq namoyon bo‘lishi mumkin.

5. Do‘stlik va insoniy munosabatlar

Maqollarda insonlar o‘rtasidagi munosabatlar ham alohida o‘rin egallaydi.

Nemis tilida:

„Ein Freund in der Not ist ein Freund in der Tat.“ [8]

maqoli haqiqiy do‘stning qiyin vaziyatda bilinishi haqidagi g‘oyani ifodalaydi.

O‘zbek tilidagi:

“Do‘st kulfatda bilinadi.”

maqoli ham ayni mazmunga ega.

Mazkur maqollar semantik jihatdan juda yaqin bo‘lib, ikki xalqning do‘stlik haqidagi qarashlarida umumiylik mavjudligini ko‘rsatadi. Har ikki holatda ham do‘stlik oddiy va qulay vaziyatda emas, balki qiyin vaziyatda namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi.

Maqollarning pragmatik xususiyatlari

Maqollarning pragmatik xususiyati ularning konkret kommunikativ vaziyatda ma’lum maqsad bilan ishlatilishida namoyon bo‘ladi. Maqol so‘zlovchining munosabatini bevosita yoki bilvosita ifodalashi mumkin.

Maqollarning asosiy pragmatik funksiyalarini quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Nasihat funksiyasi.

Maqol orqali so‘zlovchi tinglovchiga ma’lum tavsiya beradi.

Masalan:

„Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.“

Ushbu maqol ishni kechiktirmaslikka undaydi.

2. Ogohlantirish funksiyasi.

Maqol muayyan xatti-harakatning salbiy oqibatidan ogohlantirish uchun ishlatiladi.

„Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.“

Mazkur maqol boshqalarga zarar yetkazishga urinish oxir-oqibat insonning o‘ziga zarar keltirishi mumkinligi haqida ogohlantiradi.

O‘zbek tilidagi “Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan” maqoli ham shunga yaqin mazmunni ifodalaydi.

3. Baholash funksiyasi.

Maqol orqali so‘zlovchi shaxs yoki hodisaga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatini bildiradi.

Masalan, mehnatsevarlikni targ‘ib qiluvchi maqollar mehnatga ijobiy baho beradi, dangasalikni qoralovchi maqollar esa unga salbiy munosabatni bildiradi.

4. Dalillash funksiyasi.

Maqol suhbat davomida aytilgan fikrni kuchaytirish yoki unga dalil sifatida qo‘llanishi mumkin.

Masalan:

“U doim ishlarini oxirgi daqiqaga qoldiradi. Axir, ‘Bugungi ishni ertaga qo‘yma’, deb bejiz aytishmagan.”

Bu holatda maqol so‘zlovchining oldingi fikrini umumxalq tajribasi bilan mustahkamlaydi.

5. Tasalli berish funksiyasi.

Ayrim maqollar qiyin vaziyatdagi kishiga ruhiy dalda berish uchun ishlatiladi. Bunday holatda maqol tinglovchiga muayyan vaziyat vaqtinchalik ekanligini anglashga yordam beradi.

6. Xulosa funksiyasi.

Maqol suhbat yoki matnning oxirida umumiy xulosa sifatida kelishi mumkin. Bunda u oldingi fikrlarning mazmunini qisqa shaklda umumlashtiradi.

7. Maqollarda milliy-madaniy xususiyat

Maqollarning semantik mazmuni bilan bir qatorda, ularda milliy-madaniy komponent ham muhim o‘rin tutadi. Har bir xalq o‘z tarixiy tajribasi va turmush tarziga mos obrazlarni yaratadi.

O‘zbek maqollarida ota-ona, oila, mahalla, mehmondo‘stlik, non, mehnat, el, qo‘ni-qo‘shnichilik kabi tushunchalar ko‘p uchraydi. Bu obrazlar o‘zbek xalqining ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiradi.

Nemis maqollarida esa Arbeit, Zeit, Geld, Erfahrung, Ordnung kabi tushunchalar ko‘p uchraydi. Masalan:

„Zeit ist Geld.“

Ushbu maqolda vaqt va iqtisodiy qiymat o‘rtasidagi munosabat metaforik tarzda ifodalangan.

O‘zbek tilidagi “Vaqt — g‘animat” mazmunidagi qarashlar ham vaqtning qadrini ifodalasa-da, uning obrazli va madaniy ifodalanish usuli nemis tilidagi maqoldan farq qiladi.

Demak, maqollarning semantik mazmunida universal insoniy tajriba mavjud bo‘lsa, ularning obrazlarida milliy-madaniy xususiyatlar namoyon bo‘ladi.

8. Maqollarning metaforik xususiyati

Maqollarning obrazliligi ko‘pincha metafora asosida shakllanadi. Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, inson mavhum tushunchalarni konkret tajriba asosida tushunadi [5].

Masalan, nemis tilidagi:

„Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.“

maqolida “chuqur qazish” konkret harakat bo‘lsa, uning mazmuni boshqa insonga yomonlik qilish kabi mavhum tushunchani ifodalaydi.

O‘zbek tilidagi “Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan” maqolida ham ayni metaforik model kuzatiladi.

Bu holat maqollarning turli tillarda umumiy konseptual mexanizmlar asosida shakllanishi mumkinligini ko‘rsatadi.

9. Maqol va kontekst munosabati

Maqolning ma’nosi ko‘pincha kontekst orqali aniqlashadi. Bir maqol turli vaziyatlarda turli pragmatik vazifani bajarishi mumkin.

Masalan, „Übung macht den Meister“ maqoli o‘qituvchi tomonidan o‘quvchini rag‘batlantirish uchun ishlatilsa, u motivatsion funksiyani bajaradi. Agar u muvaffaqiyatsizlikka uchragan kishiga nisbatan ishlatilsa, tasalli yoki dalda funksiyasini bajarishi mumkin.

Demak, maqolning pragmatik ma’nosi uning lug‘aviy mazmunidan tashqari, kommunikativ vaziyat, so‘zlovchining maqsadi va tinglovchining maqomiga ham bog‘liq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlil natijasida nemis va o‘zbek maqollarining semantik hamda pragmatik jihatdan bir qator umumiy va farqli xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi.

Birinchidan, har ikki tilda maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va dunyoqarashini umumlashtirib ifodalaydi. Mehnat, bilim, vaqt, do‘stlik, sabr, halollik va insoniy munosabatlar kabi mavzular nemis va o‘zbek maqollarida keng uchraydi.

Ikkinchidan, maqollarning semantik mazmuni ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’no bilan cheklanmaydi. Ularning asosiy mazmuni ko‘chma, umumlashtirilgan va metaforik ma’no orqali yuzaga keladi.

Uchinchidan, maqollar nutqda muhim pragmatik vazifalarni bajaradi. Ular nasihat qilish, ogohlantirish, baholash, dalillash, tasalli berish, xulosa chiqarish va suhbatdoshga ta’sir ko‘rsatish kabi funksiyalarda qo‘llanadi.

To‘rtinchidan, maqollarning obrazlar tizimida milliy-madaniy xususiyatlar yaqqol namoyon bo‘ladi. Bir xil universal g‘oya turli xalqlarda turlicha obrazlar yordamida ifodalanishi mumkin.

Beshinchidan, nemis va o‘zbek maqollarining qiyosiy tahlili nafaqat ikki tilning leksik va grammatik xususiyatlarini, balki ushbu xalqlarning madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini ham o‘rganish imkonini beradi.

Kelgusida nemis va o‘zbek maqollarini konseptual metaforalar, emotsional-baholovchi ma’no, gender xususiyatlari, milliy konseptlar va diskursdagi pragmatik funksiyalar asosida yanada kengroq tadqiq etish mumkin. Shuningdek, maqollarni zamonaviy ommaviy axborot vositalari, badiiy adabiyot va kundalik kommunikatsiyadagi qo‘llanishi asosida o‘rganish ham dolzarb yo‘nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma: O‘zbek maqollarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh Redaksiyasi, 1990.

[2] Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.

[3] Mieder W. Sprichwörter: Ein Studienbuch. – Stuttgart: Metzler, 1999.

[4] Mieder W. Andere Zeiten, andere Lehren: Sprichwörter zwischen Tradition und Innovation. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1998.

[5] Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

[6] Telija V. N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. – Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kultury”, 1996.

[7] Norrick N. R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1985.

[8] Duden. Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Berlin: Dudenverlag.

[9] Permyakov G. L. Osnovy strukturnoy paremiologii. – Moskva: Nauka, 1988.

[10] Grzybek P. Grundlagen der empirischen Sprichwortforschung. – Bern: Peter Lang, 1984.

[11] Honeck R. P. A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997.

[12] Seiler F. Deutsche Sprichwörterkunde. – München: C. H. Beck, 1922.

10. HISTORY, PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, POLITICAL SCIENCE, CULTURE AND THE ARTS.

YOSHLARNİNG HUQUQİY MADANİYATİ VA ONGİNİ YUKSALTİRİSHDA DAVLAT ORGANLARİ HAMDA FUQAROLİK JAMİYATİ İNSTİTUTLARİ VA JAMOAT BİRLASHMALARİNİNG O‘ZARO MUNOSABATLARİ VA İJTİMOİY SHERİKLİGİNİ TAKOMİLLASHTİRİSH

Jumanazarov Feruzbek Azamat o‘g‘li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
https://orcid.org/0009-0000-0435-172X
yuristjumanazarov@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy tezisda Yangi O‘zbekistonda yoshlarning huquqiy onги va madaniyatini yuksalitirishda davlat organlari hamda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan jamoat birlashmalarining o‘zaro hamkorligi va ijtimoiy sheriklik mehanizmlari tadqiq etilgan. Maqolada sohaga oid milliy qonunchilik bazasi tahlil qilinib, amaliyotda uchrayotgan formalizm, targ‘ibot usullarining zamonaviy yoshlar психологиясiga mos kelmasligi va faoliyatdagi tarqoqlik kabi muammolar ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot yakunida yoshlar huquqiy madaniyatini oshirishda raqamli texnologiyalardan фойдаланиш ("Youth Legal Tech"), "tengdosh-tengdoshga" (Peer-to-Peer) usulida volontyorlik korpuslarini tashkil etish hamda manzilli ijtimoiy profilaktika mehanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar:*Yoshlar, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, davlat organlari, jamoat birlashmalari, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy sheriklik, huquqiy targ‘ibot, "tengdosh-tengdoshga", raqamlashtirish.*

Аннотация:*В данном научном тезисе исследованы механизмы взаимодействия и социального партнерства государственных органов и институтов гражданского общества, в частности общественных объединений, в повышении правовой культуры и правосознания молодежи в Новом Узбекистане. В работе проанализирована национальная законодательная база, выявлены такие проблемы, как формализм в проведении мероприятий, несоответствие традиционных методов пропаганды психологии современной молодежи и разобщенность действий. В заключении сформулированы научно-практические предложения по внедрению цифровых технологий ("Youth Legal Tech"), развитию правового волонтерства по принципу «равный-равному» (Peer-to-Peer) и совершенствованию адресной социальной профилактики.*

Ключевые слова:*Молодежь, правовая культура, правосознание, государственные органы, общественные объединения, гражданское общество, социальное партнерство, правовая пропаганда, «равный-равному», цифровизация.*

Abstract:*This scientific thesis examines the mechanisms of interaction and social partnership between state bodies and civil society institutions, particularly public associations, in enhancing the legal culture and legal awareness of youth in New Uzbekistan. The paper analyzes the national legislative framework and highlights practical issues such as formalisms in events, the mismatch between traditional advocacy methods and modern youth psychology, and fragmented efforts. The research concludes with scientific and practical recommendations, including the adoption of digital technologies ("Youth Legal Tech"), the organization of volunteer corps based on the "Peer-to-Peer" approach, and the improvement of targeted social prevention mechanisms.*

Keywords:*Youth, legal culture, legal awareness, state bodies, public associations, civil society, social partnership, legal advocacy, Peer-to-Peer, digitalization.*

I. Kirish va tadqiqotning dolzarbligi

Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va huquqiy davlat barpo etish bosqichida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mustahkam va barqaror jamiyatning poydevori esa yuqori huquqiy ong va madaniyatga ega bo‘lgan yosh avlod hisoblanadi. Mamlakat aholisining 60 foizdan ortig‘ini yoshlar tashkil etishini inobatga olsak, yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularda qonunlarga hurmat va bo‘ysinish hissini shakllantirish nafaqat huquqiy, balki milliy xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlik masalasidir.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot aloqalari va globallashuv davrida yoshlar turli xil mafkuraviy tahdidlar, kiberjinoyatchilik va huquqiy nigilizm (huquqni inkor etish va mensimaslik) xavfiga duch kelmoqda. Bunday sharoitda yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish va ularning huquqiy madaniyatini oshirish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi va davlat organlarining zimmasidagi vazifa bo‘lib qolmay, balki fuqarolik jamiyati institutlari, jumladan, jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari bilan kompleks hamkorlikni talab qiladi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat organlari va jamoat birlashmalarining bu boradagi faoliyati ba’zan muvofiqlashmagan, formal xarakterda va an’anaviy (samarasiz) usullar bilan cheklanib qolmoqda. Shu sababli,

davlat va jamoat tashkilotlari o‘rtasidagi ijtimoiy sheriklik mehanizmlarini chuqur o‘rganish, mavjud bo‘shliqlarni aniqlash hamda zamon talablariga mos yangicha sheriklik modellarini ishlab chiqish favqulodda muhim va dolzarb hisoblanadi.

II. Tadqiqotning maqsadi, vazifalari va metodologiyasi

Tadqiqotning maqsadi: Yoshlarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksalirishda davlat organlari va jamoat birlashmalari o‘rtasidagi hamkorlikning nazariy-huquqiy va amaliy asoslarini kompleks tahlil qilish, mavjud muammo va to‘siqlarni aniqlash hamda ushbu ijtimoiy sheriklikning ta’sirchanligini oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy takliflar hamda tavsiyalar berishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Yoshlar huquqiy madaniyatini yuksalirishning nazariy-huquqiy asoslari va konseptual jihatlarini tadqiq etish.

2. Davlat organlari va jamoat birlashmalari o‘rtasidagi hamkorlikni tartibga soluvchi milliy qonunchilik bazasini tahlil qilish.

3. Hozirgi kunda o‘tkazilayotgan huquqiy targ‘ibot va tarbiya tadbirlarining amaliy samaradorligini baholash va asosiy muammolarni ajratib ko‘rsatish.

4. Raqamlashtirish va zamonaviy media-texnologiyalar sharoitida jamoat birlashmalari va davlat organlarining integratsiyalashgan hamkorlik modellarini ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy va sotsiologik tadqiqot usullaridan foydalanildi. Milliy qonunchilik hujjatlari, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari, xalqaro tajriba hamda sohaga oid ilmiy-nazariy adabiyotlar chuqur o‘rganildi.

III Yoshlar huquqiy madaniyatini amalga oshirishning nazariy va qonunchilik asoslari

Yoshlar huquqiy madaniyati — bu shunchaki huquqiy bilimlar yig‘indisi emas, balki shaxsning qonunga hurmat bilan qarashi, o‘z huquq va majburiyatlarini anglashi hamda kundalik hayotda va jamiyatda kuzatiladigan voqeliklarga faol huquqiy pozitsiyadan turib munosabat bildirishidir.

Mustaqillik va islohotlar davrida ushbusohaning qonunchilik bazasi bosqichma-bosqich mustahkamlandi:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada yoshlarning huquq va erkinliklarini ta’minlash, ularning jamiyat va davlat hayotidagi faol ishtirokini rag‘batlantirish davlatning konstitutsiyaviy majburiyati sifatida mustahkamlandi.
- "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonun: Bu hujjat davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini, shu jumladan yoshlarning huquqiy ongi va

madaniyatini shakllantirish bo‘yicha davlat va jamoat tashkilotlarining vazifalarini aniq belgilab berdi.

- "Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida"gi va "Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida"gi Qonunlar: Davlat organlari bilan jamoat birlashmalari va NNTlar o‘rtasidagi hamkorlikning tashkiliy va huquqiy kafolatlarini yaratdi.
- Oliy Majlis va Prezident hujjatlari: Huquqiy targ‘ibot va tarbiyani tubdan yaxshilash, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksalitirish Konsepsiyasi hamda sohaga oid farmon va qarorlar hamkorlikning amaliy vektorlarini ko‘rsatib beradi.

Shunga qaramay, qonunchilikda belgilangan mehanizmlar va ularning ijtimoiy amaliyotdagi ijrosi o‘rtasida muayyan uzilishlar kuzatilmoqda.

IV. Davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligining hozirgi holati va muammoli jihatlari

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, Yoshlar ishlari agentligi, Ichki ishlar vazirligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi kabi davlat organlari hamda O‘zbekiston yoshlar ittifoqi, turli yoshlar nodavlat tashkilotlari, "Mahalla" xayriya jamoat fondi kabi tuzilmalar o‘rtasida muayyan hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan.

Biroq ushbu hamkorlik modelida bir qator tizimli muammolar va kamchiliklar saqlanib qolmoqda:

1. Formalizm va "hisobot berish" psixologiyasi

O‘tkazilayotgan huquqiy ma’rifiy va targ‘ibot tadbirlarining aksariyati kam sonli yig‘ilishlar va ma’ruzalardan iborat bo‘lib, ular asosan suratga tushish va yuqori tashkilotlarga hisobot berishga yo‘naltirilgan. Tadbirlarning sifati, mazmuni va eng muhimi — yoshlarning huquqiy dunyoqarashiga ta’siri (natijadorligi) yetarlicha baholanmaydi.

2. Targ‘ibot usullarining zamonaviy yoshlar psixologiyasiga mos kelmasligi

An’anaviy ma’ruza va zerikarli tushuntirish ishlari zamonaviy ("Z avlod") yoshlarning diqqatini torta olmayapti. Davlat organlari ko‘pincha murakkab va akademik yuridik tilda axborot beradi, bu esa yoshlar tomonidan axborotning qabul qilinishini qiyinlashtiradi. Jamoat birlashmalari esa bu axborotni kreativ shaklga keltirish uchun yetarlicha resurs va vakolatga ega bo‘lmasligi mumkin.

3. Tarqoqlik va muvofiqlashtiruvchi markazning yo‘qligi

Davlat organlari (masalan, IIV yoki Adliya) va jamoat birlashmalari (masalan, nodavlat markazlar) ko‘p hollarda bir-biridan mustaqil va ayri holda ish olib boradi. Bu faoliyatning takrorlanishiga va resurslarning behuda sarflanishiga olib keladi. Yagona strategik muvofiqlashtirish va ma’lumotlar bazasi mavjud emas.

4. Ijtimoiy sheriklik va moliyalashtirish mehanizmlarining cheklanganligi

Jamoat birlashmalari yoshlar orasida samarali huquqiy loyihalarni amalga oshirish uchun davlat grantlari, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtmalardan foydalanish tartibi murakkabligi va resurslarning yetarli emasligi tufayli moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

5. Manzillilik tamoyilining buzilishi

Huquqiy targ‘ibot asosan oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalaridagi "faol va a’lochi" o‘quvchilar o‘rtasida olib borilmoqda. Natijada, eng ko‘p huquqiy yordam va e’tiborga muhtoj bo‘lgan "og‘ir" toifadagi, uyushmagan va ijtimoiy xavf guruhiga kiruvchi yoshlar e’tibordan chetda qolib ketmoqda.

VII. XULOSA

Yoshlarning huquqiy madaniyati va ongini yuksalitirish — bu uzluksiz, murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u alohida olingan birgina davlat organining mehnati bilan amalga oshirilmaydi. Davlat organlarining huquqiy-moliyaviy resurslari hamda jamoat birlashmalarining egiluvchanligi, kreativligi va aholiga yaqinligi sinergiya (birlashgan kuch) effektini yaratadi.

Ijtimoiy sheriklikning innovatsion va raqamli modellariga o‘tish, formalizmdan voz kechish hamda targ‘ibot ishlarini manzilli tashkil etish orqali biz nafaqat qonunni biladigan, balki unga so‘zsiz rioya qiladigan, o‘z huquqlarini himoya qila oladigan va vatanimiz ravnaqiga munosib hissa qo‘shadigan barkamol va faol yoshlar avlodini shakllantirishga erishamiz.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.

2. "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2016-yil 14-sentabr.

3. "Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2014-yil 25-sentabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksalitirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida"gi Farmoni, 2019-yil 9-yanvar.

5. Saidov A.X. Huquqiy madaniyat va fuqarolik jamiyati. – Toshkent: "Adolat", 2018.

JADIDCHILIK MATBUOTI SHAKLLANISHI TARIXIDAN

Saidqulova Irodaxon Obidjon qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti
saidqulovairoda@gmail.com
Ilmiy rahbar: t.f.d., dots. B.Xaynazarov

Annotatsıya. *XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan bu matbuot an’anaviy dunyoqarashdan farqli o‘laroq, ma’rifatparvarlik, taraqqiyparvarlik va milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surdi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid namoyandalari tomonidan nashr etilgan gazetalar va jurnallar xalqni savodxonlikka chorlab, ijtimoiy islohotlar zarurligini asosladilar.Jadid matbuoti milliy o‘zlikni anglash, ilg‘or dunyo tajribasini o‘rganish, diniy islohotlar va zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratdi. Matbuot sahifalarida tahliliy maqolalar, publitsistik chiqishlar, badiiy-tanqidiy asarlar hamda xalqni o‘z haq-huquqlarini anglashga undovchi materiallar chop etilgan. Shu tariqa, jadidchilik matbuoti Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yangilanishning muhim turtkisi bo‘lib, milliy matbuot taraqqiyotiga asos soldi.*

Kalit so‘zlar: *«Туркестáнские вéдомости», «Туркистон вилоятининг газети»-Taraqqiy", «Xurshid», «Shuxrat», «начальство », «Xayrul-umri avsatuxo‘, «Mazhabi ishtirokiyun», «Dorur-rohat musulmonlar», Munavvarqori Abdurashidxonov, Bexbudiy, «Tujjor».*

Аннотация. *В конце XIX – начале XX века сформировавшаяся эта пресса, в отличие от традиционного мировоззрения, продвигала идеи просвещения, прогресса и национального возрождения. Газеты и журналы, издаваемые такими представителями джадидизма, как Махмудходжа Бехбуди, Абдурауф Фитрат, Мунавваркари Абдурашидханов, призывали народ к грамотности и обосновывали необходимость социальных реформ. Пресса джадидов уделяла особое внимание осознанию национальной идентичности, изучению передового мирового опыта, религиозным реформам и формированию современной системы образования. На страницах изданий публиковались аналитические статьи, публицистические материалы, художественно-критические произведения, а также материалы, побуждающие народ к осознанию своих прав. Таким образом, пресса джадидов стала важным стимулом для обновления социально-культурной*

жизни Туркестана и заложила основу для развития национальной журналистики.

Ключевые слова: *«Туркестанские ведомости», «Туркистон вилоятининг газети», «Тараққий», «Хуршид», «Шухрат», начальство, «Хайрул-умри авсатухо», «Мазхаби иштирокиюн», «Дорур-рохат мусульмонлар», Мунавваркори Абдурашидханов, Бехбуди, «Тужжор».*

Annotatıon. *At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, this press emerged as a promoter of enlightenment, progress, and national revival, in contrast to traditional worldviews. Newspapers and magazines published by representatives of the Jadid movement, such as Mahmudkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, and Munavvarqori Abdurashidkhanov, called on the people to become literate and justified the necessity of social reforms. The Jadid press paid special attention to raising national identity awareness, studying advanced global experiences, implementing religious reforms, and shaping a modern education system. The publications featured analytical articles, journalistic pieces, literary and critical works, and materials encouraging people to understand their rights. Thus, the Jadid press became an important catalyst for the renewal of the socio-cultural life of Turkestan and laid the foundation for the development of national journalism.*

Keywords: *Turkestanskie Vedomosti, Turkiston Viloyatining Gazeti, Taraqqiy, Xurshid, Shuxrat, authorities, Xayrul-umri avsatuxo‘, Mazhabi ishtirokiyun, Dorur-rohat musulmonlar, Munavvarqori Abdurashidxonov, Behbudiy, Tujjor.*

Jadidchilik harakati XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda paydo bo‘lgan. Bu harakating asoslari XIX asrning ikkinchi yarmida shakllana boshlagan bo‘lsa-da, uning aniq harakat sifatida maydonga chiqishi XX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa, 1905- 1907-yillardagi rus inqilobi va undan keyingi ijtimoiy –siyosiy o‘zgarishlar jadidchilik harakatining rivojlanishiga turtki bo‘lgan. Jadidlar xalqni ma’rifatga chorlash, zamonaviy ta’lim tizimini yaratish va milliy ongni uyg‘otish uchun kurash olib borganlar.

Bilamiz-ki, jadidlar yangi zamonaviy g‘oyalarni tarqatishda matbuotdan juda o‘rinli foydalanganlar. Garchi Turkistonda gazetalar- “Туркеста́нские ве́домости" va uning ilovasi hisoblangan «Туркистон вилоятининг газети»- o‘lka chor Rossiyasi tomonidan istilo etilganidan so‘ng bosqinchilar hukmronligini mustahkamlash maqsadida 1870-yil chiqarila boshlagan bo‘lsa-da, mahalliy aholining manfaatlarini himoya etuvchi jadid milliy matbuoti XX asrning boshlarida, aniqrog‘i 1906-yilga kelib chop etila boshladi. Bunga XX asrning boshlarida Rossiya imperiyasi hududida yuzaga kelgan tarixiy, ijtimoiy - siyosiy

vaziyat muayyan darajada omil bo‘gandi. 1905-1907-yillari sodir bo‘gan inqilobiy harakatlar mamlakatda hukm surayotgan monarxiya tizimini larzaga keltirdi. Inqilobiy harakatlardan qo‘quvga tushgan imperator Nikolay II 1905-yili 17-oktyabr manifesti deb atalgan hujjatga imzo chekishga majbur bo‘lgan. Manifestga ko‘ra, Rossiya fuqarolariga so‘z va matbuot erkinligi, jamiyatlar (firqalar) tuzish ixtiyori va'da qilindi, inson huquqlari muhofaza qilinishi aytildi. Mana shu vaziyat Turkistonda milliy matbuot yuzaga kelishining siyosiy-huquqiy omilini tashkil qilgandi. qulay vaziyatdanfoydalanish uchun Turkiston jadidlari ham harakatga tushdilar va natijada, 1906-yilning 14 (yangi hisob bilan 27) iyunda “Taraqqiy” nomli o‘zbekcha ilk gazeta chiqarishga muvaffaq bo‘ldilar[1]. Bu gazetada imperiya hukumatining Turkistondagi mustamlakachilik siyosatini fosh etuvchi maqolalar, habarlar va ma’lumotlar chop etilgan. Unda Munavvarqori Abdurashidxonov, Nozimaxonim, Baxrombek Davlatbekov, So‘fizoda kabi ziyolilarning turli mavzudagi maqolalari chop etilgan. Gazetaning 1906-yil 3- sonida pivoxo‘rlik va ichkilikbozlik keng tarqalib ketilayotganligidan xavotirli fikrlar bildirilgan. Uning tahririyati O‘ratepa ko‘chasi 97- uyda joylashgan edi. Gazeta bahosi bir yilligi 5 so‘m edi, 6 oyligi esa 2 so‘m 50 tiyin, 3 oyligi 1 so‘m 50 tiyin bo‘lgan. Bir donasi 50 tiyindan sotilgan. Gazeta to‘rt sahifada chop etilgan bo‘lib unda e’lonlar ham bo‘lgan. E’lonlar gazetaning birinchi sahifasiga satriga 40 tiyin, oxirgi saxifadagi satriga 20 tiyindan olingan. «Taraqqiy» gazetasining shiori “Najot maslakda sabot, to‘g‘rilikda ijobat” edi. Gazeta tanqidiy yo‘nalishda va mustamlakachilik siyosatini fosh etuvchi maqolalar chop etgan. Bu gazeta Toshkenda chop etilgan bo‘lib, uning noshiri va muharriri Ismoil Obidiy edi. U jurnalist, jamoat arbobi edi. G‘uljadagi Rossiya elchixonasi xodimi oilasida tug‘ilgan. Otasining vafotidan keyin 1900-yilda onasi bilan birga Qozonga ko‘chib kelgan va shu yerdagi bilim yurtda o‘qigan. Keyinchalik esa Turkistonga kelib, o‘zbek tatar rus ma’rifatparvarlari yordamida ushbu gazetani ochadi. 1930-yillarda Abdulla Qodiriy bilan yaqinlashib, uning «Obid ketmon» qissasini tarjima qiladi.

Turkistondagi rus ma’murlari mahalliy aholining gazeta chiqarishlaridan nihoyatda qattiq xavfsiraganlar. Shu bois manifest e’lon qilingandan so‘ng ham turli yo‘llar bilan bunga to‘sqinlik qilmoqchi bo‘lganlar. Mahalliy ziyolilarni, aniqrog‘i, jadidlarni laqillatish maqsadida 1906-yil boshida o‘zlarining sodiq xizmatkorlari Ivan Geyer muharirligida o‘zbek tilida «O‘rta Osiyoning umr guzaronligi gazetasi Taraqqiy» nomli gazeta tashkil qilib, go‘yo bu bilan mahalliy aholini manfaatlarini himoya qiluvchi gazeta yuzaga keldi, degan tasavvur uyg‘otmoqchi bo‘ldilar. Shu tariqa mazkur gazetaning 1-soni 1906-yil ikkinchi yanvarida M.I. Ilinning

[1] С. Холбоев, У. Долимов, Б. Дусткораев, Туркистон жадидчидиги -миллий уйгониш даври тарихи (XlX аср охири - XX аср бошлари . Наманган-2012. "Namangan" .85- bet

tipolitografiyasida bosilib chiqgan. Unda asosiy xodimlar muharrirning o‘z va tarjimon Maxmudjon Oydarov bo‘lgan. 1-son chiqishiga “Turkiston viloyatining gazeti”ning xodimi mulla Olim Abulqosimov yordam bergan. Biroz o‘tgach Munavvarqori tahririyatga ishga olingan[2].

Dastlab, aksariyat ziyolilar bu gazetaga xayrihohlik bildiradilar biroq keyinchalik gazetaning kirdikorlari ochiladi. Umuman olganda bu gazeta «Turkiston viloyati gazeti» dan farq qilmasdi. «Turkiston viloyatining gazeti «17 ta soni chiqgach, talab yo‘qligi tufayli yopildi.

“Taraqqiy” gazetasining bor yo‘g‘i 19 soni chiqqan bo‘lsa-da, unda jamiyatni qiynayotgan muammolar ko‘tarilgan edi. Uning 1-, 2- sonlarida Turkiston jadidlarining atoqli namoyondasi Munavvarqorining «Bizning jaholat - jahli murakkab» sarlavhali maqolasida maktab va madrasalarda o‘qitish tizimini tubdan o‘zgartirish fikri bilan chiqishi bu jihatdan ma’lum darajada jasorat namunasi edi. Muallif birinchi marta maktab va madrasalardagi kamchiliklari to‘liq bayon etadi. U maktablarda berilayotgan ta’lim va tarbiyani tahlil qilar ekan, o‘qituvchining shaxsi, qanday fanlar o‘qitilishi, ularni qaysi uslub (metod) asosida o‘qitish kabi zamona qo‘yayotgan muhim masalalarga e’tibor qaratadi. Eng avvalo, u farzandlarini maktab va madrasalarda o‘qitish uchun qo‘lidan kelganicha xarakat qilinadigan otalar borligini maqolasida qayd qilib o‘tadi. Lekin, shu bilan birga, farzandlarini o‘qitmay, ma’sum bolalarni aziz umrlarini «jaholat otashina yondiruvchi bexamiyat va bediyonat otalar» ham oz emasligini taassuf bilan ta'kidlaydi[3].

Darhaqiqat, bu mavzu bugungi kunda ham juda dolzarb. Farzandini ilmli qilish uchun hamma narsaga tayyor ota onalar talaygina. Ular ilm qadrini uning qanchalik buyukligini biladilar va buni farzandlari ongiga singdiradilar. Oilada muhit qanday bo‘lsa u oilada tarbiyalangan farzand ham shunday bo‘ladi. Jamiyatda shunday oilalar, ota-onalar borki ularga farzand tarbiyasini topshirishdan oldin o‘zlarini tarbiyalash kerak. Ularga ta’lim tarbiya nima ekanligini uqtiradigan muallim kerak. Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida “Tarbiya ona vazifasidir keyin ota, keyin maktab va jamoatchilik ishidir” deydi. Mashhur pedagog bu asarida ota-onalar o‘zlari bilimli va tarbiyali bo‘lishlari kerakligini ta’kidlaydi. “Qaysi onalar aytursiz, bilimsiz, boshi paxmoq qo‘li to‘qmoq onalarnimi? O‘zlarida yo‘q tarbiyani qayerdan olib berurlar. Qaysi ota? To‘ychi, uloqchi, bazmchi, do‘mbirachi, karnaychi, surnaychi, ilm qadrini bilmagan, ilm uchun pulini ko‘zi qiymagan, zamondan xabarsiz otalarni aytursizmi? Avval ularning o‘zlarini o‘qitmoq va tarbiya qilmoq lozimdir”.

[2] Холбоев С., Долимов У., Дусткораев Б. Туркистон жадидчидиги – миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари. – Наманган: Namangan, 2012. 86-bet

[3] Холбоев С., Долимов У., Дусткораев Б. Туркистон жадидчидиги – миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари. – Наманган: Namangan, 2012. 89-bet.

Shu boisdan kelajakda jaholatni kamaytirish uchun eng avvalo ilmsizlikni kamaytirish kerak. Zero, Islom dinida ham barcha uchun ilm olish farz etib belgilangan.

Munavvarqori maqolasida o‘qituvchilar haqida ham mulohaza yuritadi. Ularning “aksarlari qonuni ta’lim va tarbiyadan butun –butun bexabar kishilar” ekanligini ochiqchasiga yozadi[4]. Bundan tashqari u Hazrati Imomi A’zam davrida qaror topgan o‘qitish tizimini isloh qilish kerakligini yozadi.

Keyinchalik «Taraqqiy» gazetasi yopilgandan so‘ng «Xurshid» gazetasi bosib chiqarila boshlandi. U ham qisqa muddat faoliyat yuritadi. 1906-yil 7-sentyabrdan haftada 1 marta Toshkentda toshbosma usulda bosib chiqariladi. Gazeta milliy ta’lim, madaniyat va mustaqillik g‘oyalarini ilgari surgan ziyolilar minbari bo‘lib, matbuot orqali xalqni o‘z huquqlari va dunyodagi o‘zgarishlar bilan tanishtirishga harakat qilgan.

1906-yil 10- oktabirida gazetaning 6-sonida bosilgan «Xayrul-umri avsatuxo” (Ishlarning yaxshisi o‘rtanchasidir) maqolasi e’tiborlidir. Bu maqola uzoq yillar sovet tarix fani nuqtai nazaridan baholanib, Behbudiyni qoralash uchun nishon bo‘lib kelgan. Gap shundaki, Behbudiy o‘sha 1906-yildayoq sotsialistik ta’limotni va uni Rossiyada amalga oshirishga bel bog‘lagan Lenin partiyasini keskin rad etgan Rossiya musulmonlari ittifoqi («Ittifoqi muslimin «) ni qarashlarida ma’lum yaqinlik bo‘lgan Kalendar “kadetlar” bo‘sa kerak partiyasini qo‘llaydi. Uning bu xususidagi fikrlari ustozi Ismoilbek Gaspriskiyning «Mazhabi ishtirokiyun»ni qattiq qattiq tanqid qilgan «Ovrupo madaniyatiga bir nazari muvozana» risolasi va «Dorur-rohat musulmonlar» romanidagi mulohazalarga tayanar edi. Behbudiy ham o‘z ustozi kabi sotsializmni zo‘ravonlik hisobladi, ijtimoiy tenglikni adolatsizlik deb biladi. Shaxs mafaatdorligida, millat ravnaqida taraqqiyotning buyuk omilini ko‘rdi. Xuddi shu e’tiqod uni Turkistonning mustaqilligi uchun kurashga yetakladi[5].

“Tujjor” gazetasi 1907-yil yildan chiqa boshladi. Gazeta muhariri Toshkenlik saxovatli boylardan biri Saidkarim Saida’zimboyev bo‘lgan. Gazeta bir yilga 5 so‘m, olti oyligi uchun 3 so‘m, uch oyligi 1 so‘m oltmish tiyin, oxirgi sahifasi o‘n tiyindan bosiladi. Shuni ham qayd etish kerakki, Ziyo Said 1927-yilda nashr qilingan “O‘zbek vaqtli matbuoti tarixiga materiallar” kitobida “Tujjor” haqida “Azbaroyi bemazaligidan hech bir obro‘ orttira olmadi. Bahs qilgan masalalari Said Karimboy bilan Orifxo‘jaboy o‘rtasidagi ba’zi bir shaxsiy ziddiyatlarni yozishdan nariga o‘tmadi”, deb uning faoliyatiga mutlaqo salbiy baho beradi. Bunda biroz mubolag‘a borga o‘xshaydi. To‘g‘ri, gazeta aholining tijoratchi qatlamiga mo‘ljallangani uchun uning mavzu doirasida cheklanish mavjud. Shuningdek, gazeta muharriri qayd

[4] O’sha joyda.
[5] Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004. 261- bet.

qilganidek, “Tujjor” hukumatga taalluqli muassasalar yuzasidan mutlaqo tanqidiy fikr bildirmadi. “Tujjor” bilan nisbatan bir paytda chiqqan “Shuhrat” va “Osiyo” gazetalarida mavjud tuzumni u yoki bu darajada tanqid qilish tendensiyasi mavjud bo‘lgan. Bularning barchasi “Tujjor”ning mushtariylari kamayishiga olib kelgan. O‘sha paytda gazetalar mushtariylarining asosiy qismini ziyolilar, jumladan, jadidlar tashkil etishgan. Natijada, “Tujjor” 36 ta son chiqqach, to‘xtashga majbur bo‘ldi[6].

Yetuk jadidlarimizdan Abdulla Avloniy ham o‘z uyida “Shurat” gazetasini chiqara boshladi. Gazetaning yo‘li ayon bo‘lishi bilan do‘stidan dushmani ko‘paydi. Natijada 10- soni chiqib berkildi. So‘nggi 14-fevral 10-sonida «Dano‘si namima» (chaqma – chaqarlik) sarlavhasi bilan idoraning bir xabari bosilgan. Unda shunday gaplar bor: “Eshitilmish xabarlarg‘a qarag‘onda o‘z musulmonlarimizdan ba’zi «dano‘s”chilar paydo bo‘lib, gazetamizdan “начальство” g‘a “dano‘s” qilmak fikrida yelka qilmoq emishlar”. Gazetaning yopilishiga qaraganda, bu «dano‘s»larda «ehtiyoj» bo‘lgan ko‘rinadi. Va ehtimolki ular gazetaning taqdirini hal qilganlar. Avloniy gazetaning yopilishini o‘z tarjimai holida «yashirin tashkilotlar» bilan aloqa, «Rafiq Sobirov» daganing xiyonatiga bog‘laydi[7].

Gazeta yopilganda so‘ng, redaksiya ashyolari musodara qilinadi. Keyinchalik A. Bektemirov nomiga ruxsat olib, “Osiyo” gazetasini chiqara boshladi. Bu gazeta ham Avloniy uyida edi.

1913-yildan Behbudiy matbuot ishlari bilan shug‘ullandi. Apreldan “Samarqand” gazetasini chiqardi. Gazeta turkiy va forsiy tillarda, haftada ikki marta, dastlab ikki, so‘ng to‘rt sahifada chop etilgan. 45 ta sonidan keyin moddiy tanqislik tufayli to‘xtagan. O‘sha yili 20-avgustdan “Oyina” jurnalini chiqara boshlagan. Bu suratli haftalik majalla asosan o‘zbek tilida bo‘lib, unda ixcham forsiy she’rlar, maqolalar, ruscha e'lonlar ham berib borilgan. Boshida haftada bir marta va ikkinchi yildan e'tiboran 15 kunda bir qatla chiqib, yigirma oy chamasi davom qildi... Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg‘oniston, Hindiston va Turkiyagacha tarqalar edi... Jadidlarning sevimli jurnali edi. Shuning uchun ular tomonidan hurmatlandi va sevib o‘qildi”, deb yozgan edi Ziyo Said[8].

“Oyina” jurnali ma’rifat va madaniyat tarqatishda juda kata xizmat qildi. Unda millat va xalq haq – huquqiga, tarixiga, til-adabiyot masalalariga, dunyo ahvoliga doir qiziqarli maqolalar, baxslar berib borilgan. Ayniqsa, til masalalari muxarrirning

[6] Jadid.uz
[7] Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият,, 2004. 269-bet.
[8] Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004. 255- bet.

xamisha diqqat markazida bo‘lgan. Masalan, jurnalning 1913-yil avgust, birinchi-nishona sonidayoq “Ikkinchi emas, to‘rt yil lozim”, degan maqola bilan chiqqan edi[9].

Ma’lumki ziyolilarning aksariyati sayyoh ham bo‘lganlar. Ular juda ko‘p hududlarda Yevropa mamlakatlarida bo‘lishgan. Ular shunchaki sayohat qilishmasdan, bu sayohatlardan ko‘zlagan maqsadlari ham bo‘lgan. Yevropa davlatlariga sayohat bilan birga u yerdagi ta’lim usuli, g‘oyalarini Turkistonga ham olib kelishga yangilik yaratishga harakat qilganlar. Turli yerlarda har xil insonlar bilan suhbatlashib, fikr almashib o‘z fikr doiralarini, ilmlarini ancha rivojlantirganlar. Sayohatdan qaytganlarida Turkistondagi kamchiliklar, yomon illatlar yaqqol ko‘zlariga ko‘rinib qolgan.

Fitratning jurnalda bosilgan maqolalaridan biri «Himmat va saboti bo‘lmagan millatning haqqi hayoti yo‘qdur» deb nomlangan. Maqola «Tushunganim zamon ko‘nglum yonar, yig‘lamoq istarman, ko‘zyoshlarim kelmaydir», deb boshlanar edi. Adib taraqqiyot va turmushda Yevropadan yer va osmon qadar uzilib qolgan Turkistonning fojiali ahvolidan so‘z ochgan edi(1915-yil, 7-son). «S.A.» imzoli kishining “Har millat o‘z tili ila faxr etar” (1914-y., 35-son) maqolasida boshqa tillarni o‘rganish qatorida har bir millat o‘z tilining muhofazasi bilan shug‘ullanishi shart, degan fikr juda ko‘p dalillar bilan isbot qilib berilgan. «Agarda til va adabiyotimizni muhofaza qilmay, anga ajnabiy lug‘at va so‘zlarni qo‘sha bersak, bir oz zamonda til va milliyatimizni yo‘qoturmiz. Milliyatimizni yo‘qotganda diyonatimiz o‘z-o‘zi ila albatta, yo‘qolur», deb yozadi muallif va «Bas, bizg‘a tilimizni ajnabiy so‘zlardan muhofaza qilmoqlik eng birinchi muhim bir vazifadur», deb xulosa chiqaradi. Jurnalning 1915-yil 11-12-sonlarida bosilgan Behbudiyning “Til masalasi” maqolasida tillarni o‘zaro munosabati haqida baxslar davom etgan[10].

Sadoi Turkiston (“Turkiston ovozi”) – jadidlarning ijtimoiy-siyosiy, adabiy-badiiy gazetasi. 1914-yil 4-apreldan 1915-yil 10-aprelga qadar Toshkentda o‘zbek tilida nashr qilingan. Gazeta Ubaydulla Asadullaxo‘jayev (Xo‘jayev) tomonidan tashkil etilgan va uning muharrirligida faoliyat ko‘rsatgan.

“Sadoyi Turkiston” V.M.Ilinning xususiy bosmaxonasida, har bir soni o‘rtacha 1000 nusxadan chop qilingan, obuna va chakana savdo yo‘li bilan tarqatilgan. Gazetani haftada 2 marta chiqarish ko‘zlangan bo‘lsa-da, ammo bunga erishilmagan. Gazeta haftada 1 marta 4 sahifada bosilgan.

Gazeta tahririyatining o‘zagini XX asr boshidagi o‘zbek ma’rifatparvar adabiyoti va publitsistikasining yetakchi namoyandalari Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Muzaffarovlar tashkil etgan. Ular

[9] Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004. 259- bet.

[10] Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. - Тошкент: Маънавият, 2004. 260- bet.

bosh muharrir U.Asadullaxo‘jayevga gazeta faoliyatini yo‘lga qo‘yishda faol ko‘maklashganlar. Gazeta qiyofasini belgilaydigan asosiy maqolalarni ham shular yozishgan. “Sadoyi Turkiston”da davrning To‘lagan Xo‘jamyorov (Tavallo), Abdulhamid Sulaymonov (Cho‘lpon), Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mirmuhsin (Shermuhamedov), Abdulla Qodiriy, Xolid Sayd, Saidnosir Mirjalilov, Mo‘minjon Muhammadjonov, Abdulla Erg‘oziyev, No‘shiravon Yovushev, Siddiqiy, Lutfulla Olimiy, Ibrohim Davron, Shokirjon Rahimiy kabi millatparvar adib va ziyolilari faol hamkorlik qilganlar[11].

“Sadoi Turkiston” gazetasi mahalliy aholi farzandlari o‘qiydigan maktablarning tadrijan zamonaviy tusga kirishi uchun izchillik bilan yo‘l tutdi. Muallifning imzosi qo‘yilmagan «Imtihon masalasi» sarlavhali maqolada eski maktab va madrasalarda imtihon umuman o‘tkazilmasligi, usuli jadida maktablarida so‘nggi bir necha yil ichida imtihonlar o‘tkazilishi tartibga kirgani, rus-tuzem maktablarida esa rus tilida o‘qitiladigan fanlardan imtihonlar o‘tkazilib, ularda gubernatorlardan tortib, amaldor va mahalliy boylargacha hozir bo‘lishlari yoziladi. Lekin bunday maktablarda musulmonchilik asoslaridan hamda o‘zbek tilida o‘qitiladigan fanlardan imtihon o‘tkazilmasligidan muallif taajjublanadi[12].

Umuman olganda, buning taajjublanadigan joyi yo‘q. Chunki imperiyaning asosiy maqsadi Turkistonda mustahkam o‘rnashib olish edi. Turkistonni o‘z madaniy va siyosiy ta’siri ostiga olishga intilgan. Shuning uchun ham ta’lim tizimida rus tili va rus madaniyatini targ‘ib qilish ustuvor edi. Mahalliy tillar ikkinchi darajali bo‘lib, imtihon tizimida ham e’tiborga olinmagan.

Bu gazeta bolalarning tarbiyasi masalasiga ham e’tibor qaratgan. Xolid Saidning “Jim o‘tir, juvonmarg, gapirma, haromi!” sarlavhali maqolasida[13] bola endi tilga kirib, atrofida bo‘layotgan voqealarga munosabat bildira boshlaydi. Bu hodisa bir necha bor takrorlangach, bolada jur’atsizlik qiladi, deb yozadi. Natijada bola «…bir so‘z so‘ylaguncha qizarib –bo‘zarib ming bor tupuguni yutub, so‘zining tarovatini ketkarur. So‘ngra na muddaosini durustroq suratda ado qila bilur, na so‘zida bir ta’siri qolur. Bizlar shunday odamg‘a odoblik, hayolik odam deymiz. O‘lim munday odobg‘a. O‘lim munday hayog‘a. Qahr o‘lsun munday tarbiyag‘a”[14], deydi.

Darhaqiqat, bu kabi tarbiya o‘zbek millatiga singib ketgan odatlardan biridir. Bolalikdan aksar farzandlar shunday tarbiyada ulg‘ayadi. Bilim dargohlarida ham shunday tarbiya berishga harakat qilinadi. Ota-onalar ko‘pincha o‘zlari bilmagan

[11] Historiy.com
[12] “Садои Туркистон” газетаси. 1914 йил, 11 май.
[13] “Садои Туркистон” газетаси. 1914 йил, 5 май.
[14] С. Холбоев, У. Долимов, Б. Дусткораев, Туркистон жадидчидиги -миллий уйгониш даври тарихи (XIX аср охири - XX аср бошлари . Наманган-2012. "Namangan" .93- bet.

holda boshqaruvchi emas balki boshqariluvchi farzandlarni tarbiyalaydilar. Ular voyaga yetganlarida hatto o‘z hayotlarini hal qilishga ham imkon bermaydilar. Natijada kelajakda oila qurib farzandlari bo‘lganida ham o‘zlari shaxsiy qaror qabul qila olmaydigan, birovning fikriga qaram shaxsga aylanadilar. Bunday odatlar xato ekanligini ba’zi o‘qituchilar, tarbiyachilar, psixologlar ko‘tarib chiqmoqdalar. Bolalarga yoshligidan kattalarga qilinadigan munosabatni qilish kerakligini aytishmoqda. Bu ularni kelajakda erkin, mas’uliyatli bo‘lishlariga zamin yaratadi, degan fikrni bermoqdalar.

XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi shakllangan bu matbuot taraqqiyparvar g‘oyalarni yoyishda kata rol o‘ynagan. Asosiy maqsadi xalqni savodxon qilish, ilm-fan va zamonaviy bilimlarni targ‘ib qilish, milliy ongni uyg‘otish va mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurashish edi. Jadid matbuoti “Tarjimon”, “Shuxrat”, “Sadoi Turkiston”, “Samarqand”, “Oyina” kabi gazetalar va jurnallar orqali o‘z fikrlarini ilgari surganlar. Bu gazetalarda ko‘tarilgan muammolarning ba’zilari hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Maqolalarda Turkistonning og‘riqli masalalariga e’tibor berilgan. Bu nashrlar adabiyot, siyosat, iqtisod, madaniyat va ta’limga oid maqolalar bilan chiqishlar qilishdi. Mustamlaka siyosatining yanada kuchayishi bilan jadid matbuoti ham ta’qib ostiga olindi. Biroq ularning ta’siri keying milliy uyg‘onish harakatlariga zamin yaratdi. Jadidchilik matbuoti zamonaviy matbuotning tamaltoshi bo‘ldi, deyilsa mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бобохонов А.Ҳ. Асрдан ошган зиё масканлари (Тарихий очерклар). – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б. 74
2. Dog‘an Zeki Velidi. Bugunku Turkeli (Turkustan) ve yakin tarixi. 2-baski. – Istanbul, 1981.
3. Komatsu H. 20-Yuzyil Baslarinda Orta Asiyada Turkcilik ve Devrim Hereketleri. - Ankara, 1993.
4. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
5. Said Ziyo. Tanlangan asarlar. - Toshkent, 1974.
6. Boltaboev H. Jadidchilikning ma’naviy ildizlari / O‘zbekistonning yangi tarixi: konseptual-metodologik muammolar. – Toshkent: Akademiya, 1998.
7. Каримов Н.. Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпон. Тошкент: Фан. 1991. – 84 б.
8. М. Ходиев. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2020. – 247 б.

9. Холбоев С., Долимов У. Туркистон жадидчидиги - миллий уйғониш даври тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Наманган: Namangan, 2012. – 323 б.

10. Жадидчидик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш (Туркистон ва Бухоро жадидчидиги тарихига янги чизгилар). Даврий тўплам. – Тошкент: Университет, 1999. – Б.24.

JOURNALS & BOOKS

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING

ABOUT THE CONFERENCE

This proceedings volume presents selected papers from the International Scientific and Practical Conference 'Science and Innovation in an Era of Global Change: Interdisciplinary Cooperation and Sustainable Development'. The conference serves as a platform for researchers, scholars, and practitioners to exchange ideas, discuss contemporary challenges, and promote interdisciplinary cooperation for sustainable development in a rapidly changing world.

PUBLICATION INFORMATION

International Scientific and Practical Conference

Science and Innovation in an Era of Global Change: Interdisciplinary Cooperation and Sustainable Development

Conference date: 17 October 2026

Publisher: Academic Science Publishing

Website: https://academscience.com/

Indexed in:

Google Scholar | zenodo | OpenAIRE